

50308

FÖLD ÉS EMBER

NEGYEDÉVENKINT MEGJE-
LENŐ TUDOMÁNYOS SZEMLE

Szerkeszti
KOGUTOWICZ KÁROLY

Kiadja
a Magyar Néprajzi Társaság
Emberföldrajzi Szakosztálya
Szerkesztőség: Budapest V.
Katona József-utca 28. sz.

1921

1. SZ.

Egyes szám ára 30 korona.

Előfizetés fél évre 50 korona

EGYETEMI KÖNYVTÁR
SZEGED

TARTALOMJEGYZÉK.

	Lap
Lóczy Lajos emlékének	1
„Föld és ember“	3
Hézszer Aurél: Egy község emberföldrajzi leírása (Telkibánya térképével)	5
Bartucz Lajos: A földrajzi környezet szerepe a faji embertanban	17
Bodor Antal: Mezőkövesd leírása (1 térképpel)	25
Bátky Zsigmond: Parasztházak építőanyag szerint való elterjedése hazánkban (3 térképpel)	35
Dékány István: Milieu-elmélet, kultúrföldrajz és a mai szociológia	41
Bogdánfy Ödön: Vízimunkálatok a Duna-Tisza közén. (térképpel)	51
Győrffy István: Kúnhalmok és telephelyek a karczagi határban (térképpel)	59
Kovács Alajos: Budapest népessége 1920-ban	63
Tolnai Vilmos: Buda dűlő- és hegynevei	66
—z: Politikai-földrajzi kutató-intézet	67
Apró közlemények: Dr. Czirbusz Géza (B.) — Magyarország megcsonkítása. — Emberföldrajz és földrajzi légvárok meg szörnyszülöttek. (B. Zs.) — Újabb gazdasági vasútervek Magyarországon. — Európa szerb térképe 1914-ből. — Németország népessége. — Svédország népessége. — Japán népessége, stb.	69
Szemle	75
Edvi Illés A. — Halász A. Magyarország gazdasági térképekben (Kogutowicz K.). — Lipschütz A. Die Aufgaben einer Ernährungsgeographie (Bátky Zs.) — Keynes I. M. A béke gazdasági következményei (Kerekes Z.) — Hóman: A székelyek eredete (Bátky). — Fodor: Magyarország gazdaságföldrajzi térképe (Strömpl) stb.	
Könyvészet	90
Földrajzi oktatás	93
Társulati ügyek	96

KOGUTOWICZ ZSEBATLASZA

AZ 1922. ÉVRE

MEGJELENIK FOLYÓ ÉVI DECEMBER HÓ 1-ÉN

Ez a kötet Ép- és Csonka-Magyarországot mutatja be térképen és grafikonokban.

A LEGALKALMASABB KARÁCSONYI AJÁNDÉK.

Kérjen előfizetési feltételeket. Gyűjtsön előfizetőket, mert ingyen megszerezheti ezt az értékes munkát. Naptárral, tartalmas szöveges résszel és közel 200 térképpel előfizetési ára 55.— korona. Felvilágosítással szolgál a szerkesztő: dr. Kogutowicz Károly, VII., István-ut 91—93. szám. (Erzsébet-Nőiskola)

A szaktanárok figyelmébe! Az előállítás mai rendkívül nagy költségére való tekintettel az előfizetés kedvezményét csakis a munka megjelenése előtt adhatjuk meg, amikor ez számunkra is jelent annyi előnyt, hogy előre tájékozódhatunk a szükséglet felől. A mű megjelenésekor azoknak a szaktanároknak, akik gyűjtőiveket köröztettek, azonnal megküldjük a tiszteletpéldányokat és amennyiben a mű tartalma nem elégténé ki az előfizetőket, a megrendelés visszavonását szívesen tudomásul vesszük.

LÓCZY LAJOS

EMLÉKÉNEK

Szeretett tanárunk! Ha az isteni Gondviselés megengedte volna, hogy e második magyar földrajzi folyóirat megindulását megérjed, bizonyára így szólottál volna hozzánk bátorító, meleg atyai hangodon: «Szivemből örülök fiatal barátaim derék vállalkozásoknak; ifjú erőhöz méltó feladat ez, mindenkor készségesen támogatlak benneteket!

Becsüljétek meg a magyar földet, szeressétek a tudományt a tudományért, de munkátok végén sohase legyetek megelégedve önmagatokkal.» Fájdalom, nem szólhattál már hozzánk, de szólottál életedben elégszer, mert szeretted ezért vezettél és buzdítottál bennünket mindenha. Szeretted bennünk fiatalokban saját fajodat, páratlan munkásságod zsenge követőit, szigorú önbírálatod feltétlen bámulóit. Mi is szerettük Benned a színtiszta magyart, tiszteltük a jószágos embert és csodáltuk a hatalmas elmét. Magadhoz akartál emelni, tehát elbűvöltél bennünket, mint igazi mester a hívő tanítványokat. És mi biztunk és sohasem csalatkoztunk Benned, mert fogytkozásainkkal együtt szerettél bennünket.

Tudjuk, hogy életedben szerényen elhárítottad volna magadtól a tisztelet, hála és nagyrabecsülés ez áradozó szavait. Engedd meg, hogy most vallást tehessünk róluk Előtted és soha el nem múló szeretetünk parányi jeléül, emlékednek ajánlhassuk a magyar föld és népismeret szolgálatára szánt folyóiratunknak ezt az első füzetét.

Hálás tanítványaid.

Föld és ember.

E látszólag igénytelen, de mégis sokatmondó címűben folyóiratunk hivatása a maga teljességében benne foglaltatik. Földrajzilag iskolázott szemmel keresni és megragadni azokat a majd egyszerű, majd szövevényes kapcsolatokat, melyek az aktív ember és a rajtakívül álló, látszólag passzív környezet között megvannak, tehát szüntelen előállanak, hogy belőlük tudományos és gyakorlati ismereteket állapítsunk meg.

Tulajdonképpen nem új vizsgálódás-irány ez, hanem csupán jogos érvényre juttatása annak a meggondolásnak, mely az emberi tényeknek kimagasló, sőt irányító szerepet kíván juttatni a többi földrajzi tény között. De összefoglalóbb, tisztultabb és emelkedettebb, mert földrajzibb felfogás amannál a korábbinál, mely az embert, akarva is, meg nem is, hovatovább mindjobban kirekesztette a geográfiából. Ujabb, tágabb és csábítóbb területek nyíltak meg, izgatóbb, tartalmasabb és általánosabb érdekű ismeretek születtek meg ezáltal a vizsgálódás által, melynek elvei rendszerbe foglalva a földrajz új fogalmazásában az emberföldrajz vagy antropogeográfia nevét kapták.

Világszerte észlelhetjük ennek az új irányzatnak lassú, részben öntudatlan, részben tudatos térfoglalását. Előle természetesen a magyar bűvárok sem zárkozhataknak el, különösen mióta a tájföldrajz szintetikus alapon való felépítése mind nyilvánvalóbbá lett s mióta a honismertetés fontosságára a korszerűség is nyomatékosan rávilágított. A honismertetést pedig jobban szolgálja ez, mint a régi geográfia.

Hazánk minden tekintetben hálás terület ilyen emberföldrajzi irányú vizsgálatokra, a honismeretre pedig nagyobb szükségünk van, mint talán bárkinek, ma még inkább, mint bármikor. Mégis sajnálattal kell beismer-

nünk, hogy e téren mindezideig alig tettünk valamit. Terra incognita vagyunk, sajnos, itthon is. Folyóiratunk célja már most ebből a beismerésből fakad. Különleges magyar hivatás tehát az, hogy e hiányon segítsünk, hogy elvont, általános kérdések taglalása, vagy idegen országok viszonyainak könyvből való búvárlatai helyett, vagy mellett, lehetőleg saját magunkhoz forduljunk, vagyis elsősorban anyagot gyűjtsünk Magyarország emberföldrajzi megismertetéséhez; olyan anyagot, mely a magyaron kívül az általános tudományosságnak is szolgálatára lehet. Ebben a szíves gyűjtő munkában az u. n. «avatatlanok» is segítségünkre lehetnek, sőt egyenesen kijelentjük, hogy számítunk is rájuk. Olyan irányba akarjuk terelni folyóiratunkkal az érdeklődést, mely munkára hívó biztatást, sőt bátorságot ad nekik is. Nem csinálunk «céhet», nem szándékozunk csak az egyoldalú és ezért gyakran elspecializálódó, a közönségtől és élettől elvonatkozó részletludósok gárdáját növelni, a tudományos búvárkodás feltétlen tisztelete mellett is. Ebben, szerencsére, tudományunk közérdekű mivolta is hathatós segítségünkre lesz. Minden konkrét adalékot, minden apróbb hazai témát örömmel fogadunk, az «avatottak» majd megtalálják benne a magukét. Így akarjuk népszerűvé tenni a komoly földrajzi munkálkodást, így szándékozunk megkedveltetni a honi föld geográfiáját a földrajzilag gondolkodni tudó, érdeklődő művelt közönség előtt is.

Nem feledkeztünk meg arról sem, hogy a magyar antropogeográfiai munkálkodást a külföld tudományos köreivel is megismertessük.

Hogy folyóiratunkat a Magyar Néprajzi Társaság adja ki, az a munkaterület tekintetében bizonyos elkötelezettséget jelent; ne lepődjék meg tehát senkisésem azon, ha nem tartjuk magunkat mindig szorosan az emberföldrajz szigorú körülhatárolásához. Bizonyos határok között a néprajz és demográfia is szívesen látott vendégünk lesz.

Mondanunk sem kell talán végül, hogy a honismeret tanítását — s ez tanár kollégáinknak szól — az oktatás minden fokozatán állandóan figyelemmel kísérjük s hogy a külföldi irodalomról is tájékoztatjuk olvasóinkat

Egy község emberföldrajzi leírása.

(Telkibánya).

A falu, mint földrajzi téma, eddig alig jött számításba. Pedig ez a geográfus számára igen alkalmas és hasznos kutatási terület, ahol az emberi települést, annak a környezettel való kapcsolatát, a települések fejlődését s életnyilvánulásaiknak földrajzi feltételeit sokkal egyszerűbben és szembetűnőbben lehet tanulmányozni, mint más bonyolultabb települési típusoknál.

Az alábbiakban egy ilyen falu emberföldrajzi képét akarjuk bemutatni, mintegy példaként arra, hogy miként gondolnánk egy ilyen kis földrajzi egységnek módszeres tárgyalását. E célra Telkibánya abaujmegyei községet szemeltük ki, amely ugye települése történelménél, mint jelenlegi települési viszonyainál és gazdaságföldrajzi jelentőségénél fogva egyaránt érdeklődésre tarthat számot.

Földrajzi helyzete. Telkibánya Abauj megyében, Csonka-Magyarországnak majdnem legészakibb pontján az Eperjes—Tokaji hegységnek egy, a Hernád-völgy felé nyíló, mélyen benyúló öblözetében fekszik. Meglehetősen félreeső helyzete van, mert a főbb közlekedő utaktól távol esik s az a transzverzális utvonal, amely rajta áthaladva, a hegységet nyugot-keleti irányban átszeli, egykori jelentőségét elvesztette. A falu a hozzátartozó szántóföldekkel együtt egy tufa medencében foglal helyet, amelyet 400—500 m. magas andezit vulkánok fognak közre. A tufát, ezt a laza szerkezetű vulkáni törmeléket a víz és a szél pusztító munkája idők folyamán erősen letarolta és helyenként meredek falu völgyek vágódtak bele. A felszínnek egy része azonban, amely a tufába került és ott összeceementeződött riolit és andezit breccsákból épült fel, a denudációval szemben erősebb ellenállást fejtett ki s ma is kopár és meredek sziklafalakkal emelkedik ki a környezetből. A mai falu egyik része ezen a várhegyszerű magaslaton, másik része pedig a tufába mélyen bevágódott patakok völgyében helyezkedik el.

Településének története. Telkibánya eredete még az Árpádok korába nyúlik vissza. Első megemlítését 1270-ben találjuk, amikor a község Teluky néven ugye van feltüntetve, mint a füzéri vár tartozéka.¹⁾ Eredetileg több

¹⁾ Csánki : Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában.

apró községből állott, ezek voltak: Vámház, Nagygyümölcs, Mindszent, Csörcsörsz, Rátka, Koncfalva, Telki.¹⁾ Ezeknek a neve az egyes falu- és dűlőrészekben még ma is fennmaradt. A XIV. és XV. században, mint híres «bánya-város» szerepel. Róbert Károly korában, mint királyi bányavárost²⁾ említik. Ekkor az eredetileg apró községek egyesültek s a későbbi város magját alkotó Telkit (Teluky) tartották meg a város nevéül.³⁾ Az arany- és az ezüstabányák felfedezése tehát az egykori jelentéktelen apró falucskák helyén kiváltságokkal felruházott híres és gazdag várost hozott létre. A város hegyen épült, várfalak, töltések vették körül. A völgyben csak elszórt majorságok helyezkedtek el. Fekvése a várszerű településnek igen kedvezett. A völgy felett 40–45 m. magasságra emelkedő sziklafalak a középkorban, a várvédelem korában a városnak védett helyzetet biztosítottak, de emellett lehetővé tették a falu mögött lévő szántóföldekkel, erdőkkel és bányákkal való könnyű érintkezést is, mert az említett várbegyszerű térszin, amelyen a város feküdt, alig észrevehető lejtősdéssel megy át a mögötte elterülő dombos-hegyes vidékbe.⁴⁾ A városnak nagyságáról, lakosságának számáról az egykori feljegyzések nem tájékoztatnak, de azt megemlítik, hogy a hegyen épült városban kutat ásni nem lehetett, ezért a környező hegyekből részcsöveken vezették oda a vizet, valamint két templomról is tesznek említést.⁵⁾

A középkorban nagy számmal voltak ilyen kiváltságos városok. Abauj vármegyében is mintegy tíz városról tesznek az akkori feljegyzések említést, holott jelenleg Kassán kívül egy sem nevezhető városnak. Ezek a középkori «városok» sokszor egy mai népesebb falu méreteit sem érték el.⁶⁾ Telkibányát nagyság tekintetében több abaujmegyei város megelőzte. Valószínű tehát, hogy az akkori város a mai falunál is kisebb területen feküdt. Jelentős voltát azonban eléggé bizonyítja, hogy a «comes et urbarius regius» székhelye volt.⁷⁾ A falubeli földművelő törzslakosságon és a bányászokon kívül tehát királyi

¹⁾ A helybeli ref. egyház irattárában talált feljegyzések szerint. Ezekről a középkori oklevelek nem tesznek külön említést.

²⁾ Telukbánya civitas montana nostra. (L. Csánki id. művét.)

³⁾ A ref. egyházi irattár adatai szerint.

⁴⁾ A város azonban megerősített volta dacára várként sohasem szerepelt. Legalább is Abaujmegye akkori várai között nincs megemlítve.

⁵⁾ A XV. sz.-ban Szt. Katalinnak híres székesegyháza volt itt. (L. Csánki id. művét.)

⁶⁾ Pl. Szántó (Abaujszántó) város akkoriban a megye harmadik városa, volt (Kassa és Gönc után következett) 1427-ben mindössze 109 jobbágytelke van.

⁷⁾ L. Csánki: id. művét.

bányahivatalnokok és minden bizonnyal kézművesek is laktak a városban. 1344-ben már önálló bányavárosként szerepel.¹⁾ A XV. században (1440–60 között) Telkibánya is a Felföld nagy részével együtt Giskra cseh vezér és huszitáinak rabló uralma alá kerül. Az egyházi irattár feljegyzései szerint a várost a csehek teljesen elpusztították, vízműveit tönkretették, a város egykori jelentőségét elvesztette; lakossága a «hegyről» a völgybe költözött; a falu nagyobb része ma is itt fekszik.

Telkibánya a mohácsi vész utáni időkben keveset fordul elő az akkori feljegyzésekben. A Rozgonyi, Thurzó, Perényi, Dobó stb. családok birtokába kerül, de már csak falu, nem pedig város a neve. Bányái már nem jövedelmeznek úgy, mint azelőtt.²⁾ A török portyázásoktól, a kuruc-labanc harcoktól, mint a többi környékbeli község, úgy ez is sokat szenvedhetett. Az egykori bányaváros utódaként a falu, mint földmivelő parasztközség él tovább. A bányászat egészen a múlt század 70-es évéig fennállott, közben azonban rövidebb-hosszabb ideig nem egyszer szünetelt. Egy nagyobb bányaszerencsétlenség, amelyről az egyházi feljegyzések részletesen megemlékeznek, hosszabb időre megakasztotta.³⁾ A múlt századbéli bányaművelési kísérletek azonban minduntalan meghiúsultak, mert az ércek arany- és ezüsttartalma oly kicsi volt már, hogy a fuvar sem fizetődött ki, amellyel az érceket beváltás végett Aranyidkára vitték.³⁾ Ezért próbálkoztak meg aztán az ércek helybeli kiválasztásával; a 60-as években a völgyben vízi erőre berendezett aranymosót és zuzót létesítettek. Azonban ezek sem sokáig működtek. A 90-es években már csak romjaik voltak meg; ma pedig már nyomuk sincs.

Települési viszonyok. A mai község nagyobb része a Vöröspatak és két mellékpatakjának völgyében, kisebbik része a «hegyen», a régi város helyén épült. A település főirányát a községen keresztülvezető országot jelzi. Ez az út azonban csak részben követi a fővölgy irányát. A fővölgy az erdővidék felé vezet s ez településre alkalmasabb hely, mint a tőle balra eltérő kocsit, amely néhol úgy nekifekszik a meredek sziklafalaknak, hogy mentében az utcának csak az egyik ház-sora épülhetett ki. Ebből a példából láthatjuk, hogy a közlekedő út fontosabb települési tényező, mint a településre kiváltképpen alkalmas völgy, ha ez az utóbbi lakatlan, hegyes vidék felé vezet. Különben a falun át

¹⁾ L. Wenzel: A bányászat története c. művét

²⁾ Ezt éneklí meg Tompa M.: *Verespatak* c. költeményében,

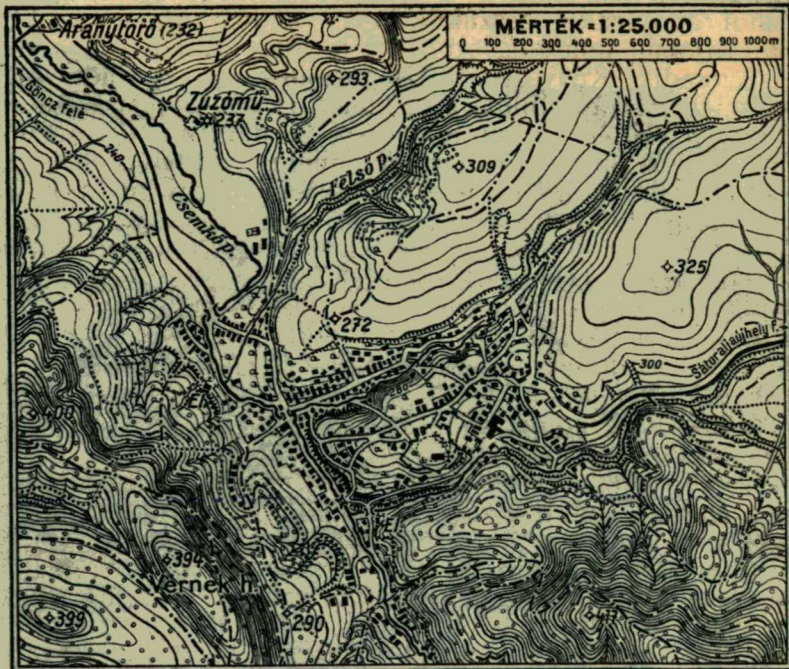
³⁾ Korponay János: Abaujármegye monográfiája. (240. l.)

vezető főpatak völgye is a meredek sziklafalak aljában, néhol annyira összeszűkül, hogy kettős házsort csak a falu aljában találunk, ott, ahol a völgy alluviuma jobban kiszélesedik. Kedvezett a településnek az az oldalvölgy is, amely a szántóföldek felé halad. Ebben éppen a szántóföldek közelsége miatt telepedett le nagyobb számmal a lakosság, mint a fővölgynek imént említett felső szakaszában. A »hegyen« fekvő falurész a völgy felett 40—45 m. magasságban fekszik. Meredek lejtőjű és igen nehezen járható kocsit vezet fel ide, mint aminőt a régi váraknál láthatunk, a szántóföldek felől azonban könnyen hozzáférhető. Egyik kimagasló pontján helyezkedik el a templom, amelynek tornya valamikor erőd szerepét töltötte be. Állítólag a csehek ellen is innen védték a várost. A templom körül találjuk a temetőt és a különböző egyházi épületeket. Itt a település határozott szabályos formát nem mutat; de még abban is különbözik az alant fekvő falutól, hogy a házak jóval nagyobb telken épültek, mint amott, ahol a térhiány miatt a házaknak csak kis udvaruk van s melléképületeikkel együtt a szűk udvaron szinte összezsúfolva foglalnak helyet. A hegyi falunak a nehéz hozzáférhetőségen kívül még nagy hátránya a vízhiány is. A kemény andezites-riolitos breccsában nem igen lehetett kutat ásni, ahol pedig megpróbálkoztak vele, vízre nem találtak. Azért a hegyen lakók a völgybe kénytelenek vizért járni, ami pedig nagyon fáradságos és időt rabló munka. Tehát a könnyű hozzáférhetőség és a víz jelenléte következtében a völgyben összezsúrolt falurész idővel nagyobb jelentőségre tett szert.

A házak építéséhez szükséges anyagot a környezet bőven szolgáltatja. A laza szerkezetű fehér színű vulkáni tufa jó építő anyag. A hegység területén, ahol csak előfordul, mindenütt ezzel építenek. A környező hegyek fája és a löszös agyag szintén alkalmas építkezés céljaira. Fel is használják valamennyit. A lakóház falát tufából, a melléképületek oldal- és tetővázát, a kerítéscsúcsokat, őrlakat fából, néha sárból (lösz) készítik. Házfedőnek szalmát és faszindelyt használnak. Ujabban a cserépfedelek száma is feltűnően megszaporodott.¹⁾

A faluban megtaláljuk mindazokat a gazdasági melléképületeket, amelyek mezőgazdasági településre jellemzők. Ezek a hegyen lévő nagyobb telkeken a lakóháztól külön állanak, úgy hogy 4—5 melléképületet is találunk egy telken (csűr, szénapajta, istálló, juhakol, sertés- és baromfiól, kocsiszin, fáskamra), a völgybeli kisebb

¹⁾ A faluban 234 kőház és 61 faház van; a házak közül 81 cseréppel, 22 zsindellyel, 197 szalmával fedett.

TELKIBÁNYA TÉRKÉPE.

Terv. Janaushek

telkeken azonban rendesen csak a csűr és a szénapajta külön épület. Ezek aztán annyi helyet foglalnak el, hogy az udvar igen kicsi marad, a kertnek pedig egyáltalában nem, vagy csak alig jut valami hely. A hegyen ellenben annál nagyobb kiterjedésű kerteket találunk, amelyek nagy része gyümölcsfákkal beültetett füves-fás terület, ahol állatokat szoktak legeltetni. A konyhakerti növények jórészt szántóföldeken termelik. Végül meg kell még említeni a köporba (tufa) és löszbe vágott nagyszámu pincét is, amelyet néhol éléskamrául, sőt konyhahelyiségül is használnak — lakni azonban nem igen szoktak bennük.

Lakosság. A falu lakóinak száma 1910-ben 1285 volt. Tehát községünk a nagyobb ily fajta települések közé tartozik; hegyes vidékre pedig inkább a kisebb községek jellemzők. Népeség tekintetében a vármegye 16-ik községe. Hogy miként alakult a lakosság száma az idők folyamán, arról csak az utóbbi félszázad óta vannak feljegyzéseink.¹⁾ Kétségtelen, hogy a különböző történeti katasztrófák, mint a cseh pusztítás, török dúlás, kuruc-labanc harcok, dögvész-járványok erősen éreztették itt hatásukat, mint azt a vármegye más községeiről határozott feljegyzések alapján tudjuk. A bányászat hanyatlása főszózatosan történt, ezért a lakosság gyors megfogyatkozását csak akkor észlelhetjük, amikor végleg megszűnt. Így 1869 és 1880 között a falu lakossága 1457-ről 1185-re olvadt le. A kőedénygyár létesítése ismét jelentékenyen megnövelte a lakosság számát (1890-ben 1419 a lélekszám); viszont megszűnése pedig szembetűnően megcsappantotta azt. Ekkor ugyanis a vagyontalan gyári munkások jórésztben Amerikába vándoroltak ki. A lakosság száma azóta állandó lassu növekedést mutat.

A környező községekben a kivándorlások következtében mindenütt megfogyatkozott a lakosság. Korponay a múlt század közepe táján Telkibányát a vármegye állandó lakosságú községei között említi.²⁾ Ezt pedig azzal magyarázhatjuk meg, hogy a falu határa kisbirtokosok tulajdona, amely nemzedékről-nemzedékre öröklődik s más megélhetési forrás híjján nagyobb számu népességnek nem tudott megélhetést nyújtani.

A lakosság ugyszólván tiszta magyar, idegen nemzetiségű alig akad.³⁾ magyarul csupán 3 nem beszél. Ez annyival inkább feltűnő, mert tudvalevőleg bányavárosaink

¹⁾ 1869-ben 1457, 1880-ban 1185, 1890-ben 1419, 1900-ban 1467, 1910-ben 1285 lélek lakott a községben.

²⁾ Korponay: Abaujmegye monografiája.

³⁾ Az 1910. statisztika 1283 magyar, 2 német, 4 tót, 2 oláh, 4 egyéb nemzetiségű lakost tüntet le.

lakossága többnyire idegenekből került ki. Így utaljunk csak a közeli Stósz, Mecenzéf stb. német származásu lakosságára. Lehetek ugyan itt is idegen bányászok, ezek azonban a szinmagyar lakosságba beleolvadhattak; különben pedig a feljegyzésekben nincs róluk említés sehol. A falu mai lakosai között több régi bányászcsalád van. A lakosság magyar volta mellett református hite is tanuskodik. A népesség 80%-a (1034) református, 16% (201) róm. kat., 2,5%-a (31) izr. és 1,5%-a gör. kat. 1880 óta a reformátusok 6%-kal, a katolikusok 30%-kal, a g. katolikusok 60%-kal gyarapodtak, ellenben az izraeliták 38%-kal megfogyatkoztak. A lakosság református hite régi keletű, még abból a korból származik, amikor a község a XVI. században Perényi Péter abaujmegyei főispánnak, az új hit buzgó patronusának a birtoka volt.

A lakosság néprajzi sajátságainak kialakulására nagy befolyása volt a község félreeső földrajzi helyzetének és birtokviszonyainak. Az előbbinek tulajdonítható a lakosság konzervatívizmusa, vagyis régi szokásait jobban megőrizte, mint azt más, könnyebben hozzáférhető és így idegen befolyásoknak inkább kitett községeinknél látjuk. Így pl. a lakosság nem nagy keveredést mutat, a régi templomi, esketési, temetkezési szokások változatlanul fennmaradtak.¹⁾ A szövés-fonás ma is általánosan el van terjedve, holott tudvalevőleg ez a modern ipartermékek térfoglalásával már a legtöbb helyen kiveszett vagy legalább is kiveszőfélben van. A birtokviszonyok következménye, hogy a lakosság nagy része kisbirtokos gazda, aki a saját földjéből él, másra vagy másokra nem igen szorul; így a függetlenség érzetével együtt bizonyos büszkeség fejlődött ki nála.

Gazdasági viszonyok. Minden község élete a legszorosabb kapcsolatban van környezetével, ahonnan a lakosság létfenntartási szükségleteit nyeri. Egy község emberföldrajzi ismertetéséhez tehát szorosan hozzátartozik környezetének a megismerése is.

A mi községünkben a termőterületek a következőképen oszlanak meg: 8124 kat. hold területből 1273 k. h. (16%) a szántóföld, 99 k. h. (1½%) a kert, 419 k. h. (5%) a rét, 442 k. h. (5½%) a legelő, 5726 k. h. (70%) az erdő és 164 k. h. (2%) a terméketlen terület.

¹⁾ Így pl. a templomi helyek nemzedékről nemzedékre öröklődnek. A gyülekezet egymástól nem és kor szerint szigorúan elkülönített kasztokra tagolódik. Az esketés alkalmával a menyasszony a papnak egy maga szötte kendőt és egy kalácsot ad. A temetkezésnél ma is az ősrégi fejfákat használják: a férfiak fejfája négyszögletes, elől rovátkákkal van díszítve, a teteje hátrafelé hajló lappal lemetszett, a nők ugyanígyen, csak elől van lemetszve, a fiuké gombban, a leányoké pedig négy kiemelkedő csucsban (konty) végződik stb.

Jellemző tehát a község gazdasági viszonyaira: a nagy kiterjedésű határ, amelynek majdnem $\frac{3}{4}$ része erdőség. Az erdő mellett azonban a szántóföldek is jelentékeny területet foglalnak el; ami pedig együtt ritkán fordul elő. Az erdő kivételével, a többi termőterület majdnem kizárólag kisbirtokosok kezében van. Az egész határ 248 birtokos között oszlik meg. A lakosság földjéből él, mely normális viszonyok mellett csak éppen legfontosabb életszükségleteinek fedezésére elegendő; a háború folyamán az itteni egyébként szegény kisbirtokos parasztság is különös jólétre tett szert; ez azonban nem a többtermelésnek, hanem az abnormis gazdasági élet hatásának tudható be.

A szántóföldek a falut környező lösszel és nyirokkal borított tufadombokon foglalnak helyet. Javarészüket a falutól észak felé fekszik, dél felé néz és felnyulik egészen az erdőségek határáig. Az északi hideg szelek ellen védve vannak, viszont a Hernád-völgy felé nyíló völgy szabad utat enged az Alföld felől felhatoló melegebb légáramlásoknak is. Igaz, hogy a hegyek közé beeső fekvésénél fogva valamivel hűvösebb, mint a Hernád- és Bodrog-völgy hasonló szélességű vidékei, de azért a buza termelésre kiválóan alkalmas. A buza a lakosság főterménye s egyuttal fő jövedelmi forrása. Allag közepes minőségű termést szokott hozni. De a lakosság szükségleteit fedezi s emellett eladásra is jut belőle. A buza mellett a rozs csak másodrendű szerepet játszik. Eladásra árpa is termelnek. A kukoricának a melegebb alföldi tájakon van az igazi hazája, de azért itt is elég jól megterem. Jelentős a község burgonya termelése is, melyből szintén sok kerül piacra. Jellemző és általánosan elterjedt a kender-termelés is. Ezt a gazdák csak a saját szükségleteik céljaira termelik, hogy otthon házivászonnak dolgozzák fel. Sok takarmánynövényt is, főleg lóherét termelnek, amely a széna pótlására szolgál. Ezt a szántóföldeken szerteséjjel látható ágas-bogas karókon szárítják.

Mint hogy a házak körüli kertek többnyire kicsinyek, a konyhakerti növények nagy részét is szántóföldeken termelik. A kertek elsősorban gyümölcstermelésre szolgálnak; a gyümölcstermelés jóformán csak ezekre szorítkozik. Főleg szilvát és almát termelnek. A gyümölcsfák kilenczted részét ezek teszik. Ezzel szemben a többi gyümölcsfa száma csekély. A csonthéjasok közül a melegebb vidékekre jellemző kajszinbarack, őszibarack és mandola csak elvétve fordul elő.¹⁾ A gyümölcsfákat nem

¹⁾ Az 1893-i mezőgazdasági statisztika szerint 1004 almafa, 469 körtefa 427 cseresznye, 100 meggyfa, 62 őszibarackfa, 38 kajszinbarackfa 8114 szilvafa, 154 diófa, 4 mandulafa volt a községben.

É. v	Jelenlevő népesség ^{*)}	E b b ö I																	
		magyar	német	tót	oláh	ruthén	horvát	szerb	egyéb	magyarul beszélő tud	róm. kath.	görög kath.	református	ágostai ev.	görög keleti	unitárius	izraelita	egyéb	ír és olvas
1869	1457	1164	11	10						1182	157	11	962	5			50		
1880	1185	1397	13	9						1413	209	22	1133	9			46		516
1890	1419	1454	4	9						1459	237	27	1168	2			33		967
1900	1467	1273	2	4						1282	201	19	1035	1			31		967
1910	1285																		918
*) 1869-ban 1890-ban és 1900-ban a lakosság 1000-ban volt.																			

*) 1869-ben, 1880-ban és 1890-ben polgári. 1900-ban és 1910-ben polgári és katonai népesség.

É v	férfiak		összes száma	nőtlen, hajadon	házas	özvegy	törvényesen elvált	É l e t k o r						60 évnél idősebb
	nők	6 évnél fiatalabb						6—11	12—24	15—19	20—39	40—59		
1900	681	786		758	612	97	—	262	207	100	127	357	271	143
1910	585	700		603	554	127	1	175	162	87	135	314	271	141

Év	Összes népesség		Mezőgazdasági és kertészet		Állatorony- lások egyéb ágai		Bányászati		Ipar		Kereske- delmi, hitel		Közszolgá- lat és sza- bad fogl.		Védőerő		Napszámos k. á.		Házi cseldek		Egyéb és ismeretlen fogl.			
	kereső	eltartott	kereső	eltartott	kereső	eltartott	kereső	eltartott	kereső	eltartott	kereső	eltartott	kereső	eltartott	kereső	eltartott	kereső	eltartott	kereső	eltartott	kereső	eltartott		
1900	704	763	487	495	10	29	—	—	119	168	7	5	1	4	5	18	2	—	52	35	17	3	4	6
1910	488	797	365	600	12	38	—	2	14	64	8	11	2	3	7	10	3	—	29	49	13	3	5	17

nagyon gondolják, nemesítésükre nem helyeznek súlyt; gyakran a bő gyümölcstermést a rossz közlekedés és a lakosság mentőföldomsége folytán értékesíteni nem tudják, miért is az állatokkal etetik meg vagy szesznek dolgozzák fel (szilvrium).

A szőlőtermeléssel, egy-két sikertelen kísérletől eltekintve, jelenleg nem foglalkoznak, bár a község a szőlőtermelés északi határán belül esik. Nyomaival egészen Kassáig találkozunk. A régi időkben jelentékeny szőlőföldjei lehettek a községnek, mert a XIV. és XV. századból való adománylevelekben minduntalan említés történik a szántóföldek mellett a szőlőföldekről is.¹⁾ A tőle délre mintegy 10 km.-nyire fekvő Hejce községben még ma is jelentékeny szőlőtermelést üznek.

A rétek a patak völgy keskeny alluviális szegélyét foglalják el, a legelők pedig a szántóföldek és az erdők között, az egykori erdők terméketlen köves talaját borítják. Kiterjedésük a község nagyságához és állatállományához viszonyítva, nem nagy. Az állattenyésztés főleg a lakosság saját szükségletét látja el. A statisztika szerint az utóbbi időben hanyatlás mutatkozott e téren.²⁾ Leginkább szarvasmarhát tenyésztnek. Ennek magyarázatát abban találjuk meg, hogy feltűnően sok az ökör a községben,³⁾ amit talán a teherszállításra kedvezőtlen térszíni viszonyokkal is lehetne magyarázni. Az ökör mellett azonban a ló használata is eléggé el van terjedve. A lovat kettős fogatban használják. A sertésállomány aránylag nem nagy, úgy hogy egy lakóházra alig jut egynél több sertés. A juhállomány mindössze két gazda birtokában van.

Az erdőség kiterjedése feltűnően nagy. Alig egy-két községnek van a vármegyében ekkora területű erdeje. Az erdők a falut félkör alakban veszik körül és a riolitandezit hegyeket borítják, tölgy- és bükkfából állanak, fenyő csak elvétve fordul elő bennük. Délen és keleten egészen a faluig nyomulnak előre, északon azonban a szántóföldek és a legelők hátrább szorítják. A falu tájképi szépségét, kitűnő jó levegőjét az erdők közvetlen szomszédságának köszönheti. Az erdő részben egyházi és községi, nagy részben azonban uradalmi birtok. Egészen a legújabb időkig majdnem érintetlen állapotban maradt

¹⁾ L. Wenzel: A bányászat története c. művét.

²⁾ Az 1895. és 1910-i állatállományt a következő statisztika tünteti fel:

	marha	ló	sertés	juh
1895-ben	712	171	528	614
1910-ben	501	191	389	613

³⁾ Az 1893-i statisztika 63 kettős ökőrfogatot, 59 kettős lófogatot említ a községben.

meg. Amíg felvidékeink nagy erdőségeihez könnyen hozzá lehetett férni, az itteni, vasutól távol eső erdőknek nem volt nagy kereslete, legfeljebb csak a szomszédos Hernád-völgy fáiban hiányt látó községei szállítottak innen fát; azonban a háborús évek, még inkább pedig Csonka-Magyarország nagy tüzelőszer hiánya ezeket a szép öreg erdőket egyre jobban kikezdi. Attól lehet tartani, hogy itt is oly nagymérvű erdőpusztítás fog beállani, mint azt a hegység déli részében látjuk.

Az erdő itt a lakosság életében ezelőtt fontosabb szerepet nem igen játszott; inkább csak tüzelőszerrel és részben építő anyaggal látta el a falubelieket. Nagyobb erdőipar nem fejlődött ki, amely sok embernek adhatott volna kenyeret. Újabban azonban favágással, fafuvarozással, dongák, szőlőkarók és vasuti talpfák készítésével többen foglalkoznak.

Az ásványi termékeknek, amelyeknek a falu egykori jelentőségét köszönhetette, ez idő szerint semmi gazdasági szerepük nincs. Újabban ugyan ismét megpróbálkoztak a régi arany- és ezüstbányák kutatásával, de ha figyelembe vesszük, hogy ezzel a multban már nem egyszer eredménytelenül próbálkoztak meg, — sikerre aligha van kilátás. Sokkal nagyobb jelentősége volna a község határában több helyen előforduló szürkés fehér-színű kaolinnak, amely a mult század végén virágzó kőedénygyár keletkezését vonta maga után. Ezt nem a kaolinbányák kimerülése, hanem a rossz gazdálkodás és a szomszédos hollóháza kőedénygyár versenye buktatta meg. A kaolin kihasználásával és gyári feldolgozásával megpróbálkozni mindenesetre életrevalóbb gondolat volna, mint arany után kutatni. Újabban a falu környékén szénnyomokra is bukkantak. Ezt a szénét, a falubeliek állítása szerint, már többen használták is. Magam is találtam néhány helyen a széntelepek előfordulására jellemző szénagyagot s a mellette fekvő patakvölgyben nagyobb kivett széntömbre is bukkantam. Valószínűleg szarmata koru agyaggal kevert lignit fordul itt elő. Kutatása mindenesetre figyelmet érdemelne. Ha ehhez hozzávesszük még, hogy a tufa, mint jó építőanyag, az andezit pedig mint utkövezésre alkalmas kő, megfelelő közlekedés esetén legalább is a szomszédos környéki vidékeken (Hernád-völgy) hasznosan volna értékesíthető, — nyilvánvaló, hogy a község ásványi termékeiben jelentős kihasználatlan gazdasági energiaforrás rejlik. Itt említjük még meg azt is, hogy a községnek rendkívül erős vastartalmu vize van, amelyet gyógykezelési célokra is sikeresen használtak. A kőedénygyár idejében egy

kisebb fürdő is létesült itt, amely azonban csak a helyi igények számára volt berendezve. Ujabbban az elhanyagoltság következtében ez is tönkre ment.

Nagy hátránya a községnek, hogy a közlekedés szempontjából kedvezőtlen helyzete van. Az Eperjes-tokaji hegyvonulatot ugyanis itt egy nyugat-keleti irányú törésvonal szeli keresztül, amelyen át valamikor forgalmas ut vezetett a Bodrog síkjáról a Hernád-völgy felé. Eme természettől kijelölt útvonal mentében fekszik Telkibánya is. A vasutak, főleg pedig a Sátoraljaújhely—kassai vonal kiépítésével azonban ez az út jelentőségét elvesztette. A község Abauj megyéhez tartozván, forgalma inkább a Hernád-völgy, mint a keletre eső zempléni részek felé irányul. A falubeliek a gönczi és a kassai piacokat keresik fel (Göncz ugyanis csak 8 km.-nyire fekszik. Kassára pedig azelőtt vasuton könnyen el lehetett jutni. A 24 km.-nyire fekvő Sátoraljaújhelyre csak nagy ritkán látogatnak el. — A község meglehetősen távol esik a vasuttól. Azelőtt a legközelebbi álmása a 11 km.-nyire fekvő Hidasnémeti volt (a Miskolc—kassai fővonal mellett), ma pedig a Kassa—hegyaljai helyiérdekű vasut mellett fekvő Göncz (8 km.). A község közlekedés-földrajzi helyzete tehát lényegileg nem

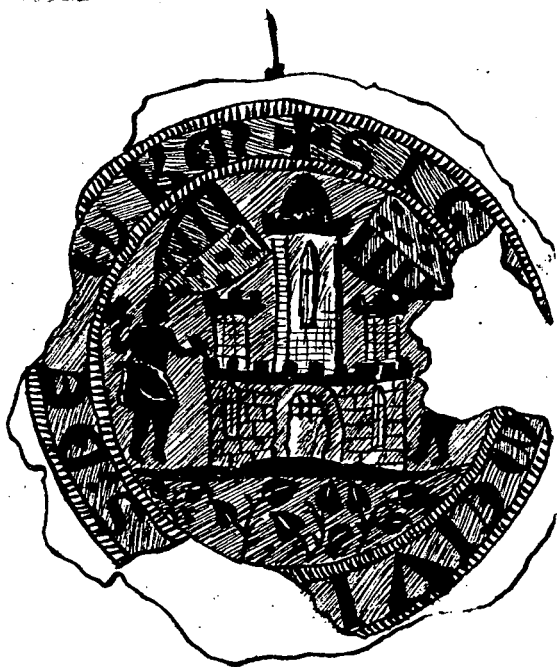
É. v	L a k ó h á z a k							Összesen
	kőből vagy tégltől	kő- vagy téglaappal, vályog vagy sárból	vályogból v. sárból	fából vagy más anyagból	cserép, pala v. bádóg	zsindev v. deszka	nád vagy zsúp	
					t	e	t	
1880								230
1890								269
1900	228	3	4	44	17	28	234	279
1910	234	2	3	61	81	22	197	300

Az 1901—10 évek átlagában esett ezer lélekre				Természetes szaporodás	Tényleges szaporodás	Vándorlási különbözet
házasságkötés	élve születés	halálozás	természetes szaporodás	1901—1910		
9.4	29.8	23.2	6.6	88	—182	—270

javult. Az ország területi megcsonkítása következtében azonban a megszállott területek felől elzárt forgalom ujabban a községen átvetető útra terelődött: bizonyoságaul annak, hogy az utnál s általában bármely emberföldrajzi ténynél a természeti befolyások mellett nem szabad elhanyagolni az emberi szempontokat sem.

Összefoglalva az elmondottakat, láthatjuk, hogy egy erdős-hegyes vidéken fekvő mezőgazdasági településsel van dolgunk, melynek kisbirtokos lakossága ugyszólván földjéből él. A régi árpádkorbéli község apró telepek egyesüléséből jött létre, mely az aranybányák felfedezése következtében történelmi nevezetességű bányavárossá lett. Bányáinak kimerülésével azonban ismét az egyszerű falu színvonalára süllyedt alá. A község települési viszonyaiban szembetűnően visszatükröződik a természeti befolyások hatása. Félreeső földrajzi helyzeténél fogva lakossága az u. n. «geográfiai szigetek» többrendbeli sajátosságát őrizte meg. Így egységes; keveredést alig mutat; önmagának minél teljesebb ellátására, gazdasági függetlenítésére törekszik; régi szokásai közül sokat változatlanul megtartott ma is. Eddig kihasználatlan gazdasági erőforrásai: erdősége, kaolinja, esetleges szene, gyógyhatású vize, üdülési célokra alkalmas fekvése — nemcsak a geográfusok, hanem az illetékes szakkörök figyelmét is joggal felkeltheti.

Hézszer Aurél.

TELKIBÁNYA XV. SZÁZADBÓL
VALÓ PECSÉTJE (ORSZ. LEVÉLT.)

A földrajzi környezet szerepe a faji embertanban.

Föltevések, szélsőséges felfogások küzdelme közepette halad a tudomány az igazság megismerése felé. S hogy a szélsőséges felfogásoknak az emberre vonatkozó tudományokban tág terük nyílott, az könnyen megmagyarázható, egyfelől az embernek önmaga iránt való elfogultságával, szubjektív gondolkodásával, s másfelől éppen az emberre vonatkozó problémák sokoldalu és bonyolult voltaival. Mert valóban sokféle fából faragott lény az ember.

A környező természethez való viszony problémája izgatta a gondolkodó, okokat kereső emberi elmét a messzi múltban is, ma is. A rasszantropológia első felcsillámlása Herodotosznál, Strabonánál e kérdés taglalásával kezdődik. És ma, amikor a faji embertan a geográfiától és etnográfiától különválva, mint önálló tudomány bontogatja szárnyait, még inkább állandó napirend tárgya. Csupán a felfogások változtak, a problema lényege ugyanaz maradt. És be kell vallanunk, hogy a lényegét illetőleg, ma sem igen tudunk többet. Csak éppen hogy ma e kérdésben is tárgyilagosabban ítélünk.

Tulajdonképpen két szélsőséges felfogás vívta itt harcát. A régibb szerint az ember teljesen független a környezet-től, a természet korlátlan ura és parancsolója, kit semmiféle szorosabb kapocs nem fűz a földhöz, a földi tárgyakhoz, lényekhez és erőkhez. Az újabb azt vitatta, hogy a környezet drákói szigorral uralkodik az emberen és kérlelhetetlen törvényszerűséggel dönti el sorsát az egyes embernek is, az embercsoportoknak, fajoknak, népeknek is. Ma már tudjuk, hogy e két szélsőséges nézet egyike sem állja meg a helyét. Valahol a középben van az igazság.

Az emberi test sajátságait ma két csoportra szokás osztani, t. i. öröklöttekre és szerzettekre. E megkülönböztetés azonban inkább szkematikus. A nagy vita, hogy az emberi típus állandó, tartós avagy változó, tulajdonképpen meddő. Mert egyfelől a ma öröklődő sajátságok is kétségtelenül valaha szereztettek, s másfelől nincs az emberi szervezet változatlanul öröklődőnek tartott jellegei között egyetlen egy sem, melyben ne volna valami szerzett vonás, ha még oly kicsi is. S ha a fajok nem állandók, hanem változnak, aminthogy tényleg változnak, mert a természet-

ben nincs állandóság, hanem folytonos, bár igen lassu változás, akkor az u. n. faji és egyéni jellegek között is végtelen sok és lassu átmenetnek kell lennie. Az öröklött tehát lényegében csak abban különbözik a szerzett sajátástól, hogy az előbbit régen szereztük, illetve őseink szerezték, az utóbbiakat pedig mi magunk. Az előbbi már öröklődik, az utóbbi még nem, vagy legalább is nem észrevehetően. S itt eljutottunk a rasszantropológia egyik alapvető problémájához, a faji jellegek kérdéséhez.

Mit nevezzünk tulajdonképpen faji jellegnek? Kivételül az olyan jellegeket, melyek — legalább látszólag — változatlanul öröklődnek, s az emberiség egyes csoportjait megkülönböztetik egymástól. Minden olyan jelleg tehát, mely nem öröklődik, nem is lehet faji jelleg. Kizárandók eszerint a környezet hatására létrejött egyéni bélyegek. De kizárandók a bár öröklődő, de határozottan ivari jellegek is. A problema azonban lassan mind bonyolultabb lesz. Mert egyfelől a ma változatlanul öröklődő tulajdonságok is valaha szereztettek, s azután azoknak egy része kisebb, más része nagyobb embercsoportnál öröklődik s másfelől a jellegek u. n. változatlan öröklődését embernél igen nehéz megállapítani, mert kevés nemzedék áll a kutató rendelkezésére. De nem éles a határ a faji és nemi bélyegek között sem. A dolog természetéből következik, hogy az igazi faji jellegeknek valahol a nemi szervekből kellett kiindulniuk, vagy legalább is szorosan kapcsolatosakban lenniük. S a nemi jellegek elfogulatlan vizsgálatából könnyen meggyőződhetünk, hogy azokban faji vonások is vannak, illetve ugyanazon sajátosságok máskor vagy másutt mint faji ismertető jelek szerepelnek. A primitív vagy protomorf rasszoknál az u. n. szekundér ivari jellegekben pl. sokkal kisebb a különbség a két nem között, mint nálunk s mind több jel arra vall, hogy a faji jellegeknek rassz-jellegekké való differenciálódásával párhuzamosan haladt az ivari kísérő jellegek differenciációja is. Ugy hogy ma a rassz-jellegekben is szekundér ivari vonások, s az ivari jellegekben rasszjellegek is vannak, illetve a legtöbb helyen egymásba megy át. Azt is tudjuk, hogy régebben változatlanul öröklődött faji jellegekről kiindulva a környezet hatására keletkeztek s ma is változnak, s bizonyos tulajdonságok, melyeknek előbb nem tulajdonítottak fontosságot, becses megkülönböztető rassz-bélyegekké bizonyultak. Azután az öröklött és szerzett jellegek is különülnek el testrészek szerint, hanem ugyanazon testrészekben öröklött és szerzett vonások, illetve rassz- és nemi vonások vegyesen vagy együttesen szerepelnek. Abban pl., hogy valakinek milyen éppen a testmagassága, egyfelől benne van a szülőktől vagy

ősöktől örökölt rassztermet s másfelől az ő egyéni élete alatt megnyilvánult sokféle környezet-behatás. A tudományos kutatás feladata tehát, hogy a nyert adatok elfogulatlan elemzése által megállapítsa, hogy mennyi testi jellegünkben az öröklött s mennyi a szerzett.

Késésgkívül nagy szerepük van a modern rasszantropológiában mindinkább tért hódító u. n. variációs vizsgálatoknak, melyek a régi, a sok mindent elfedő számtani középértékek alapján történt összehasonlításokkal szemben az egyes jellegek változati sorainak, variációinak tanulmányozására vetettek súlyt s módot nyújtottak arra, hogy az egyes szomatikus jellegek kialakulásának sokféle tényezőit közelebbről megfigyelhessük. Így azután egészen természetes, hogy az újabb rasszantropológiában mindinkább környezethatások elfogulatlan kutatására terelődik a figyelem.

Ez a környezet pedig rendkívül bonyolult s főcsoportjaiban is három részre oszlik, u. m. 1. a holt természet vagy földrajzi környezet (klíma, időjárás, tengerszinmagasság, talajösszetétel, víz stb.), 2. az élő természet (növény- és állatvilág), 3. az ember, illetve az emberi társadalom. A környezeti tényezők e három csoportja azonban legtöbbször nem választható el élesen egymástól, hanem egymással a legbonyolultabban összeszővődik. Végül mindegyik a holt természetre vagy földrajzi környezetre mint végső vagy eredeti tényezőre vezethető vissza. Ugy, hogy a környezeti tényezők három csoportjának megkülönböztetése tulajdonképpen szkematikus s valójában csak azt fejezi ki, hogy a földrajzi környezet közvetlenül hat-e az emberi szervezetre, vagy az állat- és növényvilág vagy az emberi társadalom s ennek bonyolult megnyilvánulásának közvetítésével. Mert amikor pl. az antropometriai statisztika kimutatja, hogy a bő esztendőben született gyermekek termete, testsúlya, növése előnyösebb, mint a szűk esztendőben születetteké, vagy hogy a kedvezőtlen szociális környezetben, zárt levegőn dolgozók termete, életműködései csökkentek a szabad levegőn vagy egészséges környezetben élőkéhez viszonyítva, végeredményében ez mind a földrajzi környezet hatása, csak éppen hogy közvetett, társadalmi formák, jelenségek által komplikált. A lényegen az a tapasztalat sem változtat, hogy minél primitívebb, u. n. természeti népeket vizsgálunk, vagy minél inkább visszafelé haladunk az emberiség történetében, múltjában, a környezethatások is és pedig főleg a geográfiai környezet hatásai annál közvetlenebbek s viszont minél inkább kulturnépeket, fejlett társadalmi csoportokat tanulmányozunk, annál inkább közvetettek, illetve szociális vonatkozásúak lesznek.

Ami már most a környezethatások legelső megnyilvánulását illeti, az nehezen állapítható meg. Kétségtelenül nem a születéssel kezdődnek, hanem már a megtermékenyítéskor működnek. Hogy magukra az ivarsejtekre az apa vagy anya életmódja, illetve a környezetnek rajtuk keresztül való megnyilvánulása van-e s milyen hatással, nehéz megállapítani, de hogy a megtermékenyítéstől kezdve már befolyásoló hatással van a környezet a szülők szervezetében lejátszódó előnyös vagy káros fiziológiai folyamatok alakjában, illetve előidézése által, az szinte kétségtelen. A talaj kémiai összetétele a tápanyagokban és ivóvizben, előnyös vagy hátrányos gazdasági viszonyok az anya idegrendszerére, anyagcseréjére s közvetve a magzatára is behatnak. Sajnos, az ez irányú vizsgálatok még igen csekélyszámúak. Közismert pl. a kretinizmus, angolkór s egyéb csontbetegségeknek bizonyos vidékekhez, társadalmi osztályokhoz, gazdasági viszonyokhoz stb. való kötöttsége. A születés után azután e bonyolult környezethatások mind közvetlenebbé lesznek s minőségük, megnyilvánulási alakjuk is mind több- és többféle. Ujabbban pl. többen vizsgálat tárgyává tették, hogy a talaj finom kémiai és fizikai alkata befolyásolja a csontok növeését, fejlődését s az azzal kapcsolatos mirigyek működését. Engel, majd Langer kimutatták az izmoknak a csontokra gyakorolt alakító hatását, ami megint a csontok kémiai összetételével s így végeredményében a földrajzi környezettel kapcsolatos. Így a földrajzi környezethez kötött u. n. helyi típusok vagy típusjellegek keletkeznek. Az izmoknak más és más működése az előbbi tényezőkkel kapcsolatban más és más, végeredményében a földrajzi környezethez, az évszázadokon át lakott földhöz kötött, illetve attól származó koponya, arc- és végtagsont-típusokat hozhat létre. Ezért a rasszantropológiai irodalomban az újabb időben egyre több és több ilyen irányú kutatással találkozunk. Nyström a néger nőknek a föld művelése közben felvett görbe testtartása s a tartóizmoknak a nyakszirtre gyakorolt hatása közötti kapcsolatot tanulmányozta. Ranke és mások bizonyos koponya-alakoknak, főleg a rövidfejűségnek a hegyes vidékeken való elterjedését a hegyen való járással hozzák okozati viszonyba. Mindenesetre feltűnő, hogy bizonyos vidékeken a hosszufejű koponyatípusok a többszöri bevándorlás dacára sem tudták magukat fenntartani, hanem tért engedtek a rövidfejűségnek. Boas viszont azt vitatja, hogy az Amerikában született olasz és zsidó gyermekek fejalakja az ottani mezocefal-alak felé mutat közeledést, noha eredeti hazájában az előbbi inkább rövid s az utóbbi inkább hosszufejű. E vizsgálatok semmi-

esetre sem kiforrottak még, de hogy ilyenféle alak- és típusváltozatok éppen a földrajzi környezet közvetlen vagy közvetett behatására létrejönnek vagy legalább is létrejöhetnek, azl elég világosan bizonyítják.

A táplálkozás mennyisége, a vérkeringés minősége a szervezet minden részét befolyásolja s mint utolsó okra legtöbbször a földrajzi környezetre vezethető vissza. De hogy mindezeknek milyen mélyreható, típusváltoztató hatásuk lehet, arra már nem igen szoktunk gondolni. Pedig kutyákon végzett kísérletek igazolják, hogy már tisztán a táplálék minőségének és mennyiségének állandó szabályozásával különböző kutyatípusok tenyészthetők ki. Eppen azért kétségtelen, hogy embernél is a faji, nemzeti, vidéki, rituális ételek, táplálkozásmódok hatást gyakorolnak az egész szervezetre.

Elég legyen példának felhozni a sok zsirral, hussal táplálkozó eszkimó s a tulnyomólag növényi táplálékkal élő ausztráliai, hottentotta, busman eltérő s éppen a táplálékkal összefüggő némely típusjellegeit. Azt is megfigyelhetjük, hogy a zsidók, — kik egyébként igen könnyen akklimatizálódnak s mint mondják, minden vidéken a helyi típusokhoz hasonulnak, — mégis ott találhatók a legtipusosabb ősi rassz-jellegekkel, hol ősi rituális táplálkozásukat a legkonzervatívebben megtartották.

Iskolásgyermekeknél a növésnek, fejlődésnek az évszakokhoz való kötöttsége is kimutatható. És ha az éghajlati viszonyok hatása a mi mérsékelt égövünkben is kimutatható, nincs ok, amiért ne tegyük fel, hogy a szélsőséges éghajlatnak évszázadokon át, elszigetelt környezetben még nagyobb hatásunak kellett lennie, s végeredményében az eredeti rassz-jellegeket is befolyásolhatta.

S hogy a földrajzi milieu szerint ugyanazon rassznak különböző változatai jöhetnek létre, meggyőződhetünk, ha összehasonlítjuk a Csendes-óceán ellentétes földrajzi-milieu-jü szigeteinek bár ugyanazon fajú, de eltérő típusú lakóit, vagy a nyugatausztráliai pusztalakókat a keletausztráliai hegyvidék benszülötteivel, avagy az amerikai indiánoknak különböző, sokszor igen eltérő típusu törzseit.

Elég az Egyesült Államok sokféle eredetű lakosságát tüzetesebben szemügyre vennünk, hogy a lakóhely típusformáló hatásában higgyünk. Több megfigyelés vonatkozik már arra is, hogy az erős napfény hatása, illetve a vele kapcsolatos izomműködések közvetlenül a szem, valamint közvetve az egész arc kifejezését észrevehetően változtatja, illetve bizonyos vidékeken hasonlóvá teszi. A legtöbb szerző a rasszok jellegzetes bőrszínét ma változatlanul öröklődő s a napsugarak befolyásától mentes jellegnek tartja, annál is inkább, mert a

rasszok bőrszín szerint való mai eloszlása sok helyen ellentétben áll a földrajzi szélességnek megfelelő napfény-erősséggel. Ez azonban éppen nem zárja ki azt, hogy a rasszok jellegzetes bőrszínei eredetileg, amidőn még évszázados elszigeteltségben éltek s variációkra hajlamosabbak voltak. ne a napfény, illetve az egész földrajzi környezet hatására keletkeztek volna. Többen vitatták a mellkasnak, vállszélességnek, orralaknak a heggyen vagy síkföldön való járással kapcsolatos voltát is, nemkülönben azt, hogy egyhangu környezetben az emberi típus egyöntetűbb.

Messzire vezetne, ha itt az összes adatokat felsorolni akarnám. De ez nem is volt célom. Inkább csak a figyelmet akartam rájuk terelni. A rasszantropológiában mind jobban és jobban a környezethatások elfogulatlan tanulmányozására terelődik a figyelem.

Sőt az újabb környezetkutatások új felfogásokat és új vizsgálati módszereket is termeltek, melyek alapján egyes rassz-jellegek értékelése is lényegesen módosult. A legújabb növény- és állatkisérletek ugyanis arra az eredményre vezettek, hogy egy csomó látszólagos morfológiai jelleg nem öröklődik, hanem csak a külvilág hatása. A *Primula sinensis rubra* nevű növény pl., mely rendes körülmények között vörös virágu, 30–35 fok hőmérsékleten nevelve, fehér virágokat hoz. Az öröklődő jelleg tehát itt tulajdonképpen nem a vörös szín, hanem az a sajátság, hogy bizonyos körülmények között piros, máskor pedig fehér virágot hoz. Azt is tudjuk, hogy a házi egér magas, nedves hőmérsékletben hosszabb farku és lazább bőré ivadékokat hoz a világra. Amit tehát az egyes egéren látunk, az csak a megszokott éghajlat leggyakoribb alakulása, míg a valódi öröklött jelleg csak az a képesség, hogy bizonyos melege bizonyos bőr- és szőrsűrűséggel reagál. Nagyon valószínű, hogy a jövőben végzendő behatóbb vizsgálatok az emberi rasszoknál is egy csomó eddig vártlozatlanul öröklődőnek tartott jellegre ki fogják deríteni, hogy csak látszólag öröklődnek s valójában csak a földrajzi környezet által létrehozott módosulások. Ridgeway kutatásai már ilyen nyomon haladnak s nem valószínű, hogy az az állítása, hogy az északeurópai szőke s a dél-európai barna típus is ilyen, a környezet hatására keletkezett módosulás.

Emellett figyelembe kell itt venni a rasszok alkalmazkodási képességét is. Minden rassz szervezete csak bizonyos éghajlati viszonyokra van berendezve s az alkalmazkodásnak határai vannak. A sarki lakó a mérsékelt éghajlatot megszokhatja, de az egyenlítőit nem. A mérsékelt éghajlat lakója viszont mindkét szélsőséghöz köny-

nyekben alkalmazkodik. Délnyugat-Afrika száraz vidékén lakó hottentotta a nedves Kamerunban elpusztul, a kínai és zsidó alkalmazkodása ellenben igen nagy.

Mindezek arra figyelmeztetnek, hogy a rasszantropológiában a környezethatások tanulmányozására még sokkal nagyobb súlyt kell vetni, mint eddig tették.

Kétségkívül nagy sullyal esik itt latba az is, hogy a rasszok folyton vándorolnak s ezzel kapcsolatosan keverednek is. E vándorlás irányításában, mely már a legősibb időkben is megvolt, szintén nem jelentéktelen a környezethatások szerepe. Ma nincsen egyetlen embercsoport sem, melyről be lehetne bizonyítani, hogy autochton, vagyis hogy ott keletkezett, ahol ma él. Ellenkezőleg mindegyikről az derül ki, hogy más vidékekről költözött mai lakóhelyére, tehát allofil. Még a legősibbnek ismert ausztráliaiakról is kiderült, hogy nem benszülöttel Ausztráliának.

Mindez azonban csak bonyolítja, de megoldhatatlanná még nem teszi a kérdést. De éppen azért minden rasszantropológiai vizsgálatnak, ha komoly eredményt óhajt elérni, elengedhetetlen követelménye, hogy azt a legnagyobb kritikával és sohasem egy szempontból, hanem minél több szempont figyelembe vételével kell végeznünk. S nemcsak mindennemű faji, leszármazási, öröklési vonatkozást a legnagyobb kritika tárgyává kell tenni, de a környezethatásokat is, minél több elemre bontva kell vizsgálni. Eppen azért a rasszantropológiában az egy-két adatra támaszkodó általános kijelentéseknek, bármilyen nagyhangúak is azok, semmi különösebb értékük nincsen, mert itt nem annyira a kutatónak, mint inkább a felkutatott tömeges adatoknak kell beszélniök.

Minthogy pedig az öröklés és a környezethatások a emberi típusnak számtalan változatát hozták és nagy valószínűséggel még ma is hozzák létre, csakis a sok egyénre és adatra kiterjedő variációs-vizsgálatoktól várhatunk komolyabb eredményeket. S amint a fentiekben láttuk, az öröklött jellegeket is befolyásolják a környezetbeliek, a változók, azért hogy valamely terület lakosságának antropológiai arculatába mélyebb bepillantást nyerhessünk, a tüzetes településtörténeti adatok felderítésével kapcsolatban az egyes jellegek, jellegkomplexumok, típusok földrajzi elterjedését kell vizsgálnunk a különböző környezeti hatások figyelembevételével.

Igy született meg a modern rasszantropológiának egyik legfontosabb vizsgálati módszere, az egyes jellegek variációs sorain és görbéin alapuló elterjedési térképek, melyeket úgy kell szerkeszteni, hogy ne csak az átlagértékeket, de a jelleg főbb gyakorisági csoportjait is

feltűntessék s a terület földrajzi viszonyait is ábrázolják. Ilyen elterjedési térképeket kell készíteni minden egyes jellegről, jelleg-komplexumról, típusról, minden környezeti hatásról s a csontváz és koponya jellegeinél különböző korok szerint is. Ilyen tüzetes térképek alapján azután módunkban lesz azokról leolvasni nemcsak a jellegek és típusok földrajzi elterjedését, de azoknak a környezettel való kapcsolatát is. Ilyen módon megtaláljuk, hogy az egyes szomatikus jellegekben mi a változatlanul öröklődő faji vonás s mi a környezettel kapcsolatos variáció. Ha azután térképeinket összevetjük az emberföldrajzi, néprajzi, településtörténeti, történelmi-néprajzi, nyelvjárási és régészeti megfelelő elterjedési térképekkel, akkor reményünk lehet az illető terület rasszantropológiai kérdéseinek komoly megoldásához.

Már most az a kérdés érdekelne bennünket legjobban, mennyire vagyunk e téren hazánkban. Sajnos, Európa rasszantropológiai térképein Magyarországot egészen vagy legnagyobb részben egy szégyenteljes fehér folt képviseli, kiáltó bizonysgául annak, hogy az embertani kutatások terén még nem teljesítettük kötelességünket sem önmagunk, sem a nemzetközi tudomány iránt. Mert ilyen térképek szerkesztéséhez a legelső feltétel hazánk rendszeres antropológiai és antropometriai felvétele volna. Van ugyan némileg figyelembe vehető néhány magánkutatásunk, de az elenyészően csekély ahhoz, amit e téren tennünk kellene. Magánvállalkozás itt nem sokat érhet el, ha nincs hazánk antropológiai feldolgozására kellő anyagi és szellemi eszközökkel felszerelt állami intézményünk. Pedig talán nemzeti szempontból is kötelességünk volna, hogy a magyar fajt, a magyar haza embertípusait is legalább oly mértékben tanulmányozzuk és felkutatassuk, mint a tőlünk kissé távolabb álló állatokat, növényeket és ásványokat. Mert amíg a szóbanforgó rendszeres s tervszerűen irányított antropológiai felvételeket el nem végezzük s a magyar föld emberére vonatkozó összes adatokat és leleteket egy országos muzeumi központba össze nem gyűjtjük, addig jogosulatlan minden kijelentés, mely magyar fajról beszél, mert az a kellő tudományos adatok alapján megállapítva ma sincsen s nem is lehet. Török Aurél pusztába kiáltó szavai, melyekkel az Antropológiai Füzetek egyetlen megjelent számának utolsó cikkét befejezi, ma korszerűbbek, mint valaha: «Uraim, nem ismerjük a magyart!»

Bartucz Lajos.

Mezőkövesd leírása.

Borsodmegye déli síkvidékén, a Budapest—miskolci országút és vasútvonal mellett fekszik Mezőkövesd nagyközség: egykori mezőváros, ettől délkeletre a kb. négyezer lakosú Szentistván s északkeletre, a Bükkhegység alsó nyulványán csaknem harmadfélezer lakosával Tard. E három szomszédos községben lakik a szinpompás népviseletéről, varrottasairól messzeföldön ismert matyó nép; nyelvjárás, viselet és népszokások tekintetében a palócság rokona, amellyel együtt az 1089-ben betelepített kúnoktól származik. E matyó községek közt a legnagyobb s mint élénk forgalmú járási székhely, a haladás iránt legfogékonyabb Mezőkövesd, melynek lakossága régi szokásait s viseletét így is megőrizte.

E tanulmány elsősorban Mezőkövesd természeti, gazdasági és népi viszonyait s azoknak egymásrahatását vizsgálja, de néhány jellemző adattal az egész Matyóföldnek sok tekintetben hasonló állapotait is megvilágítja.

Ovális alakú határának északi része a Bükkhegység szélén 182 méternyi magasságban fekszik s délfelé lejt a határ közepén álló község 125 méteres színvonaláig, innen pedig tovább a 100 méteres legalsó pontig. Ebben az irányban szeli át a határt a Kánya patak és a beleömlő Hórvize. A déli síkság közepéből tíz méterre emelkedik ki a Halom nevű homokdűné, míg a mélyebb fekvésekben a Gulya-, Görbe- és Nagyfertő tavak gyűjtik a tavaszi vizeket. Délen kisebb-nagyobb foltokban elszikedsedett homok található, de a határ termőtalaja túlnyomóan vályog vagy húmoszos agyag, mely 50—100 cm. vastagságban fedi a diluviális kavicsot. Az egyes helyeken különösen mélyebb szántás után felszínre kerülő kavicsban kereshető a község nevének eredete, de lehet, hogy a megszálló hadról vagy első birtokosáról nyerte nevét. Okleveleinkben először 1324-ben fordul elő «Terra Kuesd» majd felváltva Kwuesd, Kwesd, Kevesd néven s nem-sokára templomát is említik. A király vagy a királynő birtoka volt s Cserépvár, majd 1439 óta a diósgyőri vár alá tartozott. Oly szépen fejlődött, hogy a csehek elleni háborúban Mátyás király seregébe már 20 fegyverest és sok élelmiszert tudott saját költségén küldeni, miért a király 1464-ben várossá emelte s pecsét és címer hasz-

nálatára jogosítottal. Nyolc évvel ezután meg is látogatta s a lengyelek betörése által okozott pusztítást látva, évi adójukat 200 aranyra szállította le. Szájhagyomány szerint Mátyás király igen kedvelte a matyókat, akik talán apáról-fiúra szállt kegyelethől ma is sűrűn használják a Mátyás keresztnévet s a Pál—Palkó analogiájára abból eredhet a matyó népelnevezés. A kövesdiek vámot sehol se fizettek és saját bírójuk, közvetve pedig a diósgyőri várkapitány és a kir. személynök alá tartoztak. A város azonban 1596-ban, a török világ közepén, kiváltásgleveleivel együtt elpusztult s lakosai a hegyvidékre s a déli nádasok közé húzódtak. A közelében fekvő végvárakért vívott harcok s később a Rákóczy-féle fölkelés egész Borsodmegyét annyira elpusztították, hogy a már betelepülő s egész megyében akkor legnépesebb Mezőkövesd mezővárosban is csak 41 családot írtak össze 1715-ben. Öt évvel később már 11 nemesi kiváltású és 58 polgárcsalád lakta, akik kétezer mérőnyi szántót és 400 kaszás rétet műveltek, szőlőjük azonban még nem volt. Odatelepítés később sem történt, csak a hegyvidékről tértek haza az odaválók, úgy hogy a mai lakosság nagyrészt e családoktól származik.

Mezőkövesd mellett a déli síkságon mind magyar nevű községek fekszenek, csak az északi dombvidéken utal néhány szomszédjának neve arra, hogy a megszálló magyarság itt szlávok közé települt. Ilyenek: Novaj, Cserép, Szomolya (szmola = szurokföld) s a kövesdi határ északi végén, a mai Pazsag dűlő helyén 1423-ban Pazsag nevű falu (paseka = irtás), mely a törökidőben pusztulhatott el. Mezőkövesd településmódja arra mutat, hogy első lakosai hadak szerint szállták meg. Ennek nyomait az épüle csoportok, uccák nevéből és elhelyeződéséből tisztán fel lehet ismerni. A had területét élősövény, vagy patak választotta el a másiktól s ma több ucca ily kiszáradt patakmeder helyén fekszik. Az egyes hadak népe előbb a szállása körüli földeket művelte s amikor azokat idővel beépítette, a távolibb helyeket fogta művelés alá, évenként nyilazással osztva ki a közösen birt területet. Egyik család ma is közösen vásárol földeket s birtokát a családi tanács határozata szerint műveli. Az egykori had népe ma is csak ritkán házasodik más városrészből s az ősi földhöz oly szívósan ragaszkodik, hogy a szükséges tagosítás emiatt keresztül nem vihető.

Lakosságának természetes szaporodása igen erős s az 1900—910 közti tíz év alatt a születési többlet 18% volt, tehát az országos átlagnak majdnem kétszerese. Ezzel függ össze a lélekszám növekvése, mely az 1870—1910 közötti negyven év alatt 87% volt s a háborus évek da-

cára az utolsó évtizedben is meghaladta a 8%-ot. A születések száma, mely a háború előtt évenként 800 körül hullámzott, 1914-ben 865-re emelkedett, de a háború alatt leszállott: 1915-ben 620-ra, 1918-ban 390-re, majd újra fel-emelkedett 1919-ben 760-ra, 1920-ban 800-ra. A halálesetek évenkénti 500-as átlaga 1911–12-ben járványok miatt százszal emelkedett s a háborús években, amikor a férfiak nagyrésze hadbavonult, 480–580 közt váltakozott. Az 1918-as év volt a legrosszabb, amikor 150-nel többen haláltak el, mint ahányan születtek. Az anyakönyv adatai pontosak ugyan, de azokból csak megfelelő kritikával lehet a népmozgalom méreteit megállapítani, különösen Mezőkövesden, hol a nyári félév alatt a lakosságnak csaknem $\frac{1}{3}$ -a mezőgazdasági munkásként távol él s ha a korosztályokban ritkábban, de mégis fordulnak elő születések és halálesetek, azok idegen anyakönyvekbe kerülnek. Másfelől a háborúban Mezőkövesden a kath. főgymnáziumban nagyobb hadikórház működött s az elhalt idegen katonák itt anyakönyveztettek. A matyó csak télen és otthon tartván lakodalmat, így változatlanul elfogadható a házasságkötések száma, mely előzőleg évi 170 körül hullámzott, 1915–16-ban a háború miatt felére esett, 1919-ben azonban a régi átlagnak csaknem kétszeresére, 320-ra emelkedett. A háború előtti évtizedben a matyó lakosságát Tardón 14%, Szentistvánon 12.6% volt a születési többlet, tehát a mezőkövesdinél kevesebb, de az országos átlagnál magasabb. Érdekes, hogy a születések aránya a kulturáltabb Mezőkövesden legnagyobb, a halálozásé azonban Tardón a legkedvezőbb. Minthogy a tavalyi népszámlálás eredményeinek feldolgozása az év végére készül el, Mezőkövesd mai lélekszáma - csak az utóbbi évtized születési többlete alapján hozzávetőleg állapítható meg. Anyanyelve mind a 19 ezernek magyar, vallása pedig kétszáz református és 7–800 zsidó kivételével, római katolikus. Az 1910. évi népszámlálás szerint a keresők száma 6700 s közülök 4000 férfi és 1300 nő mezőgazdaságot folytat, valóságban azonban jóval több. Gyermekek, öregek és nők ereje egyaránt résztvesz a termelő munkában, hogy a költséges ruházatukhoz és népszokásaikhoz szükséges pénzt megkeressék. A matyó nép életrevaló és szorgalmas, de szokásaiban, gazdálkodásában konzervatív, ölfőzködésében pedig pompaszerető. A vallás szertartásait s a bűntöt szigorúan megtartja s a hevesvérű ifjúság szenvedélyeit ez fékezi. Míg a korosabbak higgadtak és takarékosak, az ifjúság mulatni vágyó s a háborúban is virtussal verekedett. A férfiak 30%-a, mintegy 2700-an vettek részt a háborúban s közülök 11% elhalt, 400 hadiárvét és 260 özvegyet hagyva hátra. A rokkantak

száma meghaladja a 270-et. Az egészségügyi állapotok nem kedvezők s bár öt orvos van a községben, a lakosság nagyrésze, különösen a beteg gyermekeket kuruzslással, babonával akarja gyógyítani, így aztán a halálesetek 40%-a egy éven alóli csecsemőkre esik. A betegágyas anyák pár nappal a szülés előtt és után nehéz mezői munkákat végeznek s anyagi okokból a közeli vérrokonok közti összeházasodás is gyakori. A matyók igen fiatalon házasodnak, a fiuk 18, leányok 15–16 éves korukban és többnyire nem szerelemből, hanem a szülők akarata, megállapodása alapján, anyagi érdekek szerint. Ritka eset az, mikor a matyó legény ifjúkori szerelme tárgyát veheti el feleségül. Lakásviszonyaik egészségügyi szempontból is kifogásolhatók. Legtöbb házában vert föld a padló, az ablakok szűkek s a népes család egyetlen szobában lakik, melyet sohasem fűtenek s kellően nem szellőztetnek, az uccai vendégszobában pedig csak a beteg fekszik. Az apró telkek sűrűn be vannak építve, uccáik azonban nem porosak, egyrészük aszfaltozott is. Az ivóvizet kilenc artézikút szolgáltatja.

Kulturális téren a múltban sok mulasztás történt, amit ma nehezebb pótolni. A lakosságnak csak 60%-a tud írni-olvasni s a községi és felekezeti népiskolákban oly kevés a tanterem, hogy egyre száznál több tanuló jut.

Mezőkövesd népe szülőhelyéhez szívesen ragaszkodik s onnan akkor se költözik el, ha valamelyik szomszédos községben vásárol birtokot. Amerikába mintegy 600-an vándoroltak ki, de mind visszatérnek, ha elegendő pénzt kerestek. Utóbbi évben hatvanan jöttek háza s fejenként 1–2 ezer dollárt, együttvéve tehát csaknem ötven millió koronát hoztak magukkal.

A község 500 kat. holdnyi belső területén 3600 házas-telek áll s így az utakat és tereket leszámítva, alig 2–300 négyszögöl jut egy telekre. Legtöbbnek udvara szűk s kertje csak néhánynak van. Bár a határ nagykiterjedésű, mégis alig néhány tanyaépület áll azon. A matyó élénk társaságlelete miatt szeret a faluban lakni s onnan jároga ki elszórtan fekvő földjeire gazdálkodni. Mintegy 230 hivatalnok, 700 iparos és 170 kereskedő lakik Mezőkövesden, mely a járási hivatalok székhelye s egy gazdag vidék kereskedelmi és ipari központja. A lakosság többi része 3500 matyó családból áll s ezek kétharmadának csupán háza van, földbirtoka alig 1500-nak s ebből négyszáznak tíz holdon felül, 1100 családnak tíz holdnál kevesebb. A tizenhétézer katasztrális hold kiterjedésű határból mindössze száz hold a középbirtok, 1800 hold pedig a községé és közbirtokossága s ez túlnyomóan legelő vagy terméketlen, a szántókat meg kisemberek bérlik. A to-

vábbi 15 ezer hold mind a kisgazdáké, de a módosabbakra is alig jut 20 hold. A szaporas anyagiilag erősödő lakosság földéhségét nehéz kielégíteni. Egyik közlegelőjüket kénytelenek voltak 1884-ben szétosztani és felszántani s ugyanakkor 700 vásárló közt holdankint 240 koronás árkban felparcellázták a déli részen fekvő 1600 holdas kincstári birtokot, az u. n. «dominiumot». Utóbbi évtizedekben 3000 holdat a déli síkságon már a szomszédos községek határaiból is összevásároltak, az északi dombvidék felé azonban még nem terjeszkednek. Idegen határokból nagyobb területeket bérelnék s még a tiszamenti rétekre is lejárnak részesként kaszálni. Ezzel szemben más községbeliek közül csak a szentistváni matyók tudtak a kövesdi határból néhány holdat vásárolni. A mezőkövesdiek egyre növekvő földszerzési vágya a környékbeli uradalmak felé irányul s különösen az egri káptalan bogácsi és szíhalmi, a prépostság novaji s Koburg hercegtardi birtokából szeretnének vásárolni. Utóbbiból azonban a tardi matyók igényeit se lehet kielégíteni s a többi uradalom felosztható részére is az ottani lakosságnak az elsőbbség. Tardon, és Szentistvánon a matyó lakosságnak szintén kevés a földje, de ott a határ felét elfoglaló uradalmaknál sokan kapnak munkát, kisbérletet s újabb földet is.

Földeladásnál, ami Mezőkövesden ritkán fordul elő, az árak igen magasak. A legjobb minőségű s többnyire a helység mellett fekvő földek kat. holdankénti vételára a háború előtt 2000 korona volt, 1920 tavaszán pedig 40 ezer korona. Közepes szántóké 1914-ben 1300 korona, 1920-ban már 6—8 ezer. Gyenge földeké 600 koronáról 5 ezerre emelkedett. 1921. év nyarán szintén ekörül mozognak a földárak, de pár hónappal előbb az Amerikából visszatérők vásárlásai s valutánk leromlása miatt a mainál 100%-kal magasabb vételárakat fizettek. A szántóföldek egyharmada jó, egyharmada közepes s a többi gyenge minőségű. Legrosszabb földek délen, a volt kincstári birtokon vannak, ahol sok a vadszík és a vízállásos hely. A határ öt százaléka terméketlen, de ennek nagyrésze beltelek és út s így a termőterületet meliorációval alig lehet növelni. A földbérek háború előtt 50—250 korona közt váltakoztak fekvés és minőség szerint, 1920 tavaszán 800—2000 koronára emelkedtek s ma is ekörül mozognak, de közben jóval magasabban álltak. A magas földárakat és béreket nagyrészt az Amerikából hazatérők fizetik.

Az erősen szaporodó lakosság tekintélyes része sem vétel, sem bérlet útján nem tud a közelben földhöz jutni s így rá van kényszerítve, hogy megélhetését messze ide-

genben keresse. Utóbbi években már hatezerre rug amai férfi-, női, és 15 éven felüli gyermekmunkások száma, akik mint «summások» áprilistól októberig, vagy csupán aratásidőre mezei munkákra, főképpen a dunántúli uradalmaikba elszegődnek. A kétezer felnőtt férfi u. n. «egészkezes» utóbbi két évben már havi 5–600 korona bért s annyi élelmiszert (liszt, zsír, szalonna, só, hüvelyes, hús stb.) kapott, hogy abból nemcsak nyári, de otthoni téli élelmenezését is fedezni tudta s a készpénz ruházkodásra maradt. Nők és gyermekek, mint «félkezesek» a férfiak illetményiének kétharmad részét kapják s így hat hónap alatt 6–7 ezer koronát, az egészkezesek 9–10 ezret, az összes summások tehát évi negyven millió koronát keresnek pénzben és élelemben.

Tapasztaltabb társaik vezetésével munkáscsoportokba szövetkezve, bérszerződésüket már télen megkötik az uradalmakkal, s azok a summások oda- és hazautazásának költségeit is viselik s lakóhelyükről, a főzéshez pedig tüzelőanyagról szintén gondoskodnak.

A legjobb munkaerők tömeges eltávozásának az a következménye, hogy az otthoni földeket elegendő munkaerő hiányában csak külterjesen művelik. Ipari növényeket alig termelnek, csak 300 holdon napraforgót, melyből bőjt időre ételolajat készítenek. Hüvelyeset saját szükségletükre tartanak, de a burgonyát, káposztát Szabolcsmegyéből szerzik be, zöldségféléivel pedig az egriek látják el piacukat. Gyümölcsfájuk kevés, állítólag azért, mert gyümölcsük megférgesedik, de ez ellen védekezni lehetne. A 170 hold kertiföldön is inkább tengerit, lucernát vetnek. Szőlőjük 1200 apró parcellán 200 holdnyi, de bort csak maguk számára termelnek.

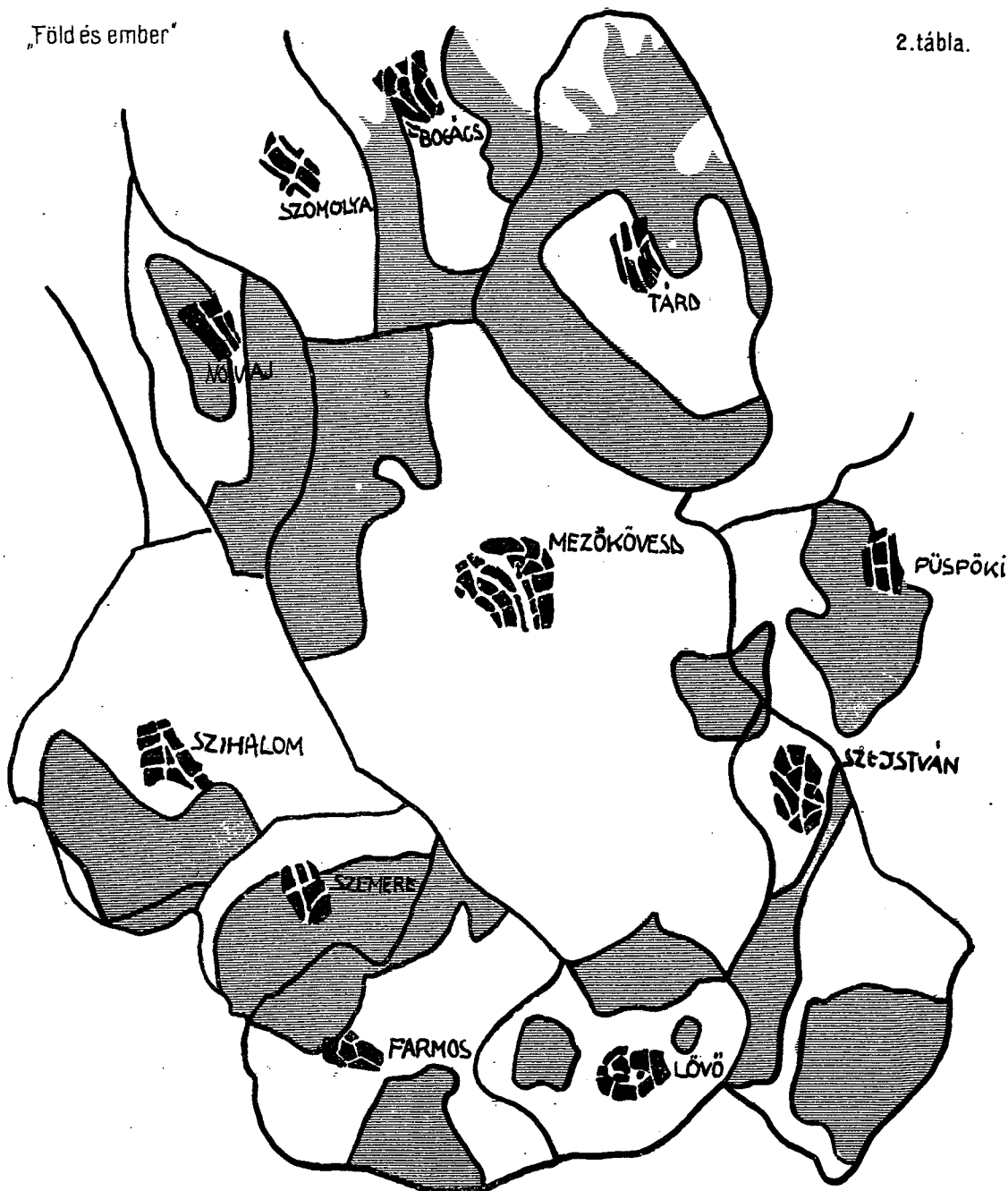
Gazdálkodási rendszerük a határ nagyrészen háromnyomásos. Ugar után kb. 3 ezer holdon őszi búzát, utána tavaszi sörárpát, rozsot vagy tengerit vetnek. A búza átlag nyolc, jó esztendőben 10 mm. termést hoz kat. holdankint. Az ugar harmadrészét parlagon hagyják s azon sertésnyájakat legeltetnek, kétharmadrészét pedig zöldtakarmánnyal (búkköny, lóhere) vetik be. A határ többi részén, a volt dominiumon és a vasútmenti földeken szabadgazdálkodást űznek különösebb rendszer nélkül, csak a konjunkturális viszonyokhoz alkalmazkodva. A szántók-ból 7 ezer hold kalászos-, $2\frac{1}{2}$ ezer h. kapásnövényvel, 1600 h. takarmánnyal van bevetve, a többi ugar. A közlegelő — részben feltöretvén — ma mindössze 840 holdnyi, ami jelentékeny számú állatállományuk részére igen kevés. Az 1920. évi állatösszeíráskor volt 1600 ló, 1200 tehén, 15 ökör, 500 növendékmarha, 500 juh és 1500 sertés. Az 1911. évi összeírás óta felényire fogyott a juhok száma,

bár a háború alatt legtöbb vidéken megkétszereződött. Állatállományuk egyebekben a kilenc év előttinek megfelel (csak a ló kevesebb 7%-kal) s így a háború, bolsevizmus és román megszállás pusztításait már pótolták. Igásfogataik száma 1920-ban 750 volt s ebből ökörfogat csak 15, a többi ló. Tehát a 10 holdon alúli 1100 gazda közül alig háromszáznak van igásereje, a többi bérért szántat. Gazdasági gépük néhány motoron kívül alig van. Lótenyésztésük eléggé fejlett, de még erősebb volt régebben, a vasút kiépítése előtt, mikor a lakosság nagyrésze fuvarozással foglalkozott. Akkor legelőjük is nagyobb volt s növénydékálataik egy részét a Tiszamentén bérelt legelőkön, réteken tartották, amióta pedig ezeket feltörték, csikóikat a szomszédos ménesekbe adják ki, a felnőtt lovakat megállandóan istállóban tartják. Lóvásárjaik régebben igen forgalmasak voltak s azokra külföldi kereskedők is sokan jártak. A matyónak legkedvesebb állata, büszkesége a ló. Minden szabadidejét az istállóban tölti s azt rendszerint az uccavonalba, a lakóház ajtajával szembe építi, sőt régebben csak az istállót építette az uccasorba, ablakok nélkül, házát pedig be az udvarra, az istálló ajtajával szembe, hogy lovait mindig láthassa. Jellemző, hogy a hálólhelyül használt lakószobában sohasem fűtenek, de minden istállóban van tűzhely s a férfinép téli hidegben körülötte kaszinózik s többnyire ott is alszik a díkón. A marhatartás elhanyagolása azonban gazdasági szempontból hátrányos, mert megfelelő trágyához így nem jutnak s műtrágyát se használnak, másrésről pedig nehéz művelésű földjeik gondos megmunkálására alkalmasabb volna az ökörfogat. Gazdálkodásuk azért se fejlődhetik, mert földjeik nem egy tagban, hanem erősen szétaprózva, a határ 15—20 helyén feküsznek. Már az 1878-iki tagosításkor minden gazda tizenhárom darabban kapta ki birtokát s a szomszédos községekben azóta vásárolt földjeik még messzebb feküsznek. Örökségfelosztáskor a gazdálkodási szempontból előnyös megegyezés helyett gyakran minden darabka földön külön osztozkodnak, így aztán birtokaik ma 25 ezernél több parcellára vannak felaprózva s egynek területe alig félholdnyi. Az egymástól távolfekvő sok apró földcskére kijárogatással évenként sok milliónyit érő munka- és igaerő vész kárba, kivált amióta annyira megdrágult az. Másfelől belterjesebb gazdálkodásra se térhetnek át a tagosítás nélkül, de attól mégis idegenkednek, mert ősi földjükhöz ragaszkodnak s a költségektől és visszaélésektől félnek.

A mezőgazdaság mellékágai közül baromfityenyésztéssel kisebb méretek közt csaknem minden család foglalkozik. A méhészek száma meghaladja a harmincat. Házi-

iparhoz a férfiak nem értenek, pedig télen kosárfonással s gazdasági eszközök készítésével sok munkás szépen kereshetne. Szövés-fonáshoz sok matyó asszony ért s Tardon és Szentistvánon megint többen dolgoznak, mióta a vászonnemű megdrágult. De Mezőkövesden alig van már szövőszék s a kendertermeléssel is egészen felhagytak. Igen fejlett azonban a matyó himzőipar s különösen Mezőkövesden több száz asszony és leány százezreket keres a külföldön is kedvelt színpompás varrottasokkal. Figyelemre méltó a matyó nő tervezőképesége, mely mindig új formákat, motivumokat keres, de életrevalóságból, anyagi érdekből a divat változásaihoz s megrendelőinek ízléséhez gyorsan alkalmazkodik, ami gyönyörű népies motivumaik elfajulásához vezetett. Művészetüket ősi eredetiségéhez úgy lehet visszatéríteni, hogy a rajzolásban és himzésben telhetséges ifjakat a tervezéstechnikájába bevezetve, eredeti népies motivumaik szépségeit előttük tudatosabblá kell tenni, hogy e népművészek sikeresen tudják kerületenkint a himző- és rajztanfolyamokat vezetni s háziipari telepekké fejleszteni. Ezeket aztán be kell kapcsolni a Mezőkövesden 1913-ban létesített Háziipari Szövetkezetbe, amely hozzáértő vezetés mellett hivatva lesz az anyagok jutányos beszerzéséről s a készárúk értékesítéséről, a munkabérek előlegezéséről s tanfolyamok rendezéséről gondoskodni, másrésztől ellenőrizni azt, hogy a tősgyökeres matyó himzések hírnevét se kontárok, se kúfárok meg ne rontsák. E szövetkezetben kell tömörülnie minden háziiparosnak s céltudatosan együttműködnie az intelligencia mindazon tagjainak, akik a varrottasok értékesítésével közérdekből foglalkoznak.

A matyó nők csak 10–15 év óta hímeznek nagyobb méretben eladásra, varrottasaik jelentékeny részét azonban ma is saját ruházatuk díszítésére használják. Himzéseikhez eleinte inkább kék és piros fejtőt, majd többszínű selymet használtak, amit utóbb az olcsóbb műselyem szorított ki, a néplelekkel összhangban nem álló színárnyalataival. Az elfajult, izléstelen holmi többnyire megrendelésre, idegenek számára készül s a nép festői viseletét még nem rontotta el. A legények hosszú, fekete kötényének alja, lebegő ingújjja, lányok kendője, menyasszony szoknyája, férfiak szűrje tele van himzéssel. A női viselet jellegzetes darabja a «händergeő», az alsószoknyára 30 méter gyolcsból rávarrott fodor, amitől járásközben a felső rancos szoknya jobbról balra «vágódik», továbbá a kúpalakú «tok», melyet az asszonyok otthon is fejükön hordanak. A nők ruhája sokféle darabból áll s szigorúan meg van szabva, hogy mit viselhetnek a kisleányok, a hajadonok, a menyasszonyok, menyecskék,

meg az idősebb nők. Ilyen a pendel, ingváll, derék, nyakbavaló kendő, habos kötő, nagy aranyos fékető, férruha stb. Legényeknél a singolt ing, a ráncolt bő gatyá, alul «borsókás» himzéssel, a kivarrtott «kislajbi» s a fekete kiskabát, a «nemtelki». Nők-férfiak csizmát viselnek, a legények sarkantyúval, a nők nyáron papucsban járnak. Ruházkodásuk igen költséges, a legények himzett lakodalmas inge öt mázsa búzába, tehát ma ca. 3—5 ezer koronába kerül. A nők viseletén már több a gyári szalag, pamut- és selymekendő, de egy rend ruhájuk, ami békében 150—300 korona volt, ma húszezerbe is belekerül. Régebben a módosabb menyasszonynak 10—15 rend járt ki, a szegényebbnek 5—6, de ma jó, ha hármat kap s a kevésbbé tehetősek ócskát vásárolnak.

Szép keresetük számottevő részét felemészti ruházkodásuk s híven megőrzött sokféle népszokásuk, különösen a nagy ceremóniákkal megtartott lakodalom, mely ma ötezer koronánál többbe kerül. Az advent előtti «nagy farsangon», október—novemberben egy-egy napra néha 15—20 lakodalom esik, de bőven jut a tulajdonképpeni farsang idejére is. Esküvőjét 10—15 pár rendszerint ugyanazon napon, többnyire hétfőn tartja. Színpompás viseletükben, cigányzene mellett, festői menetben százával vonulnak fel a tágas piacérre, a templomba s úgy viszik haza a menyasszonyt, meg a kelengyét: kézben a szentképeket, kalácsot, apróságot, kocsin a bútort, ágyneműt s a tulipános ládát ruhával, varrottassal tele.

Mezőkövesden a házakat régebben vertfallal és nád- tetővel építették, ma inkább vályogból s bádogg- vagy cseréptetővel, gyakran téglából is, különösen a főuccán, hol számos emeletes ház is áll. Legszebb épületük a pár év előtt felállított kir. kath. főgymnázium. A piactéren álló egyetlen kath. templomukat oldalszárnyakkal több ízben bővítették, de az elszaporodott hívők befogadására ma már így is szűk s ünnepnapon az istentiszteleteket többször kell megismételni, hogy azokon mindenki részt vehessen. A régi, jellegzetes «üstökös» tetőszerkezetű házak a mellékhúccákból is eltűnédeztek, de a házak belső beosztása, berendezése kevésbbé változott. A konyhából nyílik egyfelől a «ház»-nak nevezett uccai szoba, hol a párnákkal rakott cifra nyoszolyák állanak, másfelől a lakóhelyül használt hálókamra, melynek padlója többnyire földes.

A nép társasélete igen élénk s oly sokféle szórakozást nyújt, hogy a matyó bárhonnán hazavágyik s a nagyvárosok reá vonzóerőt nem gyakorolnak.

Mezőkövesd jövőjét, továbbfejlődését vezetőinek buzgálkodásán s a lakosság szorgalmán, életrevalóságán ki-

vül az a körülmény biztosítja, hogy északi szomszédságában, Tardon, Bogácson s több más község határában utóbbi években közséntelegekre akadtak s azok kihasználása e vidéknek s kereskedelmi központjának, Mezőkövesdnek nagyarányú fejlődését fogja elősegíteni. A kövesdiken áll, hogy a kínálkozó előnyöket a maguk javára biztosítsák s kiküszöböljék azokat a hátrányokat, melyek egy mezőgazda-vidék industrializálódásával erkölcsi, egészségügyi és szociális téren együtt szoktak járni. E hiányok sok munkaerőt is elvonnak, s hogy mezőgazdaságuk ezt meg ne szenvedje, sőt a bányavidék fogyasztóközönségét is el tudja látni, evégből a föld és a munkaerők belterjesebb kihasználásához szükséges tagosítást a környékbeli földosztással kapcsolatosan keresztül kell vinni, a távolibb részeken keletkező tanyákat a bányavidéken olcsó villanyos vasúttal kapcsolva be a forgalomba. Gazdasági szakiskola felállításával az okszerűbb gazdálkodáshoz s a törpebirtokokon legjövedelmezőbb méhészet, gyümölcs- és zöldségkertészet meghonosításához szükséges szakismereteket széles körben terjeszteni kell. A szaporodó lakosság építkezése házhelyek kiosztása, cserép- és téglagyár felállítása s olcsó hitel nyújtása által segíthető elő. Társadalmi és szövetkezeti szervezkedés terén pedig a megkezdett úton tovább haladva, a törekvő népet kulturális, egészségügyi és gazdasági téren oda kell fejleszteni, hogy más községeknek minden tekintetben követendő példának szolgáljon.

Bodor Antal.

MEZŐKÖVESD CIMERE

Parasztházak építőanyag szerint való elterjedése hazánkban.

A népi lakóház egyaránt tanulmánytárgya az ethnográfianak és anthropogeográfiának. De más-más szempontból és más-más mértékben. A két felfogás között körülbelül olyan viszony van, mint a növénytan és növényföldrajz között. Amaz, t. i. az ethnográfia az «egyes» lakóházból indul ki, annak aprólékos belső életét s az ebből eredő formát és formaváltozásokat kutatja, hogy típust és típusváltozatokat állapítson meg. Elsősorban tehát természetrajzi nyelven szólva boncolástani és rendszertani-fejlődéstani munkát végez, magától értetődőleg művelődéstörténeti, tehát «emberi» szempontból. A másik az «összeséget», a típusokból adódó csoportokat mint nagy, természetes életegységeket vizsgálja környezetszülte adottságaikban, térszíni elhelyezkedésükben és területi elterjedésükben. Elsősorban tehát ergológiai és geográfiai munkát végez «természeti», tehát emberföldrajzi szempontból. Amaz a belső milyen, hogyan és mivé, emez a külső milyen, hol és meddig kérdésekre óhajt felelni. A németek külön műszót, a «Sachgeographie»-t találták ki az utóbbi eljárásra.

A ház külső leíró jellegei közül az anthropogeográfia legelsőbb az építőanyag minémüsége iránt érdeklődik különös kíváncsisággal. Érthető, mert a természeti környezet hatása, belejátszása, bélyege ebben tükröződik a legközvetlenebbül, amennyiben az építőanyag elsődlegesen belőle kerül ki. Ezért van kiváló anthropogeográfiai értéke valamely vidék lakóházféleségének, mint az illető tájék geográfiai képe egyik lényeges vonásának.

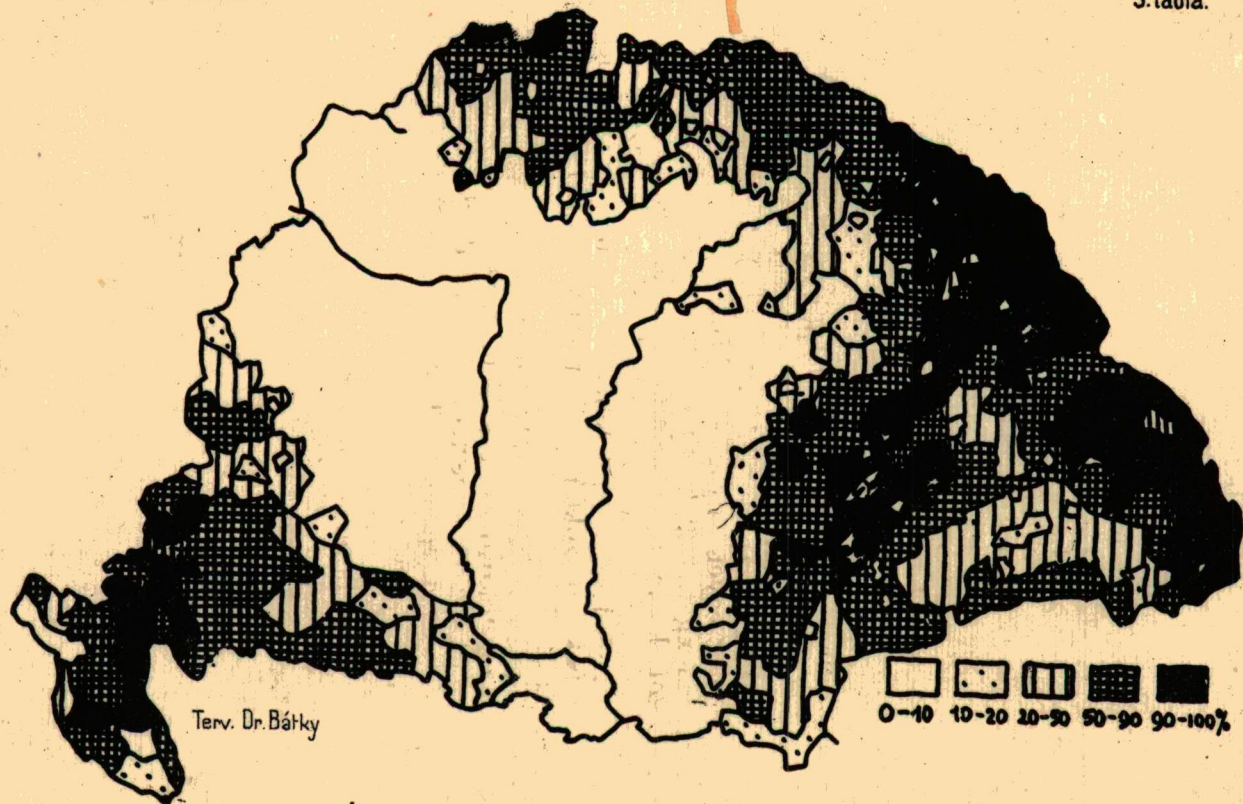
Hazánk ilyenmő vizsgálatokra hálás terület. Két okból is. Egy az, hogy lakóinak életszínvonala általában alacsony, más meg az, hogy tájrajzi arculata változatos. Az Orsz. Statisztikai Hivatal a ház építési anyagáról is beszámol községenként a következő 4 kategória szerint: 1. a ház falazata kőből vagy téglából épült, 2. kő- vagy téglalappal, vályogból vagy sárból, 3. egészen vályogból vagy sárból, 4. fából vagy más anyagból. Külön három rovat a tetőzet fedőanyagát tünteti fel, u. m. 1. cserép, pala vagy bádóg, 2. zsindely vagy deszka, 3. nád vagy zsupfedés szerint.

Az előbbi 4 kategória felállítása nem mindenben felel meg a néprajz és emberföldrajz kívánalmainak, mert pld. az 1. rovatot fel kellene bontani tiszta kő, tiszta téglá és vegyes anyagu csoportra, a 4-et pedig a tiszta faház (kemény- és lágyfa; gerenda és borona) s a tiszta patics és sövényfalazatu csoportokra; nemkülönben külön rovatot kellene nyitni a földbe és kőbe vájt barlangszerű és putrilakásoknak is, hogy csak éppen ennyit említsünk, mert az ethnográfiának még egyéb részletekre is szüksége lenne. Hogy a tetőkategóriák anyag szerint szintén pontosan szétválasztandók lennének, magától értetődik. Nád és zsup, meg szalmatető pld. egyáltalán nem fogható egy kalap alá. Hogy a számláló biztosok a kérdőpontokat teljesen megértették-e, tehát az adatok minden tekintetben megfelelnek-e a valóságnak, azt részletes helyi felvételekkel lehetne csak ellenőrizni. De egyelőre meg kell elégednünk a rendelkezésünkre álló adatokkal.

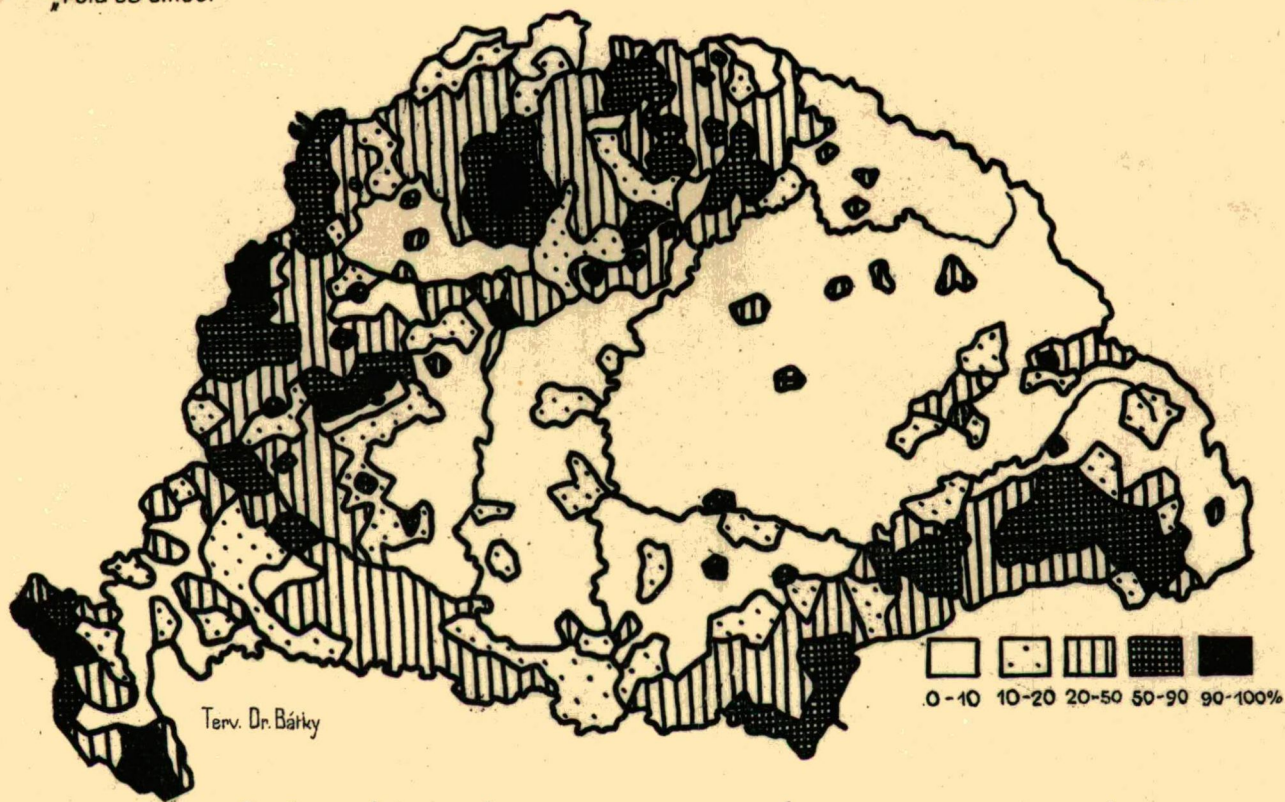
A «Zsebatlasz» 1919. évfolyamában (kiadta a M. Földr. Int.) 3 apró, színes térképet közöltünk az 1910-es statisztikai felvétel alapján a 1. kő (tégla), 2. sár (vályog) és 3. fa- (meg egyéb anyag) házakról, vagyis a fenti 2. és 3. kategóriát egybefoglaltuk megyénkénti feldolgozásban. Jelen 3 térképünk ugyanezen adatok s ugyanezen kategóriák szerint járásonként tüntetik fel az egyes házfajták földrajzi elterjedését. Ezek tehát topográfiai tekintetben ki-elégítőbbek amazoknál. A tetőzetre ezuttal nem terjeszkedtünk ki.

E három térkép feladata már most, hogy a népi építkezésanyag földrajzi elterjedését érzékeltesse velünk. Mind-egyikről hosszabb ismertetést írhatnánk, de térszüke miatt csak a legszükségesebb általános mondanivalókra szorítkozunk.

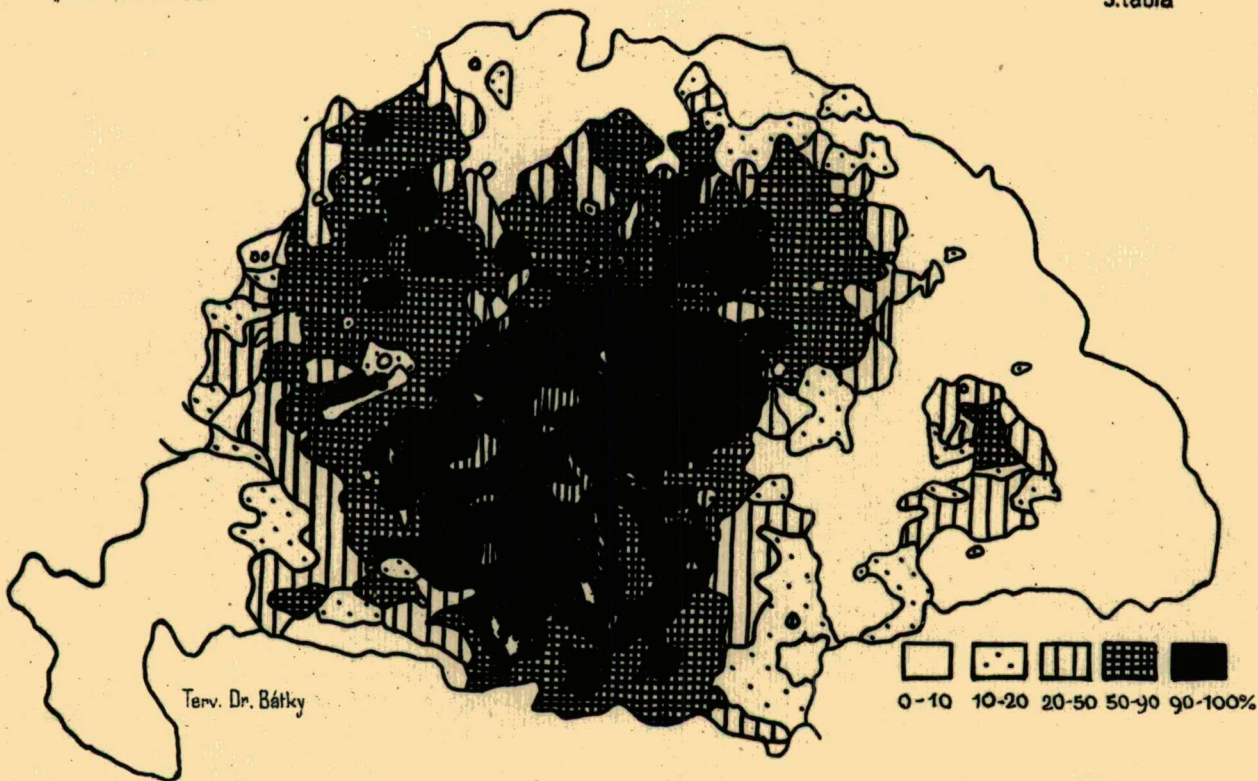
Vegyük elsőnek a faházakat. Ehhez tudnunk kell, hogy a faházak régebben nagyobb területen voltak elterjedve, mint manapság. Erre számos tanut állíthatunk, részben a régi, részben a legközelebbi múltból, részben a jelenből. A megfigyatozásnak három fő oka van: 1. az erdők kiirtása, 2. a fa értékének rohamos megdrágulása, 3. a gyakori tűzvészek. Mindhárom megérdemelne egy-egy részletes és elmélyedő tanulmányt, köztük az első, természetesen történeti távlatba állítva, egyike lenne a legpompásabb és legigazibb emberföldrajzi témáknak. Az erdők elfogyásával, oktan kipusztításával a faművesség virágzó népi iparága hanyatlott le, gazdag művészi technika és vele valóságos nemzeti kincs pusztult el s helyébe szürkesség és szegénység lépett. Nemcsak a fabőszéggel tobzódó és hivalkodó galambbugos nagykapu, mindnyájunk büszkesége szorult vissza üldözött bölény módjára a

A FAHÁZAK ELTERJEDÉSE MAGYARORSZÁGON

KŐ- ÉS TÉGLAHÁZAK ELTERJEDÉSE MAGYARORSZÁGON

VÁLYOGHÁZAK
ELTERJEDÉSE MAGYARORSZAGON

székelység keményfatermő szűk mentsvárába, hanem egész vidékek vannak, ahol a korábbi kedves és egészséges faházakat nyomoruságos, vesszőből és galyakból font sövény és paticsházak váltották fel, hogy ezek elfogytával a még szegényesebb földházak váltsák fel őket. *)

De térképünk azt mutatja, hogy a faházak még Magyarország nagy részében nemzetiségi különbség nélkül el vannak terjedve, általában persze az erdős-hegyes, főleg fenyves területeken. Azonban csupán általában. Mert a részletesebb topográfiai elemzés — amire itt kiterjeszkedni nincs módunk — azt mutatná, hogy az erdőtakaró és faépítkezés intenzitása nem áll egymással mindenütt egyenes arányban, vagyis hogy nem pusztán geográfiai okokkal kell számolnunk. A faállomány, különösen a keményfaállomány gazdaságosabb értékesíthetése, hatalmas erdőterületeknek jogi és magánszemélyek kezében való felhalmozódása azok a leglényegesebb emberi szempontok, melyek a földrajzi adottságok természetes érvénysülésének útjában állanak. Így pld. Krassó-Szörény egyike — minden pusztítás mellett is — legerdősebb megyéinknek (területének fele bükkös és tölgyes), mégis azt látjuk, hogy faházak dolgában meglehetősen hátul áll, a köépületek javára. Ennek legfőbb oka az, hogy a parasztság kezén ma már kevés erdő van s így kénytelen a természetköhöz fordulni. A nyugati Magyar-Középhegységben még aránylag bőségesen van erdő, de ezek nagybirtokosokéi, a faház tehát itt is elenyésző. Dunántulon pld. Vas (fenyves és bükkös), Somogy (tölgyes) néhány járását leszámítva, a járási átlag csak kettőben éri el a 10%-ot (az országos átlag 28.2, az erdőterület országos %-a 26.2), mert az erdők tulnyomó többségben uradalmi (állami, egyházi, világi) birtokok és, sajnos, jórészen vadászterületek. Mindmegannyi feldolgozásra váró téma.

A térkép azonban így is tanulságosan szemlélteti a földrajzi tényezők elhatároló befolyását. Az erdős és erdőtlen területek, az átmeneti fokozatok a síkságokból a dombvidékeken át a magas hegységekig szépen kiválnak. A maximumot Árva, Máramaros, Csik és Háromszék adja 90-nél nagyobb %-kal, az egyes átmeneti övek tanulságosan követhetők Szilágyban. Az erdélyi Mezőség s a keleti Magyar-Középhegység is pompásan kiválik a környezetből. A faházak hazája, amint látjuk, ma még Kelet-Magyarország, kevésbbé az Ény.-Felföld, még kevésbbé Dunántul, egyáltalán nem az a Nagy- és Kisalföld. Hogy ebben a sorrendben bizonyos művelődésbeli fokozat is van, nem

*) Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy ábránk történeti értékű is, amennyiben egy bizonyos terjedelmű elmúlt korszakot is felölel,

tagadható, de az a faépítkezéssel egyáltalán nem hozható kapcsolatba. Élénken kiválik a térképen Drávántul hatalmas faházterülete, mely intenzitás tekintetében Erdéllyel egyenrangú. Az öt horvát megye százalékszámja felül van az 50-en; legnagyobb ez a szám a három kisbirtokos, erdős szlovén megyében, Zágrábban (90-en felül), Varasdban és Belovár-Kőrösben. A három szlovén nagybirtokos megye közül még az erdős Pozsega nem éri el az 50-et, a teljesen sík és kevésbé erdős Szerém pedig a 20-at. A faépítkezés intenzitásába itt kétségtelenül hagyományos néprajzi okok is belejátszanak.

Vályog- vagy sárházak. Ha emberföldrajzi módon úgy fejezzük ki magunkat, hogy a dús vegetációval ellepelt környezetben az embernek ebből az őt magát mintegy elrejtő és lenyűgöző növénytakaróból kell egy darabot akarva nem akarva saját teste betakarására háznak kikanyarítani, addig a gyér vegetációju vidéken lakó ember az ő környezetében domináló többé-kevésbé mezeten alföldön az agyagféle földhöz kénytelen másodlagos ruházataért folyamodni. Az ethnográfus ehhez még azt is hozzátenné, hogy az inkább a férfiak, ez inkább a nők munkaköréhez tartozik. Ez az ősi munkamegosztás még mai napig is nyomozható nálunk.

Elsődleges hajlékok az ilyen területen a partosabb oldalakra vájt üreglakások és félig földalatti putrik lehetnek. Ime mindkettő történeti és ma is fel-felbukkanó, persze ma már szükségparancsolta lakásforma Magyarországon alföldi vidékein. A román és bolgár síkságon most is ezer meg ezerszámra vannak. A föld alól a föld fölé került hajlékok nálunk termésházakból, rakott szalmás sárból, vagy szárított vályogból épültek, teljesen sárból vannak sok helyen a kerítések is. Ez a földházfajta tehát éppen olyan emberföldrajzi értékű, mint a faház.*)

A térkép mutatja, hogy óriási területen otthonos nálunk, összes házaink 50.5%-a tartozik ide, leginkább persze a Nagyalföldön. Hét megyében (Hajdu, Jász-Nagykun-Szolnok, Békés, Csongrád, Csanád, Bács-Bodrog, Tolna) több mint 90%-os, 9-ben (Győr, Komárom,**) Esztergom, Fejér, Baranya, Pest, Heves, Szabolcs, Torontál) 77-90%-os aránnyal. Az átmenetek itt is világosak. A földházak hazája tehát a Nagyalföld, ahol még a városok is abból

*) Meg kell itt jegyeznünk, hogy az Alföldön a sárházak mellett, különösen régebben a nád és sövényház is el volt terjedve s hogy tehát a fonottfalú ház nem mindenütt a faház után keletkezett, mint szükségszerű fejlemény.

**) Komárom csallóközi és Győr szigetközi járásában 10, illetőleg 8% esik a faházakra. Ezek azonban vesszőből font és sárral megtapasztolt, sövényházak, tehát genuin és formák. Később a vályog váltja fel őket.

épültek s kevésbé a Kisalföld. Drávántulon aránylag feltűnően kevés a földház az anyaországhoz képest s az 50%-ot, csak Szerémben haladja meg, tulajdonképpen Horvátországban csupán Belovár-Kőrösben éri el a 10%-ot, de járásokra bontva a megyét, még ebben sem. Ez a forma természetesen mindjobban terjedőben van, amihez a mostani háború okozta általános gazdasági nyomorúság éppenúgy hozzájárul, mint jó kétszáz évvel ezelőtt a török után maradt lezűllés.

Kő- és téglaházak. Mint említettük, ezt a két csoportot emberföldrajzi szempontból szét kellene választani. A téгла ugyanis nem más, mint égetett vályog, tehát amannak természetes, de gyárszerűen előállított, költségesebb, vagyis felhasználását tekintve aránylag szűkebb körre szorítkozó folyománya, melynek alkalmazása nemcsak ott helyben történhet s kulturabeli fokozatot is jelent. A kő ellenben ritkább mint a vályog, sőt mint a téгла nálunk iparszerűen nem termelik, tehát nagyban való továbbszállításra nem alkalmas, hanem esetről-esetre legtöbbször más anyag híján, szükségből felhasznált lokális, genuinus építőanyag.

A téglaházak általában a németeklakta vagy befolyásolta, csinosabb építkezést kedvelő vidékeken, Nyugati-Magyarországon. Szepességben s az erdélyi szász területeken otthonosak elsősorban, a kőházak pedig ott, ahol alkalmas anyag kínálkozik. Kiválik a térképen a Balaton északi partja, szemben a délivel. (A két part világos antinómiaja!) Tudjuk azonban, hogy a kőház itt újabb fejlemény, a faház, később a sövényház után. Ugyanez kimutatható más vidékeken is. Az erdős palócvidékeken is pld. a faház volt az ősi alak s ezt váltotta fel a kőház, mely ügylátszik itt is, mint amott a pinceépítkezéssel vette kezdetét. Ugyancsak a faház-kőház fejlődést igazolják a krassói és erdélyi oláh területek is. Terméskőház sok van Drávántulon Modrus-Fiumében és Lika-Korhájában, ahol a faházakkal való váltakozásból a természeti adottságok tanulságosan leolvashatók a térképről.

A téglaház természetesen szintén terjedőben van s mint tetőfedő anyag, cserép alakjában, a sárházak nádaszsoppus birodalmában is hatalmasan tért hódított.

Bátky Zsigmond.

Milieu-elmélet, kultúrföldrajz és a mai szociológia.

I.

A kultúrföldrajz (anthropogeográfia) minden művelője előtt feltűnő az, hogy az ember és a Föld viszonyát az újkor folyamán nem földrajzkutatók vizsgálták legelőször. A probléma ott merült fel, ahol a történeti fejlődés kérdése: a történetfilozófiai írónál¹⁾ s mindvégig melegen érzett kapcsolat volt, uralkodó a történetfilozófia és a kultúrföldrajz között, mely az ember és a Föld összefüggését okozatilag vizsgálja. Elég arra gondolnunk, hogy a mai értelemben vett földrajztudomány virágzásnak indulásakor, a múlt század közepén is minő uralkodó maradt az a felfogás, melyet Buckle képviselt, hangos szóval hirdetve történetírók között az ember földre-utaltságát.

Nem szabad azonban felednünk, hogy az államtudomány már korábban e mesgyére lépett Montesquieu *Esprit des lois*-jával, mely korszakalkotó volt e téren, mivelhogy az államot új tényező, a Föld bevonásával óhajtottta megmagyarázni. S amily természetes ez ma, olyannyira feltűnő volt akkor.

Oka oly két tényező, amelyről ma már nem egyszer megfeledkezünk. A középkori felfogás az államot Istentől származtatta, tehát minden oly felfogás, amely ezzel ellentétbe jött, nagy elszakadást jelentett a régi felfogástól. És Montesquieu az, aki világosan leszögezte az állam földi eredetét akkor, amidőn a földrajzi írók még távol voltak attól, hogy a pusztá leírásokon túlmenjenek. Montesquieu továbbá túlment azon is, hogy az államot tisztán hatalmi aktus kisugárzó erejével hozza létre, azaz a személyes eredet elvét kezdte áttörni egy objektív tényforrás felmutatásával.

Ezzel indul meg, egy osztatlan egységben élő perszonalizmus, mint okforrás felbontásával, a modern állam- és társadalomtudomány, amely tehát analízáló irányú. Az ok és hatás, azaz bizonyos tényezőknek — a Földnek is — az emberre gyakorolt meghatározó erejének kérdése ismét a XIX. században is oly elméleteket fejlesztett ki, amelyek hasonlóképp nem a földrajzi kutatóktól indultak ki — s ime mégis a probléma-felvetés természeténél fogva javára vált

a földrajzi szempontnak — s ez a «milieu-elmélet», melynek csirája Lamarck és Comte írásaiban van meg, de amelyet hatóerejűvé Taine kutatásai, illetve irodalmi rajzai tettek.²⁾

Ez is hasonló változást hozott a történeti gondolkodásba, mint Montesquieu, a középkori nézettel jövőn akaratlanul ellentétbe. «Befolyásokat» mutatott ki, amelyek hatnak az emberre, sőt az embert meghatározzák, kényszerűen ilyenné vagy olyanná teszik, a környezet pusztá termékévé «degradálják». Ez ellen tiltakozott az az ember, aki tudatát a középkori ideológiából hozva, azt állította magáról, hogy szabad. Hogyan lehet igazuk a milieu-elméleteknek, melyek a környezet termékévé teszik az egyént, midőn viszont az egyénnek az a szilárd tudata van önmagáról, hogy «szabadon» cselekszik?

Ime, látható, egész sereg érzelmi hullámot kavart fel az elmélet, az indeterminizmus jelszava mögött számos öntudat-elem robban ki ellene.

Lehet-e ama szabadságtudatot egy elméletnek megsemmisíteni? Lehet-e gyökerében kiirtani az ember minden egészséges önbizalmát hordozó szabadság-gondolatot — mondótták. Nemi én cselekszem-e, amikor cselekszem, hanem — miut a milieu-elméletek állítják — én csak mozgattatom, mintegy a természet cselekszik rajtam keresztül! Lehet-e ily «determináló» elmélet más, mint lohasztó hatású, az embert földi rabláncaira emlékeztető?

Ily gondolatok, de sokkal inkább érzések domináltak szemben a milieu-elméletekkel. Amidőn az ember szabadságát hangoztatták, nem vették észre, hogy nézeteik középkori szférákból crednek s hiába hadakoznak az ellen, ami megvan: a Föld ellen, mely az ember életpályájának szükségképpen színhelye.

Azonban amaz, éppen ismertetett felfogásnak is volt bizonyos alapja. Az t. i., hogy a Föld és más milieu-elemek kötik az egyént, cselekvését, elhatározását, még nem visznek odáig, hogy meg is semmisítik szabadságát. A milieu-elmélet csak az abszolút szabadság-gondlattal áll szemben, nem pedig az emberi szabadsággal. Ez emberi szabadság annyit jelent, hogy mint ember, képes vágyok emberi cselekedetekre, de helyeikről nem mozdíthatom ki a folyókat s nem varázsolhatok elő új klímát. De ime, viszont a bioszférára, a növény- és állatvilágra már van befolyásom, megváltoztathatom annak összetételét a magam javára.

A milieu-elmélet valóban egy túlzó determinizmus felé gravitált s ez indokolatlan kutatás-hipotézist képviselt éppúgy, mint az abszolút szabadság-gondolat. Az a szabadság-gondolat, melynek a milieu-elmélet ellen-

lábasa volt, magában bizonyos határig szükséges, de túlzó formában egyoldalú perszonalizmus. A személy-felelősséget nem kollektíve képzei el, hanem kizárólag személy-formában s ezzel ok nélkül individualisztikus fel-fogás kapcsolódik a felelősség-tudathoz. Egyik sem helyes önmagában, viszont mind a kettő szükséges, mint egymás kiegészítése.

Az egyén, mint akció-központ, a maga erői tekintetében önközpontú s önfelelősségű tényező. Azonban éppen ez önerők valamire támaszkodnak, s ezek éppen a környezet-csem ama formái, amelyek függésbe hozhatók általában amaz önközpontúság aktivitás-mozzanataitól. Ezek azonban meg nem ragadható mozzanatok, s ilyenek, elsősorban a fizikai milieu némely részei, az egyéni felelősség-tudaton kívül esnek; így tehát a merev perszonalizmus egyoldalúságba juthat. A kérdés csupán az, hogy a milieu-clemek mely része hozható a perszonalisztikus felelősség-principium körébe, s mely részei nem. Ez éppen a milieu-clemzés dolga lesz, s ennek eldölte után beszélhetünk a perszonalisztikus elv mértékéről.

II.

Egy pillantást vetettünk oly kérdésekbe, amelyek ma már szerencsésen lehiggadtak, de akkor nagy port vertek fel és hol sietteték, hol pedig hátráltatták a probléma kifejlődését. Ha akkor is már az lett volna a szempont, mint ma, hogy t. i. a Föld-hatás kultúrföldrajzi tanulmányozása az emberi akciók legfejlődésebb kimutatója, gyorsan haladt volna problémánk.

A XIX. század közepén már feltűntek ama többféle irányú megkötöttségek, melyek az ember sorsára behatnak. Comte Ágoston maga igen jellemzően környezetek-ről» beszél (*les milieux biologiques*), többesben tehát, s ma azt mondhatjuk, ez egyike volt a legszerencésebb szóhasználatnak és, sajnos, eltűnt akkor és jó sokáig. Később ugyanis a milieu-t oly szilárd és összefogó hatáskomplexumnak tekintették, melynek nincsenek hézagai, fogózó pontjai, hanem mint valami sima burok, börtönként zárja körül az embert. Taine idejében a milieu összefolyó masszává lett és sehol nem látjuk tisztán, melyik milieure gondol, amidőn milieuról beszél. A fizikai és társadalmi milieu elválik nála, de csak olykor némi tisztasággal. A »társadalmi milieu pedig oly komplex fogalom, hogy ez felbontás nélkül csak oly homályos, mint maga az össz-milieu gondolata.

Taine-t sok felelősség terheli a milieu-elmélet egyoldalúsága terén: Midőn felszínre dobta a milieu-gondolatot, már a Művészetfilozófiai előadások-ban, annak számos lapján oly mesészerű meglátások jelentkeznek, amelyek a modern kritikát távolról sem bírják ki, mint egy alkalommal már rámutattunk egy hosszabb Taine-idézet bemutatásával.³⁾ A *Voyage en Italie* telve van a legszerencsétlenebb s a legszerencsésebb észrevétekekkel, melyek az akkor uralkodó, de még elméleti alapjaiban napfényre nem jutott «beleérzéses» jelenségeket (*Einfühlung*) túlnyomólag költői oldalukról rajzolták meg.

Mi a determináció? Honnan ered és hogyan szüremlik bele a Föld-hatás az emberbe? Taine úgy fogja fel a dolgot, hogy a beszüremlés egyetlen alkalma a természeti szemlélet, a psziché általában. Amidőn a természet hat, e reánk tett hatás mindenekelőtt mint kép indul meg, s aztán válik, mint pszichikai momentum, az emberi eslekedet rúgójává. A milieu-elméletek az által, hogy a természet képéből indulnak ki, egyoldalúlag elkezdtek pszichologizálni s az eredmény kétes. A természet közvetlen hatásából eredő érzelmi hullámoknak azonban a mai kutatás nem tulajdonít oly nagy súlyt, mint régen. Igen gyakran ugyanis az ily magyarázatok 1. anakronisztikusak, mert úgy képzelik el az ősi és mindenkori ember lelkét, mint a mait; 2. a közvetlen természethatás-magyarázatok erősen individualisztikusak: mindig az egyes ember lelki világát helyezik szembe a nagy természettel, s az egyének lelki hatásainak összehasonlásában látják a hatást egyáltalán.

A milieu-elméletek kora lejárt, mert bár ez elmélet hangosan beszélt is, keveset mondott a részletes összefüggésre nézve, s maradt az, aminek maradnia kellett, nagy és hangos tiltakozás azon emberek gondolkodásmódjával szemben, akik a történelmet — Ratzellel szólva — «légüres térben» hagyták lejátszódni. *Geschichte ohne Raum* — lehetetlenné vált, a kérdés már most csak az, miképpen helyezzük bele a történelmet az adott földrajzi viszonyokba?

E téren kétségtelen nagyjelentőségű volt Ratzel fellépése 1882-ben, tehát körülbelül abban az időben, amidőn Gumplowicz is fellépett (1885), mikor még a milieu-elmélet egyoldalúságai nem váltak feltűnővé. «Arra a zavaros és túlhajtott állításra, mely szerint az ember környezetének terméke, megfelelő feltétlen és rövidlátó(!) ellentmondás következik» — írja Ratzel.⁴⁾ A theziszre következik az antithézis s Ratzel, már Hume⁵⁾ elbírálásával is a milieu-hatás egyoldalú kiemelésére törekszik. Felfogása ma már a kulturföldrajzon túlterjedt, ámde

még ma sem következett be a thezis és antithesis után az olyannyira szükséges szinthezis. Mi és mennyi az, ami a környezet rovására irandó, Ratzelnél éppoly kevésbé látható tisztán, mint utódainál. Már maga írásának feltűnően általános jelleme⁶⁾ zavarokat okoz, s mód-szerét, úgy amint van, veszélyezteti «kutatásainak azon jellege, hogy sehol in concreto tájegységet, országot vagy nagyobb területegységet vizsgálata tárgyává tett, hogy ezek alapján általánosíthasson». Nem feladatunk e helyen Ratzel kutatásainak mérlegét megállapítani, de kétségtelen, hogy a kultúrföldrajz nagy megalapítójának kezéből nem nyerte el problémajellegének kellő világosságot.

Ujabban a tájföldrajz hívei, így a francia Vidal de la Blache, valamint irodalmunkban jól rámutat a betöltendő hézagra gr. Teleki Pál akadémiai székfoglalójában.⁷⁾ Elvét talán legrövidebben úgy fejezhetnők ki, hogy a konkrét helyi vizsgálódásokat nem pusztán helyi, jellegűnek kell tekinteni, hanem mondhatnók előbb egy filozófiai szintézist kell végrehajtanunk a táj problémájában. A XIX. század általánosításokat kedvelő korszakában az általános földrajzot, melyről Ratzel éppen nem világos tudományelméleti kiindulást közöl, gyakran úgy értelmezték, hogy a konkrét tájegységből való kiindulás már ellentétben van az általános eszméjével. Így történik, hogy Ratzel fejtegetései is mint pl. a nomád-kultúráról adott rajzai, a glóbus minden tájáról vett adatokat úgy egyesítenek, hogy az egy összképben az egyes tájaknak vissza nem adható.

Lényegében a helyes empirizmusról van szó, amidőn a táj-individualitás kérdését kellő helyre emeljük. A «szimbiózisban» (Teleki) azonban már ott van az ember is, mint külön tényező, s a milieu-elméletek egyoldalúságát felváltja a gondolat: a kölcsönhatások kétoldali vizsgálata. Így áll a probléma ma.

III.

Ama gondolat, hogy hatásösszefüggéseket elemzünk ki, a «Föld és az ember» viszonyát kutatjuk, a XIX. század utolsó negyedében villanyütésszerűleg kezdett végigáramlani, a legkésőbb jött, mert legnehezebb tudományon: a szociológián. Kérdésünk az, hogy miképpen jött s jöhet kapcsolatba, e két tudomány: a kultúrföldrajz és a szociológia? E tekintetben már bizonyos leszögezéseket több ízben közlöttem, először a szociológiában, majd egy módszertani dolgozatban,⁸⁾ mely tárgyunk, a kultúrföldrajz tudományelméletét — ez olyany-

nyira bonyolult tárgyat, de amely tudományelméletileg a legfrappánsabb megnyilvánulás — először törekedett körvonalozni.

Az anthropogeográfia nem «segéd»-, hanem kapcsolat-tudomány», az ember (szociológia) és a Föld jelenségeinek tudománya (földrajz) állandó kapcsolatba jutnak.

A «kapcsolat»-tudományi helyzet következménye az, hogy

1. nincs oly kultúrföldrajzi kérdés, amelyet kizárólagosan és teljes egészében meg lehetne oldani — földrajzi szakismeret nélkül;

2. hasonlóképpen nincs oly kérdés, melyet kizárólagosan és teljes egészében meg lehetne oldani szociológiai szakismeret nélkül. A kapcsolat-tudományoknak éppen ez a speciális nehézségük; két tudomány egyesítését követelik éppúgy, mint a fizikokémia is csak úgy fejlődhetett mai magasságára, hogy a fizikai és kémiai ismeretek kölcsönös és állandó kapcsolatba jutottak.

Azt gondolhatnók, hogy ez a kapcsolat — éppen nehézségei folytán — egyenesen megoldhatatlanságot hoz, hiszen nincs oly kutató, ki egyszerre a szociológia és földrajz teljes fegyverzetével jelenhetnék meg. Ez igaz, azonban csak látszólagos nehézséget jelent. A valóság az, hogy szigorú értelemben ma már egy tudomány is sok az elmének; tudjuk másrészt, hogy egyik kutató segítségére lehet a másiknak. Továbbá a szociológusban bizonyos földrajzi «érzék» fejlődik ki, éppen amaz «esprit géographique», melyről Brunhes beszél és viszont: szociológiai érzék alakul ki az anthropogeográfusban. Végül az is könnyítő tényező, hogy a kultúrföldrajzi ismereteknek kialakul egy mind hatalmasabb törzsállománya s ez már oly latens energiaforrás, amely a gondolatokat önkéntelenül is a helyes irányba tereli.

A végső szempont az, hogy nem szabad egyoldalúnak lenni, akár szociológusról, akár geográfusról van szó. Ha nem is írhatjuk alá azt a túlzó várakozást, amelyet egy francia közgazdász nyilvánított, mely szerint⁹⁾ «az emberföldrajz arra hivatott, hogy megújítson minden(!) szociológiai elméletet, mely spekulatív nem tudom minő absztrakt embert vesz föl gondolatban», — kétségtelen, hogy a társadalomra, életfeltételeire vonatkozó ismereteink konkrétabbak és szolidabbak lesznek kultúrföldrajzi bázison. Azonban — viszont a földrajznak magának sem szabad a mai «absztrakt emberrel» operálnia. Ellenkezőleg, a földrajz előtt is bizonyos szociológiai perspektíváknak kell lebegniök. Az «ember» fogalma nem egyszerű, és nem elég az a fogalom, mely a köznapitudatból ered. Az «ember» komplex lélettartalmáról,

társas termékek beléjehalmozódásáról a reflexiótlan elme keveset tud. Ezt a szociológiából s a szellemi tudományokból (egyéni és társadalompszichológia) kell átvennie. Az «ember és a Föld» viszonyának kutatásánál külön kell vizsgálni az «embert» és külön a «Földet». Nem elég csak az egyik, vagy csak a másik tudása. Ha — elképzelni is bajos — a Földről csak annyit akarna tudni az anthropológus, amennyi véletlenül éppen megvan ama köztudatban, bizonyára csodálkozva tekintenék kutatói merészségére éppúgy, mint az esetben, ha a geográfus elégednék meg az átlagos és elmosódó «ember»-fogalommal, a szociológus kérdezné: lehetséges-e ennyivel beérni? Az ember nem fizikai atom, mint a testek világának részei, hanem sajátos történeti halmozódás terméke, kultúrproduktum s az «embert» csak az érti meg igazában, aki valóban belcélte magát az ember egész társadalmi és kulturális multjába. Igen, tudunk az emberről is sok töredékeset, mert mindnyájan végre is emberek vagyunk, de úgy vélem, igazolni meg sem kell kísérelnem, hogy az élet mennyire nem ad elég időt önmegfigyelésünkre. Tehát: szükség van szociológiára éppúgy, mint pszichológiára minden kultúrföldrajznál. «Le rôle de la géographie humaine n'est pas de bâtir elle-même des théories sociales» — mondja Brunhes. S ebben feltétlenül eltalálta a kérdés ütőerét. Az ember fogalma a társadalomtudományokban bírja a gyökerét. Az itt adódó következményekkel azonban a társadalom földrajzi vizsgálata ellenőrzi és kiegyesíti. Ezt jól látta meg Brunhes.

IV.

A szociológia XIX. századbeli fejlődésében a problémák fokozódó bősége, az azok közötti kapcsolatok mélyítése egyre újabb komplikációt okozott. A szociológia megalapítója fejtegetéseinek javarészeiben még közel áll ahhoz, amit egykor történetfilozófiának mondtak.¹⁰⁾ A Comte-féle elmélet («le lois des trois états») még ugyan a történetfilozófiának csak egyik feladata, az, melyet újabban stadiológiának mondunk, de a genetizáló felfogás oly támasztékokat kapott benne, hogy a Comte-féle felfogás hatása folytán az újabb időkig észrevehető nyomok vezethetők le Spencerig.

Igen tanulságos éppen ebben a tekintetben megfigyelni a szociológia fejlődését. Megértjük belőle, hogy miért nem kapcsolódott bele intenzívebben a földrajzi szempont annak ellenére, hogy a század közepén kifejezetten hangsúlyozták.

A «genetizáló» felfogást ugyanis e korban még egyéb tényezők is előmozdították. Tudjuk, Comte a szociológiát a biológiára építette, Spencer¹¹⁾ pedig a pszichológiára. Ámde úgy az előbbi, mint az utóbbi maga is genetizáló felfogásba került, mindenütt a «fejlődés» került szóba és Spencer pszichológiája is pszichogenetika formájában jut bele a szociológiába, a primitív psziché boncolása minden rendszert megelőz, mert ez látszik előtte fontosnak.

Annak, hogy a XIX. század a történelmi és genetizáló felfogás százada volt, s a szociológia, sőt a közgazdaságtan is (Knies, Roscher, Schmoller) átvette ama korhatásokat, a földrajzi milieu-elemzésre nagy hatása volt: általában lekerült a napirendről a szisztematikai gondolat, a társadalomra ható tényezőfajok elemzése. Az időbeli egymásután szempontja elborította a milieu-elemek rendszerezését; így történt, hogy ha a szociológia tudott is földrajzi befolyásokról, a tudomány szerkezete más irányban haladt: a Föld és az ember kapcsolatának kutatása kényszerűen elmerült az uralkodó genelizmus hullámaiban.

Annál feltűnőbb azonban az újabb szociológiának megfigyeléséből adódó eredmény, mely gyors és éles szögben elváló haladást mutat — haladást a szisztematika felé. A legfeltűnőbb például említhetjük Ch. A. Ellwoodot, a legfiatalabb erők egyikét, aki annak dacára, hogy pszichológusként indult útnak,¹²⁾ sőt újabban¹³⁾ még inkább a pszichológia felé haladt, a földrajzi tényező felfogásában is a legtisztább álláspontot foglalja el. Így van ma a többi írónál is; keresik a társadalomalkotó tényezőket (socializing forces) s valamennyien első helyen emlékeznek meg a földrajzi tényezőről. Sőt újabb érdeklődéshullámok egyre feltűnőbben jelentkeznek. Oly írók, akik távol állottak eddig a társadalom földrajzi alapjainak kutatásától, most kezdenek kitérni erre a rendkívül fontos kérdésre, így R. de la Grasserie.¹⁴⁾ Az újabb amerikai szociológusok figyelme is a földrajzi tényező felé fordul. Pl. újabban E. C. Hayes dolgozata.¹⁵⁾ Nemcsak azt konstatálhatjuk, hogy felszínen van a probléma, hanem mi több, teljesen spontán indul meg, a probléma önsúlya vezet rá, a «dolgok logikája», belátás, hogy a szociológia nem lehet el anthropogeográfia nélkül.

Még nagyobb hatással volt azonban a mindenkit felébresztő háború. A társadalomtudományok egyike, a politikai tudomány mindig párhuzamba állította az állam fogalmában a területet és a népességet. S ha az irodalmat nézzük, alig van az elsőről szó. Egyes írók, mint Bornhak,¹⁶⁾ csak jogi oldaláról nézi a terület kérdését

s bár az államalkotó és reális tényezők egyike, nem veszi tüzetes vizsgálat alá. A mi irodalmunkban is ez a feltűnő. Megelégszünk általános tételekkel, pl. «a biztonság érzete a nemzet belső életét erősen fejleszti... az angol szabadságintézmények nem fejlődhettek volna ki oly korán, ha az állam szigeti fekvése a belső békés és egészséges fejlődést már eleve nem biztosította volna». ¹⁷⁾ Avagy: «Ha a terület a népességhez képest igen nagy, úgy — nem lévén képes a területet kellőképp kihasználni — a társadalom fejlődése szükségképp megbéníttatik», ¹⁸⁾ — oly kérdések ezek, amelyekről érdemes kissé bővebben is beszélni; mert, hogy mit ér ama «biztonságérzet», melyet a jó természeti határ szül és hogyan érvényesül az, mindenesetre probléma, így odavetve azonban csak misztikum. Második említett írónk aránylag tisztán látja a földrajzi kérdést; ámde szabad-e ma is még a «politikák»-ban csak annyit mondani amennyit mondanak, — egy Ratzel «Politische Geographie»-ja (1897) után? Nem dobjuk-e ki a terület «fogalmával» az egész kérdést, amidőn csak ily általánosságok kerülnek felszínre?

Hiányzik az államszociológia; és semmi kétségünk, hogy ha egyszer a szociológia általában közeledik a földrajzi szempont felé, közeledni fog a kifejlődő államszociológia is.

Öröndetes jelenséget találunk a svéd Kjellén írásában, ¹⁹⁾ ki parallelizmust talál a kereskedelmi-maritim- és a militáris-kontinentális nagyhatalmi típus között. Kjellén azonban már a földrajzi szakirodalom (főképp Ratzel) hatása alatt áll s nála látjuk a legjobban, minő határozott szempontbővülés állott elő a komolyabb, azaz nagyobb fajsúlyu földrajzi nézőpont által az államtudományok terén. Ujabb munkájában ²⁰⁾ a területi tényezőre már nemcsak rámutat, ²¹⁾ hanem tárgyalja is azt, és egyre világosabban (sajnos, még nála sem kutatási elv) az államszociológia tényező-rendszere jelentkezik írásában.

Eppen — midőn a földrajzi világösszefüggések gondolata kezdett hatalmas özőnnel derengeni — nemsokára indult útjára a Woodrow Wilson gondolata, amely olyannyira tipikusan jelentkezik művében (*The state* ²²⁾). A régi írókkal összehasonlítva, azt látjuk, hogy alig van benne legalább annyi földrajzi gondolat, annyi meglátás a Föld és a nép viszonyáról, amennyi egészen átlagos államtudományi művekben már akkor megtalálható volt.

Nem csoda, ha Wilson, ki a geográfiai szempont iránt oly feltűnően érzéketlen, volt megalapítója annak az irány-
nak, mely ma Európa újabb sötét középkorát, a Klein-

staaterei szétszakadozó partikularizmusát megteremtette, s melyet legmélőbb szóval naiv ethnografizmusnak mondhatunk. Ez a gondolat az, amely földrajzi abszurdumokkal telítette Európát, mert kiindulása egy pseudo-térképezett elhnográfia s nem a Föld és a nép egysége, az, amit nyelvünk — egy erőteljes népgondolatot fejezve ki — összetömörít így: «az ország».

És ha Wilson kissé visszalapozott volna saját könyvébe, arra jutott volna rá, hogy ő már önmagát megcáfolta akkor, amidőn mint kezdetleges állapotot jelzi a régi stádiumot: a régieknél egészen természetes volt az, ha «a frankok királyáról» szóltak és nem «Franciaország» királyáról. Ez a nomádkor jele, amidőn még a terület nem tartozott szorosan az állam fogalmához. Régi uralkodók és népek «nem tudták volna felfogni, miért ne vándorolhatnának népükkel minden holmijukkal más országokba».

A kezdetleges állam tehát a «nép» együtttartására ügyel, de a terület együtttartására még nincs igazi gondja.

Ama naiv ethnografizmus most ugyanazt teszi, mit a régi kor primitív államai; összeterel nép-csoportokat, de csinál abszurd területi kaoszt, csinál nomád államokat, melyek nyakig benne vannak — mint egykor a primitív államok — a határbizonytalanságban, s ennek veszélyeiben.

A földrajzi szempont hiánya a művelt Európa népeit sujtja most következményeiben s itt a képe annak, hogy a társadalomtudományok közül egy: a politika tudománya éppen csak említi, de mélyebben nem kutatja a terület államalkotó funkcióját s ezzel a maga részéről is felelős a bekövetkezett eseményekért. Ide vezet az, ha a tudomány egyoldalúan behunyja szemét fontos társadalomalkotó tényezőkkel szemben. E tényezők közül egy sem *quantité négligeable*, e tényező-fajok adott és örökérvényű összetevődést mutatnak a társadalomban és ha valaki elhanyagolja az épület egyik támasztó oszlopát, ingadozó alapúvá válik az egész társadalom.

Látjuk azt, hogy az a tudomány, mely e téren legáltalánosabb: az általános szociológia, mentes hasonló egyoldalúságoktól. Nincs oly tényező, melyre a szociológia kellő súlyt ne helyezne, mert ezt kizárja a szintheticus gondolattal velejáró rendszerszerű látó szellem.

Ez mutatja a jövőt. A szociológia oly egyetemes szempontú, s a valóság megragadásában annyira a tényeket igyekszik követni, hogy megtalálja, mint társadalomalkotó tényezőt, mint az emberi életösszefüg-

gésnek, azaz a társadalmi szervezetnek határozott irányt és karaktert adó tényezőt: a Földet.

Bizonyos az, hogy a szociológia határozott lépésekkel közeledett s közeledik folyton a földrajzi szempont felé. A jövő akkor lesz szerencsés és pozitív eredményekkel járó, ha a földrajz is világosan felismeri helyzetét s az anthropológia éppúgy spontán közeledik a szociológia felé, mint ez közeledett a földrajzhoz.

Természetes alapja megvan, miután az «ember és a Föld» viszonyának tudománya két tudomány összekapcsolását jelenti, s a kapcsolat felé a «dolgok logikája» fog vezetni remélhetőleg mind szilárdabban.

Dékány István.

- ¹⁾ V. ö. R. Mayr, Die philos. Geschichtsauffassung der Neuzeit. I. 1877. Bernheim L. d. hist. Methode, 5—6 kiad. Fr. Rentz, Jean Bodin. Ein Beitrag zur Gesch. d. hist. Methode im 16. Jh. (Gesch. Untersuchungen, ed. Lamprecht 3. Bd. 1. H.) Gotha, 1905. 47. s. köv. lk. Bibl. Továbbá Meuten, Bodins Theorie von d. Beeinflussung d. polit. Lebens d. Staaten durch ihre geogr. Lage. 1904. — Ratzel, Anthropogeographie, I. 3. kiad. 10. l.
- ²⁾ Dutoit: Theorie des Milieus, Bern. 1899.
- ³⁾ Dékány: Társadalomalkotó erők. Budapest, 1920. 129—130. l.
- ⁴⁾ Ratzel: Anthropogeographie, 3. kiad. (1909.) 26. l.
- ⁵⁾ Hume: Of national Characters, Essays I.
- ⁶⁾ V. ö. A földrajz tudományos módszere és ismeretlana, Földr. Közl. 1918.
- ⁷⁾ Gr. Teleki Pál: A földrajzi gondolat története, 1917.
- ⁸⁾ Dékány: Mi a kultúrföldrajz és mai jelentősége? Magy. Középiskola. 1920.
- ⁹⁾ Brunhes: La géographie humaine, Paris, 1910. 746. l.
- ¹⁰⁾ G. Mehlis: Die Geschichtsphilosophie August Comtes kritisch dargestellt. Leipzig. 19.
- ¹¹⁾ Spencer: The principles of sociology, 1883. Newyork. I. 43—454. Ez után jön The scope of sociology.
- ¹²⁾ Ellwood: Sociology in its psychological aspects, Newyork, 1912. 2. kiad. 1919. 277—281. 370. l.
- ¹³⁾ An introduction to social psychology, 1917.
- ¹⁴⁾ Grasserie: Des rapports entre sociologie et la géographie (Revue internationale de sociologie 1917.) 454 és köv. lapok.
- ¹⁵⁾ Hayes: Effects of geographical conditions upon social realities. Amer. Journal of sociology, 1915. és An Introduction to the study of sociology. (1915.) 6. kiad. 1920. 29—41. lk.
- ¹⁶⁾ Bornhak: Allgemeine Staatslehre. Berlin, 2. kiad.
- ¹⁷⁾ Ferenczy A.: A politika rendszere. Bp. 1905. 24. l.
- ¹⁸⁾ Balogh: Politika, 1910. 108. l.
- ¹⁹⁾ Kjellén: Die Grossmächte der Gegenwart, 3. kiad. 200. l.
- ²⁰⁾ Kjellén: Der Staat als Lebensform, Leipzig, Hirzel, 1917. 46—93. l.
- ²¹⁾ Mint pl. Jellinek: Das Recht des modernen Staates, I. Allgemeine Staatslehre, 1900. 68. l.
- ²²⁾ Woodrow Wilson: The state 1899. — Ujabbán fr.-ra is lefordították, 1913-ban pedig németre: Der Staat, übers. v. Thomas, Leipzig.

Vizimunkálatok a Duna-Tisza közén.

Az emberi munka megszépítheti a természetet, de el is rúthhatja. Elisée Reclus-nek ez a sok adattal igazolt megfigyelése talán sehol sem talál több bizonyítékot, mint a Duna—Tisza közén, hol az emberi munka egyrészt virágzó kertekké varázsolta a sivó homokpusztaságöt, másrészt kietlen, terméketlen, szikes mocsarakká változtatta a buja növényzetű lapos területeket.

Az az elvadult tájkép, melyet a törökök kiűzése után a Duna—Tisza köze mutatott, az emberi tevékenység következtében hihetetlen változáson ment keresztül. A gyér lakosság a törökök idejében egyes nagy városokban és községekben húzódott meg. Órák hosszúáig lehetett itt utazni egyik községből a másikba anélkül, hogy egyetlen emberi lélek mutatkozott volna. A nádasok, az erdők vadakkal voltak teli s a pusztá a maga fenségében bontakozott ki az utazó szeme előtt.

De aztán, hogy a háborúk megszűntével a közbiztonság fokozódott, a városok és községek a pusztá felé terjeszkedni kezdetek. Az egyre szaporodó lakosság egyrésze elhagyta tartózkodása szinte fogházszerű helyét s az elvadult vidéken tanya tanya mellett keletkezett. A szabad és független mezei élet csábította az embert a pusztá felé s ennek az életnek a varázsa még most is vonzóerővel hat az Alföld népére.

De azzal, hogy a földmívelés egyre nagyobb területet hódított el a pusztából, eleinte nem változtatta meg nagyon a föld természetes arculatát. A Duna és Tisza, ez a két hatalmas folyó kiöntéseivel rendszeresen elárasztotta a mélyebb vidékeket. Némely esztendőben többször is víz alá kerültek a lapos területek s a mocsarak, nádasok a maguk ős állapotukban maradtak. A sivó homokbuckákat pedig a szél mozgatta tova s változó halomokat és mélyedéseket teremtett. Ha a víz az áradások után visszahúzódott, a hátramaradt iszappal megtrágyázott földön buja fű nőtt, mely dus legelőül kínálkozott.

A földnek ebben az állapotában is mutatkoztak ittott a homokbuckák mélyedéseiben és a Duna és Tisza mentén lévő alacsony fekvésű elhagyott vízmedrekben a szikesedés nyomai. A homokterületekből kiszivárgó vizek

hig oldatban különféle sókat, leginkább konyhasót, szódát és keserű sót hoztak magukkal s a forró nyár elpárologtatván a vizet, a sók lassankint lerakódtak és fölhalmozódtak a kötött talaju mélyedésekben. De az elszikesedésnek határt szabtak a folyók kiöntései. Minden árvíz a Duna és Tisza mentén elterülő két teknőben fölhighította és részben magával ragadta a sűrűsödő sóoldatokat s a szikes foltok leginkább csak az el nem árasztott területeken maradtak meg.

A Duna—Tisza közének arculata csak akkor kezdett igazán megváltozni, mikor a XIX. század közepe táján a vizek szabályozásához nagy arányokban hozzáfogtak.

Az első nagyobb szerű vizimunkát a Duna—Tisza közén a Ferenc-csatorna megépítése volt. A Telecskai löszlépcsőtől délre a Dunáig lapos, vizes, erekkel és mocsarakkal behálózott a terület, melyből a Duna-Tisza összefolyásánál a Titeli-Fensík mint a telecskai szint elszakadt szigete emelkedik ki. Főként a telecskai lépcső alatt vonult végig egy mély, mocsaras, tavas sáv, melyet a löszfensíkből kiszivárgó vizek tápláltak. Ez a hely alkalmasnak látszott egy nagy hajózó csatorna létesítésére. A csatorna, mely Monostorszeg és Tiszaföldvár közt a Dunát és Tiszát kötötte volna össze, nemcsak hajózásra, hanem a környező mocsaras területek lecsapolására is kínálkozott. 1794-ben kezdtek hozzá a csatorna megépítéséhez a Kiss testvérek tervei szerint és 1802-ben fejezték be. A csatornával ugyan több ezer holdat csapolták le, de ez aránylag mégis csak elenyésző része volt a vizes területek összességének s csak a Bácska déli részén okozott egy kevés változást.

A Duna—Tisza közének víz- és talajviszonyait igazában az ármentesítő munkálatok változtatták meg. A múlt század 40-es éveiben Széchenyi István kezdeményezésére indult meg a Tisza szabályozása, mely tulajdonképpen a Tisza völgyének ármentesítését célozta. Az 1840. évi X. törvénycikk ugyan az egész országra kiható ármentesítésről intézkedik, de a munkálatok 1846-ban a Tisza mentén indultak meg, mert összes folyóink közül a Tiszának volt a legnagyobb ártere.

Hosszu volna elbeszélni, hogy a 40-es években megkezdett munkálatokat az 1848—49-iki szabadságharc és az utána következő szomorú időszak mint szakasztotta meg s hogy az 50-es évek közepén mint indult meg ujult erővel az árvédelmi töltések építése, mely jóformán a XIX. század végéig eltartott. Sőt még a XX. században is történtek pótló munkálatok s minden ujabb, a régieknél magasabb árvíz a töltések méreteinek növelését követelte meg.

Itt csak röviden felsoroljuk azokat az ármentesítő társulatokat, melyek a Duna—Tisza közén keletkeztek s melyeknek tevékenysége következtében mind a Duna, mind a Tisza mentén összefüggő töltések épültek.

A Duna balpartja mentén, északról délfele menő sorrendben 1. a Csepelszigeti ármentesítő társulat; 2. a Dömsöd-pataji Dunavédgát társulat; 3. Pestmegyei sárisárközi ármentesítő társulat; 4. Margitta-szigeti ármentesítő és belvizlev. társulat; 5. Bezdáni szigetet árm. és belvizlev. társulat; 6. Monostorszeg-apatini árm. és belvizszab. társ.; 7. Apatin-szondi árm. társ.; 8. Gombos-vajszkai árm. és belvizlev. társ.; 9. Bácsújlak-dunabökenyi árm. és belvizlev. társ.; 10. Dunacséb-begecsi árment. és belviz szab. társulat; 11. Kabol-dunagárdonyi árm. és belvizlev. társulat (töltéseit még nem építette ki).

A Tisza jobbpartja mentén Szolnoktól délfele menő sorrendben: 1. Gerje és Perje vízszabályozó társulat; 2. Kécske-kecskeméti tiszai árm. társ.; 3. Csongrád-sövényházi árm. és belvizszab. társ.; 4. Hármás-alyói árm. és belvizszab. társ.; 5. Szegedi árm. és belvizszab. társulat; 6. Bácsi tiszai árm. társ.; 7. Ada községi öblözet; 8. Bács-torontáli ármentesítő társulat; 9. Titeli Tisza-Duna töltést fenntartó és belvizszab. társ.

E társulatok a Duna mentén 427,269 kat. holdat, a Tisza mentén 202,206 kat. holdat, összesen 629,475 kat. holdat mentesítenek az árviztől. A dunamenti társulatoknak 400 km., a tiszamentieknek 320 km. hosszú töltésük van, vagyis összesen 720 km. hosszú töltés nyújt védelmet a kiöntések ellen.

De ha a kiöntések ellen biztosítva van is a Tisza és Duna mentén huzódó teknőalakú terület, a reá hulló csapadék, valamint a homokhátból kiszivárgó vizek ellen nincs kellő védelem, sőt a töltések a belvizek levonulását meggátolják. A töltésekben ugyan építettek zsilipeket, melyeken a folyók alacsony vízálláskor az ármentesített teknő belvizei lehúzódhatnak, sőt egyes társulatok a belvizek rendes levezetéséről is gondoskodtak, kiterjedt lecsapoló-árokhálózatot készítettek, melyek e káros vizeket összegyűjtik és helyenkint szivattyutelepeket építettek, melyek még a folyók árvizei alkalmával is átemelik, vagy átnyomják a belvizeket a folyóba, de sok ármentesítő társulat nem vitte keresztül a lecsapolást s jelenleg az ármentesített területek egy része rosszabb helyzetben van, mint az ármentesítés előtt volt.

Említettük ugyanis, hogy az ármentesítés előtt a területeket minden árvíz egyrészt trágyázó iszappal borította el, másrészt kioldotta és tovaragadta a területen felgyülemelő sókat. Az ármentesítés után ez a kettős haszon

elmaradt. A talaj elszikesedése fokozottabb mértékben kezdett terjedni, főként azoknak a társulatoknak területén, melyek a lecsapolásról nem gondoskodtak. Néhol a talaj nyáron a legsivárabb képet mutatja. Egyes vakszikeken semmi növényzet nem üti föl fejét s néhol a megrepedezett, kiégett talaj, mint valami csunya, barnás folt tűnik elő, míg máshelyütt fehér sókivirágzás borítja el. Az emberi munka a maga bevégzetlenségével elrutította a természetet.

A legvisszataszítóbb a helyzet a dunamenti teknőben. Budapesttől Bajáig összefüggő, 122,000 hold nagyságú vizes terület húzódik, mely tavasszal, hóolvadás után, mint valami sártenger tűnik föl. A vonat órák hosszáig halad a belvizektől elöntött területen s egyes községek és városok, mint valami szigetek emelkednek ki a szikes mocsarakból. Ezen a vizes területen megalakult a Pestmegyei Dunavölgy-lecsapoló és Öntöző Társulat, de munkálatai a háboru és az utána bekövetkező nagy politikai és gazdasági felfordulás következtében jelenleg szünetelnek. A munkálatok egyébként még csak a kezdetükön vannak, úgy, hogy a 122,000 k. hold vizes területből még egyetlen k. hold sincs lecsapolva.

De nemcsak a Duna, hanem kisebb arányokban a Tisza mentén is hasonló a helyzet. Főként Csongrád és Szeged közt vannak nagyobb szikes térségek és sok helyütt száraz nyarak alkalmával sziksót is söpörnek össze róluk. Szeged alatt egyre csökken a szikes foltok száma és terjedelme.

A két egyközűen haladó nagy folyó, a Duna és Tisza közt elterülő homok-hát szintén tele van szikes erekkel és foltokkal. Természetes, hogy ezekre a magasan fekvő vidékekre az ármentesítésnek nem volt hatása. A homok-hát völgyei a Duna felé is, a Tisza felé is északnyugat-délkeleti irányban helyezkednek el. E völgyirányokat némelyek eolikus eredetűnek, mások plutói eredetű törésvonalaknak fogják föl. Valószínű azonban, hogy neptuni eredetűek s nem egyebek, mint régi, elhagyott folyómedrek, melyek azokat az irányokat mutatják, melyeken az ősi Duna egyes ágai az alföldi medencében kiépült deltán lefolyást találtak.

A dombhát emez északnyugat-délkeleti irányu völgyeinek birtokosai szintén társulatokat alkottak vízbajaik megszüntetése céljából. Így a Gyáli vízszabályozó társulat, a Tápióvölgyi lecsapoló társulat, a már említett Gerje-Perje vízszabályozó társulat stb. mind a homokbuckákból kiszivárgó vizek levezetését célozzák. De a dombhát vizeinek rendezésében még sok teendő van hátra. Csongrád és Szeged közt a Tisza felé 7—8 ilyen völgy nyílik.

melyeknek vizei nem folyhatnak le szabadon. E völgyek vizhajainak megszüntetésére most folynak az előmunkálatok.

A dombhát déli részének vizei a Ferenc-csatorna felé futnak; a Kigyós-éri, Zomborvidéki, Bácséri stb. társulatok részben már rendezték e vidék lecsapolását.

Amíg a dombhát völgyeiben a vízrendezés egy részét végrehajtották, a homokbuckák képe is megváltozott. Kecskemét táján nagy kerti, gyümölcsös és szőlőgazdaságokat rendeztek be a futóhomok területén s Kecskemét példáját más városok is, Cegléd, Nagykőrös stb. követték, úgy hogy most virágzó gazdaságok területnek el az ezelőtti pusztaság és elhagyott vidéken. Néhol dus akácfaerdőket létesítettek s manapság elmondhatjuk már, hogy a Duna—Tisza közén nincsen kőtetlen, futóhomokterület.

Külön figyelmet érdemel a Ferenc-csatornától délre, a Dunáig terjedő lapos terület. Itt az 1870. évi 34. törvénycikk alapján Türr István tábornok engedélyt kapott a Ferenc József-csatorna létesítésére. E csatorna Kisztapárnál ágazik ki a Ferenc-csatornából és Ujvidéknél szakad a Dunába. Hajózó- és öntöző csatornának készült.

Ez a Kisztapár—Ujvidéki csatorna derékban metszi keresztül a Bácska déli, síksági területét s mivel legnagyobb részben töltések között vezet, a síkság nyugati részének vizeit lefolyásában akadályozza.

Az erek, vízfolyások általános vonulási iránya a Bácska déli részén ugyanis többé-kevésbbé nyugat-keleti. Régi, elhagyott Dunameder-maradványok ezek, mert valaha ezen a síkságon a Duna ide-oda kóborolt, míg végre a síkság déli részét határoló hegyek tövéhez vonult és ott a folyása állandósult. Hidraulikai törvény, hogy vízfolyások a kimagasló, meredek, szilárd falak és hegylábak mellé húzódnak és ott állandósulnak.

A Ferenc József-csatornától nyugatra eső térség vizei tehát nem találtak volna lefolyást, ha a csatornán való átvezetésükről nem gondoskodtak volna. Ezért a csatorna medre alatt számos szifon megy át, melyek a nyugati térség vizeit a keleti oldalra vezetik át. A lecsapoló társaságok egész serege keletkezett itt az erek mentén s a csatorna keleti részére átvezetett vizek a Jegricska-barába ömlenek, mely a Tiszába viszi e vizeket.

Bár a lecsapolást nagy arányokban vitték keresztül s főként a csatornától nyugatra eső terület vizeit meg lehetősen rendezték, a munkálatok még nincsenek teljesen befejezve s a csatornától keletre eső részen még sok a teendő.

A két főfolyó közelében fekvő területek vizeit a

Jegricska-barától függetlenül a folyók mentén erre a célra alakult számos vízrendező társulat vezeti le.

A Bácska déli részén tehát nagyarányu ármentesítő és lecsapoló munkálatot végeztek. De a terület gazdasági kihasználására még egyéb is történt.

Említettük, hogy a Ferenc József-csatorna egyrésze töltés között vezet, s hogy nemcsak hajózó, hanem öntöző csatornának is készült. Ez a körülmény lehetővé teszi, hogy a csatorna mentén virágzó gazdaságok keletkezzenek.

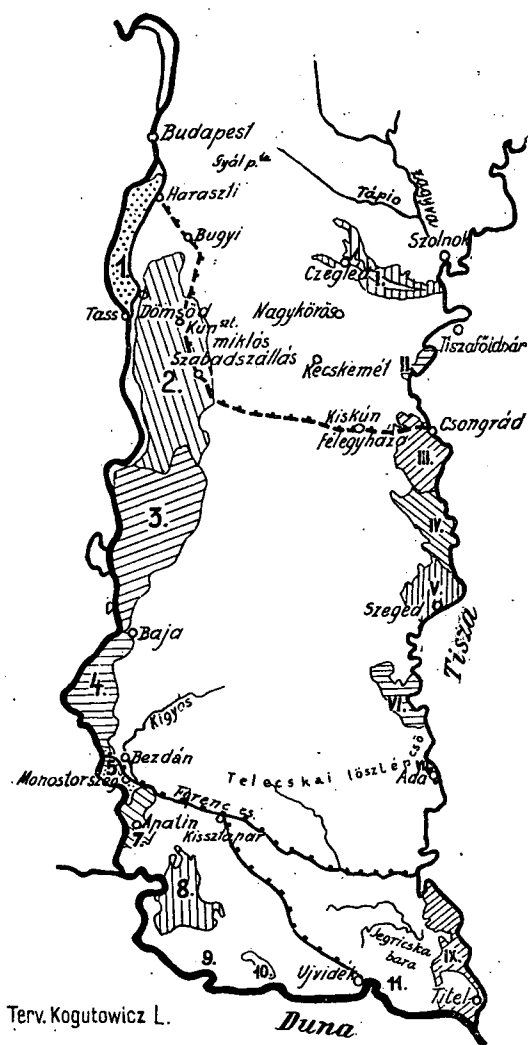
Számos rizstelep, öntözés, kenderáztató stb. található a csatorna mentén, bár a víznek kellő kihasználása még a jövő feladata.

Általában azt mondhatjuk, hogy a Bácska déli része a vízrendezés dolgában nagyon előrehaladt. S ha még hozzávesszük a föld kiváló termékenységet, elmondhatjuk, hogy ez a terület egyike a világ legdusabban termő vidékeinek. Ha valaki fogalmat akar szerezni a »tejjelmézzel folyó Kánaán«-ról, nézze meg ezt a területet. 1918-ban több ízben bejártam a déli Bácskát s az ott látottak örökké megmaradnak emlékezetemben. A buza 18—20 mm.-át, az árpa 20—24 mm.-át hozott kat. holdankint; a zab 1 méternél magasabbra nőtt; a kenderföldek addig soha nem látott sűrűségben zöldeltek; a rizsföldek némelyike 25—30 mm.-át hozott kat. holdankint. Itt lehetett igazán tapasztalni, hogy az emberi munka mennyire megszépítheti a természetet! Elfogja az embert a fájdalom, hogy ezt a kincsünket elvesztettük.

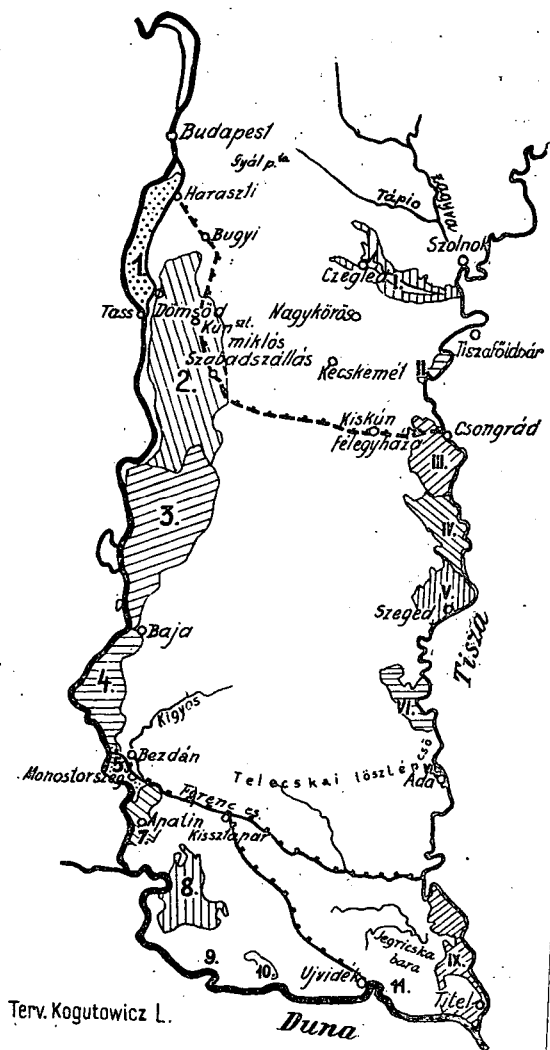
A déli Bácska utmutatást ad arra, hogy mily módon kell a Duna—Tisza közének vízgazdálkodását elrendezni.

Az ármentesítés megvédi a síksági területeket az öntésektől s ez az első lépés a rendszeres gazdálkodás felé. A lecsapolás elvezeti a fölös és káros vizeket s mocsári növények helyett értékes gazdasági növények termesztését teszi lehetővé. De az ármentesítés és lecsapolás a talaj kiszáritását eredményezi. A mi éghajlatunk alatt pedig forró nyarak alkalmával a föld szinte szomjazza a vizet. Gondoskodni kell tehát arról is, hogy a kiszáradt talajra vizet vezessünk, még pedig nem rendszertelenül és a véletlen szeszélye szerint, hanem akkor és oly mennyiségben, amint szükséges. A vízgazdálkodásnak ez a magasabb foka az öntözés, mely a Duna—Tisza közén még megvalósításra vár.

És itt nyomul előtérbe az a nagyszabásu tervezet, mely a Dunát és Tiszát a közöttük levő homokháton át csatornával kötné össze s mely óriási terület megöntöztetésére szolgálna.

A DUNA-TISZA KÖZÉNEK
VIZIMUNKÁLATAI.

A DUNA-TISZA KÖZÉNEK
VIZIMUNKÁLATAI.

Eleinte ezt a Duna—Tisza-csatornát tisztán a hajózás céljából akarták készíteni. Az egyik ilyen terv Budapestet Szolnokkal, a másik terv Budapestet Csongráddal kötötte volna össze. E csupán a hajózást szolgáló csatornák lépcsősen emelkedtek volna föl a Duna és a Tisza felől is a dombhát tetejére. S mivel a homokdombokon nincs olyan vízfolyás, mely e csatornákat vízzel elláthatta volna, a Dunából kellett volna fölszivattyuzni a vizet, hogy bennük hajózni lehessen.

Az ilyen tisztán hajózó csatornát a fonds perdu kellett volna megépíteni, mert a csatornavámból csakis annyit lehetett volna bevenni, hogy belőle a fentartás és kezelés költségei térültek volna meg. Nagyobb csatornavám esetén ugyanis a hajók az olcsóbb kerülőutat választották volna.

Ha a háboru előtt lehetett is szó arról, hogy az állam maga a fonds perdu építsen meg egy ily csatornát s jóformán ingyen bocsássa a közlekedés rendelkezésére, mint pl. a közutakat, ma már szó sem lehet arról, hogy közvetlenül jövedelmezőség nélkül akár az állam, akár a magánvállalkozás néhány milliárd koronát befektessen.

Nem marad tehát más megoldás a Duna—Tisza-csatorna részére, mint a dombhát átvágásával a csatornának minden vízemelés nélkül a Dunából való táplálása, mely megoldás ugyan több befektetést szűkséget, mint az előbbi, de a hajózáson kívül hozzáfűződő egyéb haszon, nevezetesen az energiatermelés és öntözés révén közvetlenül jövedelmező.

Ez a mélybevágású csatorna a térszin alakulata miatt Budapestről Csongrádra vezet, mert ebben az irányban volna a legkisebb mélységű bevágás.

Tulajdonképpen ez a csatorna Budapest alatt, Harasztnál indulna ki a soroksári Dunaágból, melynek vizét a Budapestnél és Tassnál alkalmazott zsilipes elzárások az év legnagyobb részében állandó szinten tartják. A csatorna vonala tovább Bugyi, Kunszentmiklós és Szabadszállás felé vezet; itt keletre fordul, átvágja a homokhátat s eléri Kiskunfélegyházát, majd Csongrádnál a Tiszába szakad.

A csatorna Haraszttól Kiskunfélegyházáig majdnem vízszintes fenékkal, kilométerenkint 1 cm. eséssel épülne; mégis a dombhát legmagasabb pontjánál rövid darabon 20—21 m. mélységű lenne a leásás. Kiskunfélegyházától kezdve aztán lépcsősen esnék a csatorna a Tisza felé, melynek szintje Csongrádnál mintegy 20 m.-rel alacsonyabb, mint a Duna szintje Budapesten.

E mélybevágású csatornába az öntöző időszak alatt

mintegy 70 m³ viz vehető ki a soroksári Dunaágból. A 70 köbméter vízből mintegy 20 köbméter a Duna mellett huzódó teknőben, melyről szólottunk, öntözhető szét. Ezzel a 20 m³ vízzel mintegy 30,000 kat. holdat részesíthetünk az öntözés áldásaiban. A megmaradt 50 köbméter viz a mélybevágáson át Kiskunfélegyházához jutna, hol bizonyos szintre lebuktatva, évenként mintegy 37 millió kilowattórányi villamos energia termelhető s azonkívül Csongrádtól Szegedig a Tisza jobbpartján 70.000 k. hold öntözhető.

A Duna—Tisza-csatornának ez a megoldása a hajózást is szolgálná, de csak harmadsorban. Elsősorban is öntöző, másodsorban energiatermelő csatorna lenne s a hajózás csak mintegy ráadásul jönne az előző két gazdasági haszon fölé.

A 37 millió kilowattórányi energia és a 100,000 kat. holdnyi öntözés a Duna—Tisza közének, sőt az egész országnak óriási gazdasági föllendülését jelentené. Az öntözés a Duna és a Tisza mentén eltüntetné azokat a sivár, szikes mocsarakat, melyeket nagyrészt a bevégzetlen emberi munka teremtett ott meg s az ország legpompásabb termő vidékévé varázsolná. Budapest alatt több, ezer holdon kerti gazdaságot, lejjebb dus kaszálókat lehetne teremteni.

A 37 kilowattórányi energia nemcsak a hajók vontatására szolgáltatna erőt, de a közeli községeket világitással látná el, s a mezőgazdaság és mezőgazdasági ipar energiaszükségletét is jórészen fedezhetné.

És ha így az emberi munkásság eltünteteti majd mind azt a vad és műveletlen állapotot, melyet a föld jelenleg még mutat, és széppé varázsolja a természetet, a természet is visszahat az emberi lélekre és szelidebbé teszi. A megélhetés könnyüése fölébreszti és kifejleszti az összetartozóság és testvériség érzelmeit. Jól mondja a nagy olasz költő:

La terra molle e lieta e diletta
Simili a se gli abitator produce.*)

A föld többszörösen meghálálja azt a fáradtságot, melyet művelésére fordítottunk.

Bogdánfy Ödön.

*) A föld, mely gyöngéd, kedves és mosolygó,
Olyan lakót szül, ki hozzá hasonló.

Kúnhalmok és telephelyek a karczagi határban.

Az alföldi kúnhalmok eredetéről a geográfusok és archeológusok már régóta vitatkoznak. A kúnhalmok természeti alakulását először dr. Szabó József hirdette. Szerinte ezeket a víz építette. A régészek az ásatásokból szerzett újabb tapasztalatok után azonban nemsokára megint ostromolni kezdték a természeti alakulás elméletét és ma már annyira hitelét veszítette a Szabó-féle elmélet, hogy alig van híve. Az eddigi kutatások többnyire a halmok tartalma és anyaga kifürkészésére irányultak.

A karczagi kúnhalmokkal először Cholnoky foglalkozik behatóbban. *) Ő földrajzi szempontból — mint a régi tiszamedrek irányjelölőit — vizsgálta ezeket a halmokat.

Az Üllő-laposban kétségtelenül felismerte a Tisza egyik morotváját, a Karczag és Kisújszállás közt levő laposokban és fenekekben, valamint a Karczag és Nádudvar közötti tóságban pedig csak sejti a Tisza leg-távolibb kanyarulatát. Sejtelmét a halmok íves elhelyezkedésére alapítja.

A Tisza csakugyan járt itt, még pedig nem is a történelemelőtti időkben, hanem most élő emberek emlékezele szerint is. Ez a két nagy hajlás Karczag és Kisújszállás, továbbá Karczag és Nádudvar közt a Tisza árvízének rendes útja volt. A keleti hajlásban a medréből rendszeren Tiszadobnál kilépő Tisza hőmpölygött a Hortobágyon át a Sárrétre, az Aranyos halomnál most is megvan egy ér, melyet Kis-Tiszának hívnak, mert csak a Tisza áradásakor telt meg. A nyugati hajlás árvize Mirhónál fakadt ki a Tiszából s a Gyöles taván, Kakaton, Czinaderékon át ömlött a Nagy-Sárrétre. A Nagy-Sárrét azonban nemcsak a Tiszából, hanem a Berettyóból, a Sebes-, sőt a Hármaskörösből is táplálkozott, úgy hogy bizonyos időszakokban a Nagy-Sárrét árvize a szóban forgó hajlásokon a Tisza felé hőmpölygött. A Kakat folyón levő vizimalom pl. Kúnhegyesnél mindkét irányból jövő viz hajtására volt berendezve.

* A Tiszameder helyváltoztatásai. Földr. Közl. XXXV., 438. l.

A Nagy-Sárrét területe tehát tulajdonképpen nem végződött Békés és Bihar megye határán, ahogy a mai térképek feltüntetik, hanem messze felnyúlt az említett két hajlason a Tisza felé. Karczag város déli szélétől Füzesgyarmatig a régi térképek még utat sem jelölnek, csak hajócsapást. A nép is úgy emlékszik, hogy csak hajóval lehetett közlekedni. Ugyanezt írja a Penz-féle 1699. évi részletes helyszíni leírás e környékről. A Karczag—Kisújszállás közti átkelésről pedig még a 80 év előtti leírások is legendákat beszélnek.

Ha most berajzoljuk a 75.000 méretű katonai térképbe az ármentes területek határvonalát, akkor azt látjuk, hogy a Kúnhalmok mindenütt a szárazföld szélén vagy az ármentes szigeteken fekszenek. Kisebbszerű halmok, az u. n. laponyagok azonban találhatók az árterületen is.

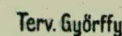
Tudjuk, hogy az Alföld hajdan nem volt községekkel ilyen gyéren betelepítve, mint most. Karczag határán az oklevelek tanúsága szerint egész sereg község volt. Ha most ezeket térképünkre berajzoljuk, úgy látjuk, hogy éppúgy a szárazulat szélén helyezkedtek el, mint a kúnhalmok s ezek az apró falvacskák olyan sűrűn feküdtek itt is, mint pl. az alsó szamosmenti falvak, melyeket a törökvilág nem bolygatott meg. Az elpusztult falvak lakossága éppúgy élt, mint a kúnhalmokat építő őslakosság, vagyis a rétség volt az éltető eleme. A rét télen-nyáron jó legelő volt, vize pedig itatásra szolgált. Az ember halászott, pákászkodott a rétségekben.

Az ármentes terület szinte lakatlan volt, a térképünk északi részén feltüntetett Kódszállás és Orgondaszentmiklós falvak megint víz mellett, az Üllőparton feküdtek, mely víz, amint láttuk, a Tisza egyik kanyarulata volt s egy 1349. évbeli oklevél még mint halastavat jelöli.

A kúnhalmokat, ezen ősi sírhalmokat, az ősember tehát mindig vízparti telepe mellett, de lehetőleg a legszárazabb helyen dombolta. Az a törekvés, hogy a halott vízbe ne kerüljön, újabb időben is irányadó a népnél temetőhelye kiválasztásakor.

Településföldrajzi vizsgálatoknál tehát sohasem induljunk ki pusztán a katonai térkép nyújtotta adatokból, mert az az állapot, amit ezek feltüntetnek, homlokegyenest ellenkezelhet azzal az állapottal, melyben egyes telepek létrejöttek. Az Alföldön főleg a vízrajzi viszonyok tanulmányozása adja kezünkbe egyes emberi telepek keletkezésének és fejlődésének nyitját. E tekintben azonban katonai térképeink nagyon fogyatékosak. Ugy hogy pl. a legszembeötlőbb térszíni formák, a kúnhalmok is nagyon hiányosan vannak feltüntetve, a nevek helyesírásáról nem is be-

MÉRTÉK 1:100.000

szélve; e tekintben a karczagi határ átvizsgálása igen tanulságos.

Térképünk célja az volt, hogy a karczagi határban levő összes kúnhalmokat lehetőleg pontosan feltüntesse, és az árvízvonal berajzolásával a halmok elhelyeződésére némi világosságot derítsen. Hogy az összes halmokat lehetőleg feltüntethessem, átvizsgáltam Karczag városnak az 1784—1861. éveket felölelő összes régi térképeit, ezenkívül bejártam a helyszin nagyobb részét, öreg emberek, főleg pásztorok segítségével a halmokat azonosítottam.

Az alföldi népnek a térszíni formákra csodálatosan gazdag szótára van. A mi szemeinkkel alig észrevehető emelkedéseknek vagy hajlásoknak külön-külön műszavuk van és az ezekkel jelzett helyeket könnyű szerrel feltalálják. Az utóbbi 30—40 év alatt ugyan az eke mindent nivelláló munkája nagy pusztítást vitt véghez a helyneveken is, ma már a dűlőutak és a tanyák lettek fixpontok bizonyos helyek meghatározásánál. Szerencsére az öreg emberek, akik a régi állapotokat ismerték, még élnek és tőlük a szükséges felvilágosításokat megszerezhettük.

A nép a magaslatokat, ha azok hosszant nyúlnak — hát, girinc, oldal, part névvel különbözteti meg. Ha többé-kevésbé kerek, akkor domb, halom, laponyag, porong, telek a nevük. Dombnak az olyan emelkedést nevezik, amit valamely célra az újabb időben hánnytak, amelynek formája nem szabályos. Mikor a Kápolna-halmot katonai lövölde céljaira átalakították, «Céldomb» nevet nyert. Egyébként a domb elnevezés ritkán használatos.

Halomnak nevezik azokat a magaslatokat, melyeket az irodalom kúnhalom néven ismer. Ezek többnyire ármentes helyen nem nagy területen fekvő, viszonylag elég magas (5—10 m), messziről lapos, kúp- vagy félgömb alakúnak látszó emelkedések. Csaknem minden esetben régi sírhalmok. Együttal a régi időben határhalmokul is elfogadták az egyes községek.

Laponyagnak nevezik azokat a magaslatokat, melyek a halomnál terepélyesebbek, de alacsonyabbak (2—6 m). Ezek jobbadán árvizes területeken található, inkább a víz építette, de az ember temetkezés céljaira néha ezeket is felhasználta. A víz vagy az ember által elhordott halmokból is laponyagok lesznek.

A porong a laponyagnál terepélyesebb, de még alacsonyabb, 1—3 m-nyi emelkedés, ez már sohasem emberi alkotás; mindig árvizjárta területeken található. Nem azonos az Erdélyben ismeretes porondal. A porong talaja agyagos vagy vályogos föld; a régi árvizes időkben a tőzeges, lápos szigetekkel szemben a kemény sziget

képviselték s a Nagy-Sárréten tényleg kemény szigetnek vagy ormány-nak is nevezik. Szélei a környező vizek sodorta hullámaitól padkásak voltak, de ma már az eke a padkákat elsimította.

A telek elnevezés egykori emberi lakóhelyet jelöl, mely természet szerint árvízmentes helyen, vagy részben árvizes helyen, de mindenesetre víz közelében van. A telek, löbhnnyire elpusztult falvak, szállások, ritkábban csárdák, ujabban tanyák helyei. Mivel ezeken a helyeken nagyobb tömegben élt az ember és az állat, a talaj trágyázottabb, kövérebb és a nép az u. n. «telkes földeket» jobban szereti.

A nép a kúnhalom elnevezést nem ismeri, egyszerűen csak «halom»-nak nevezi. Valószínű, hogy egyebütt azért hívják kúnhalomnak, mert a Nagykúnságon látható legsűrűbben. Lehet, hogy az irodalomból került a szó a köztudatba. A nép tudja, hogy ezek sirhalmok; a szomszédos Kúnhegyesen két halom is van, melyet Purgány (Kis- és Nagy)-nak neveznek (V. ö. Kurgán, Korhány.) A halmokat természeti tulajdonságaikról (Ürmös-, Fekete-, Disznó-, Sárka-, Kánvágtá-, Vermes- stb.) vagy földrajzi fekvésről (Hármas-, Magyarikai-, Bócsai-, Hegyesbóri stb. halmok) nevezi el. Gyakran egykori tulajdonosának nevét viseli a halom (pl. Dráva, Tajta, Gábor, Orgonda stb.). Bizonyos halmoknál ez az elnevezésben is következetesen visszatükröződik (Gergely halma, Ecse halma, Péntek halma). Vagy más környező térszíni formák neveit veszi át a halom (pl. Tiszta, l. «Két-Tiszta-köze» mellett).

A porongot legalább Karczagon majdnem mindig valamely pásztor nevére nevezik, aki hajdan jószágaival ott tanyázott.

A karczagi határban a kúnhalmok száma meghaladja a százat, e tekintetben alig van az országban hely, melyen sűrűbben feltűnnének ezek az ősi sirhalmok. Az ősi vízmenti élet egészen a múlt század végéig tartott, amikor az árvízszabályozó társulatok megkezdték a munkájukat és megvetették egy új kultúrának az alapját, mely a földet és az embert egyformán átalakította. A kúnhalmok közül sok áldozatul esett az újabb időkben. Az útba esőket elhordották, másutt pedig ereket, hajlásokat töltöttek be a földjével. A megbolygatott halmok anyaga — mint kitűnt — a környező talajnak megfelelő fekete agyag. Amelyiket már előbb ki nem raboltak, mindegyik tartalmazott bronzkori régiségeket, melyből egyes darabok a karczagi Nagy-Kún-Múzeumba is bekerültek.

Győrffy István.

Budapest népessége 1920-ban.

A folyó év első napjaiban tartott népszámlálásnak Budapestre vonatkozó eredménye nagy meglepetést hozott. A magyar fővárost a lisztthivatalokban kiadott kenyérjegyek száma, a szinte katasztrofális lakáshiány és a menekültek folytonos ideözönlése alapján mindenki millió városnak gondolta s íme kiderül, hogy Budapest lakossága az évfordulón mindössze 925.474 lélek. A szaporodás 1910 óta csupán 45.353, vagyis 5,2%, holott 1880-tól kezdve a népnövekvés 36,4, 45,6 és 20,2%-ot tett évtizedenkint. Budapest népessége eddig mindig túlnyomólag bevándorlás útján növekedett. Így 1890-től 1900-ig 67.437 fővel növekedett természetes szaporodás és 159.122-vel bevándorlás révén. A következő évtizedben a természetes szaporodás 65.678 főnyi volt, a bevándorlás már csak 82.371 főnyi, mert ugyanekkor megindult a főváros népességének a szomszédos községekbe való kiáramlása, aminek következtében Pest-megyében e tíz év alatt már 79.021 főre rugott a bevándorlási többlet. A most elmúlt évtizedben a főváros népességének természetes szaporodása csak 3120-at tett, nem számítva a háboruban elesett vagy meghalt budapesti lakosokat. Ha ezeknek a számát 20.000-re tesszük, úgy összesen 17.000 főnyi hiánnyal állunk szemben, melyhez képest a 45.000 főnyi tényleges szaporodás tulajdonképpen 62.000 főnyi bevándorlási többletet jelent. Az előző évtizedben mutatkozott 82.000 főnyi bevándorlási többlethez képest ez a szám nem mondható túlságos visszaesésnek, annál kevésbbé, mert a Budapesttel szomszédos községek lakossága viszont most is több mint 30%-kal növekedett.

Amint az előző évtizedben, úgy most is a budai oldal fejlődött jobban s itt is leginkább az I. kerület, mely az összes szaporodásnak több mint felét foglalta le. Az I. kerület népessége ugyanis 23.322 lélekkel, vagyis 32,6%-kal növekedett. A II. kerület 16,5%-os szaporodással volt kénytelen beérni, a III. kerület szaporodása már az átlagot sem érte el. A pesti kerületek közül a IV., V. és a X. kerület népnövekvése meglehetősen egyenlő volt (12–14%), a VII. és a VIII. kerület népessége azonban 3,5, illetőleg 4,3%-kal még meg is fogyott. Az egész pesti oldal 1,9, a budai oldal ellenben 19,8%-os szaporodást ért el. Sajátságos, hogy a Belváros, melynek népesedése eddig a nagy áruházak keletkezése s lakásoknak üzletekké és irodákká való átalakítása következtében inkább csökkenő irányzatú volt, mint a londoni City-é, most több, mint 3000 lélekkel szaporodott. Ezt azzal lehet magyarázni, hogy itt volt a legtöbb üresen álló nagy lakás, melyeket a lakásinség következtében megosztottak és betelepítettek.

Általában a lakásügy tekintetében is nagy meglepetéssel szolgált ez az új népszámlálás. Kiderült ugyanis, hogy 1910 óta nemcsak a házak, de a lakások és a szobák száma is jóval nagyobb mértékben növekedett, mint maga a népesség. Tulajdonképpen tehát a főváros jelenlegi lakossága a látszólagos lakásinség ellenére is jóval kényelmesebben lakik, mint a 10 év előtti népesség. A rendes lakások száma ugyanis 174.256-ról 200.326-ra növekedett, vagyis 15,0%-kal. A rendes lakásokban lakó népesség ellenben 803.828-ről 877.813-ra, vagyis csak 9,2%-kal. Egy-egy rendes lakásra tehát 1910-ben 4,6 lakó esett, 1920-ban csak 4,4. Még fontosabb az a megállapítás, hogy az egyszerűbb lakások átlagos népessége 4,3-ról 3,8-ra, a kétszobás lakásoké 4,9-ről 4,5-re csökkent; pedig az ilyen lakásokban lakik a népességnek 74,3%-a. A lakosságsűrűség lényegesebben csak a négy szobánál nagyobb lakásoknál növekedett, ami azonban egészségügyi szempontból egyáltalán nem jelent vissza-

fejlődést. A helyzet javulását az is mutatja, hogy míg egy-egy szobára (cseléd-szobákatis ideszámítva) 1910-ben 2·35 lélek esett, 1920-ban ez az arányszám már csak 2·06. A nagy lakásínségnek tehát, ami Budapesten mutatkozik, *nem az az oka, hogy a meglévő lakások zsufoltabbak*, mint 10 év előtt, *hanem az, hogy a családok száma* szaporodott meg, melyek az összes meglévő, tehát az addig üresen állott lakásokat is elfoglalták, sőt a nagyobb lakásokat meg is osztották. Az egyes lakásokban azonban átlagosan kevesebben laktak, mint 10 évvel ezelőtt, részint mert igen sok lakásból hiányzik egy-egy hősi halott és egy-két a háború miatt meg nem született gyermek, nem is szólva arról, hogy a kültelkek tömeglakásai, ahol gyári munkások laktak mint ágyrajárók, összezsufooltan, most szintén jórészt megszűntek az ipari pangás következtében.

Visszatérve a népességi adatokra, a legfeltűnőbb, de egyuttal legkönnyebben magyarázható a nemek arányának nagy megváltozása. A férfiak száma ugyanis 5601-gyel (1·3% -kal) megfogyott, a nők ellenben 50·954-gyel növekedett, vagyis 11·4%-kal. Míg 1910-ben a két nem meglehetősen egyensúlyban volt, tudniillik ezer férfival szemben 1030 nő áll, addig 1920-ban a nők többsége minden ezer férfi után 163. Abszolút számban azt jelenti ez, hogy jelenleg majdnem 70·000-rel több nő van Budapesten, mint férfi, holott 10 évvel ezelőtt a nők többsége csak 13·000-re rugott. A nő-többség, a X. kerület kivételével, ahol sok a férfi gyári munkás, minden kerületben megvan, de legnagyobb a II., IV. és V. kerületben, ahol az értelmiség és a jobb módú polgárság tömörül és ennek következtében legtöbb a házi cseléd.

A népesség vallásfelekezeti adatai nem mutatnak lényeges eltolódásokat, bizonyos irányzatot azonban a számok alakulásában fel lehet fedezni. Így pl. a két nagy protestáns felekezet közül a reformátusoknak állandóan növekszik az arányszáma (az utolsó évtizedben is 9·9-ről 10·5%-ra), az ágostai hitvallású evangélikusoké pedig 1890 óta állandóan csökken. A római katolikus vallás hívei is régebben erősen veszítettek túlnyomó többségükből, az utolsó évtizedben azonban 59·8%-ról csak 59·7%-ra ment le az arányszámuk. Legfeltűnőbb ezuttal a zsidók számának az átlagosnál is kisebb szaporodása (203·687-ről 212·078-ra, vagyis 8391-gyel, 4·1%-al), aminek az a folyománya, hogy a zsidók arányszáma 23·1 százalékra esett. Tudvalevőleg a zsidóság Budapesten 1900-ig nagy mértékben tért foglalt; 1869-ben arányszáma még csak 16·6% volt, 1900-ban már 23·1. E század első évtizedében az arányszám változatlanul 23·1 maradt, míg újabban már — úgy látszik — megkezdődött a zsidóság arányának lassú visszafejlődése. Ennek oka szerintünk az, hogy a zsidóság természetes propagatív képessége az utóbbi években rendkívüli módon megcsappant, úgy hogy ezt a háború alatti kétség-telenül nagy mértékű keleti zsidó bevándorlás sem tudta ellensúlyozni. A bevándorolt galíciaiak egy részét különben is sikerült kitelepíteni s emellett kétség-telenül megfogyasztotta a zsidók számát a forradalmak óta nagy mértékben újra éledt antisemitizmus folytán megindult kikeresztelkedési mozgalom, mely az utolsó két évben körülbelül 4—5000-rel fogyasztotta a zsidók számát. Érdekes a zsidók topográfiai eloszlása is. A zsidóságnak több mint fele a VI. és VII. kerület belső részeiben lakik, továbbá egynegyede az V. és VIII. kerület szomszédos részeire, míg a többi hat kerületre már a zsidóságnak egy negyedrészé sem jut. Meg lehet figyelni egyébként a zsidóság lassú áthúzódását a budai oldalra (a villanegyedekbe). A budai oldalon ugyanis a zsidók száma 22·6%-kal növekedett, míg a pesti oldalon csak 2·7%-kal.

A többi kisebb felekezetekre vonatkozólag meg kell jegyezni, hogy a görög-katolikusok száma az átlagnak megfelelőleg növekedett, a görög keletieké azonban majdnem felénnyire csökkent (5962-ről 3853-ra). Úgy látszik, az elszakadt részekről beszármazott oláhok és szerbek nagy része visszaköltözött előbbi lakóhelyére, ez egyébként az anyanyelvi adatokból is kitűnik. Ezzel szemben a kis unitárius felekezetnek számos híve békés erdélyi otthonából ide menekült, úgy hogy számuk 2120-ról 4769-re növekedett. Érdekesen jelzik ezek a számok az országmegcsonkításnak a népesség belső vándorlására gyakorolt hatását.

A lakosság anyanyelvére vonatkozó adatok ismét a magyarság erőteljes térfoglalásáról számolnak be. A főváros lakosságának immár 90-90%-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek, ami a 10 év előtti arányszámnak (85-9) 5-tel való emelkedését jelenti. A teljesen jelentéktelen számú ruténeken kívül valamennyi többi nemzetiség még számbelileg is erősen megfogott, így a németek 24.517-tel, a tótok 7579-cel. A németiség már csak 5-9%-a a lakosságnak (1910-ben még 9%), a tótok pedig mindössze 1-4%-ot képviselnek. A tótoknál a fogyás egy részét elköltözésekkel is lehet magyarázni, ugyanígy a többi kisebb nemzetiségeknél is, melyek most már teljesen jelentéktelen hányadát teszik a főváros lakosságának. A németek számának következetes és mindinkább gyorsuló fogyása azonban már kétségtelenül megmagyarosodásuk javára írható. 1880-ban még 123 308 németet talál Budapesten a népszámlálás, 1890-ben ez a szám leszállt 117.902-re, 1900-ban 101.682-re; 1910-ben már csak 78.882 német volt Budapesten, legutóbb pedig csupán 54.365; 1880-ban még csak 204.793 magyar állt szemben 123.308 némettel, 1920-ban már 841.813 magyart talált a népszámlálás és csak 54.365 németet. Kétségtelen, hogy a németiség néhány évtized alatt egészen jelentéktelen kisebbséggé fog összezsugorodni a fővárosban. A budai oldalon, melynek németisége mindig erősebb volt, mai nap is jóval több aránylag a németnyelvű, mint a pesti oldalon. Legelől jár természetesen a III. kerület, melynek 51.317 főnyi lakosságából még mindig 7344, vagyis 14-3 százalék németnyelvű. A másik két budai kerületben azonban a 10 százalékot sem éri el a németiség, a pesti kerületek közül pedig a VI., VIII., IX. és X. kerületben csak 4-5 százalék között mozog. A németek száma kivétel nélkül minden kerületben csökkent, még azokban is, melyekben a lakosság erőteljesen növekedett, jelétül annak, hogy a magyarosodási folyamat a főváros egész területén általános.

A népszámlálás azt is megállapította, hogy a nem budapesti születésűek közül hányan költöztek be a legutolsó évek alatt. Eszerint Budapest mai lakosságából 1914-ben vándorolt be 25.531, 1915-ben 17.867, 1916-ban 19.371, 1917-ben 16.816, 1918-ban 26.518, 1919-ben 27.334 és 1920-ban 66.004, vagyis a hét év alatt összesen 199.341. Budapest mai lakosságának tehát több mint egy ötödresze, sőt ha a beköltözöttek itt született gyermekeit is számítjuk, közel egy negyedresze a háború óta költözött be Budapestre. Ha a bevándorlás méretei az egyes években egyenlők lettek volna, akkor a természetes fogyaték figyelembevételével ezeknek a számoknak a távolabbi évek felé fokozatosan esniök kellene. Ezzel szemben azt látjuk, hogy csak az utolsó négy évben van ez a fokozatos gradáció, ellenben az 1916. és még inkább az 1914. év számai erősen kiemelkednek a sorozatból. Ebből az tűnik ki, hogy a háborúnak különösen első esztendejében húzódtak sokan Budapestre, a háború többi esztendejében a bevándorlás már fokozatosan csökkent. Közben azonban az 1916. évi román betörés sok menekültet űzött Budapestre, azért emelkedik ki az 1916. év. A háború befejeztével ismét a megszállások kergetik a menekülő magyarságot a fővárosba, s a beözönlés tetőpontját éri el 1920-ban, amikor már a megszállt területekről az értelmiséget és a városi polgárságot is kezdik fokozatosan kiűldözni és kitelepíteni. Hogy ennek az óriási beözönlésnek dacára Budapest népessége csak 45.000-rel szaporodott, ez azt bizonyítja, hogy a régi budapesti lakosok közül viszont sokan költöztek ki vidékre előbbi lakóhelyeikre, ahol változott viszonyok folytán jórészt visszatérve a földműveléshez, könnyebb megélhetést találnak.

Kovács Alajos.

Buda dűlő- és hegynevei.

Aki Buda környékén kirándulást tesz, méltán csodálkozhatik azon, hogy a dűlők, hegyek s egyéb terepalakulatok milyen jó és nagyhangzásu *magyar* nevet viselnek, holott Buda és környéke a török hódoltság óta minden inkább, mint magyar. Régi újságok és folyóiratok sok minden érdekes tudnivalót rejtenek. gy bukkantam rá az *Életképek* című folyóiratban (1847. II. 18, 52) arra az érdekes közleményre, amelyben el van mondva, hogy 1847-ben Buda hazafias polgársága elhatározta, hogy a város területének dűlőit és hegyeit mind magyar névvel jelöli meg. Ebben az ügyben Döbrentei Gáborhoz, a M. T. Akadémia tagjához fordultak, aki történelmi jegyzetei alapján állította össze a nevek lajstromát. Igen valószínű, hogy voltakép ő indította meg e névmagyarosítás egész folyamatát. A neveket „Buda sz. kir. fővárosa 1847. évi június 11-dik napján tartott közgyűlése” elfogadta, június 19-én pedig „Nemzeti ünnep” keretében megtörtént a keresztelés; a neveket a Tündérhegy ormán felolvasták és megmagyarázták az egybegyűlt közönségnek; ezt díszlakoma, zene s egyéb mulatság követte. (*Életképek*. 1847. I. 717, 844).

Az említett folyóiratban mind ennek részletes leírását találjuk; de legfontosabb, különösen Budapest földrajzának megíróira az új nevek felsorolása, a régi nevekkal s az új nevek *részletes magyarázatával* együtt. E névsorból az tűnik ki, hogy teljesen új csak egynéhány van s akkor is az új névnek bizonyos történeti alapja vagy vonatkozása van; egy részük történetileg kimutatható régi nevek felújítása; a többi az 1847. előtti német nevek fordítása és átalakítása (néhányike még ma is él), Nagyon értékes az, hogy minden név mellett megvan a történeti források pontos idézete Bizonyára érdekes e névsor új közlése, az előző német vagy magyar névvel együtt (a magyarázatok, minthogy igen terjedelmesek, ezúttal elmaradnak).

1. *Rézmál* (előbb Kálvária és Kőbánya). 2. *Szemlőhegy* (előbb József-hegy). 3. *Vérhalom* (el. Ferenchegy). 4. *Mátyáshegy* (előbb is). 5. *Árpádorma* (el. Geissberg). 6. *Törökvész* (el. Rochusberg, Fruchtbare Ried és Ochsen-Ried). 7. *Pasarét* (el. Disznórét és Zsirdomb). 8. *Nyék* (el. Leopoldfeld, Teufelsgraben, Huthweide, Schwarzköpf, Hafnerberg! és Thiergarten). 9. *Kuruczles* (el. Maxengraben és Kreutzenwinkel). 10. *Bátori-hegy* (Bátori László pálos szerzetes tiszteletére; el. Lindenberg). 11. *Bátoralja* (el. névtelen). 12. *Ferenczhalma* (el. Franzeshöhe). 13. *Viradó* (el. névtelen). 14. *Pozsonyihegy* (el. Joannesberg). 15. *Vajdabércz* (el. névtelen, Vajda Péter tiszteletére). 16. *Virányos* (el. névtelen). 17. *Mátyáscsurgó* (el. Saukopf, ma Disznófő). 18. *Tündérhegy* (el. am Himmel). 19. *Hunyadorom* (el. névtelen). 20. *Istenhegy* (el. Svábhegy). 21. *Hajnalos* (el. névtelen). 22. *Táboros* (el. Rothe Lache). 23. *Vezérhalom* (el. Raitzenköpf). 24. *Bélaút* (el. Bründl v. Königsbrunn). 25. *Nádorkút* (el. Doctorbründl). 26. *Svábhegy* (el. Kleiner Schwabenberg). 27. *Németvölgy* (előbb is). 28. *Sasad* (el. Burgerberg és Strasse). 29. *Sashegy* (el. Adlerberg). 30. *Kelenföld* (el. Donaulinie). 31. *Kelenbércz* (el. Blocksberg). 32. *Előmál* (el. Weisser Sandberg). 33. *Csilebércz* (el. Kukukberg és Dreihotter). 34. *Dobogó* (el. Galgenberg). 35. *Örsöd* (el. Breiter Morast és Tabaner Huthweide). 36. *Kőerberek* (el. Kammerwald). 37. *Petneházi réte* (el. Sonnenwirthswiese). 38. *Szép völgy* (el. Schönthal). 39. *Csatárka* (előbb is). 40. *Zöldmál* (el. Grüngraben). 41. *Pál-völgy* (el. Paulithal). 42. *Kút-völgy* (el. Brunnthal). 43. *Farkasvölgy* (el. Wolfthal). 44. *Farkasrét* (el. Wolfwiesen). 45. *Mártonhegy* (el. Martinberg). 46. *Orbánhegy* (el. Urbanihegy). 47. *Naphegy* (el. Sonnenberg). 48. *Vigadomb*

(el. Lusthügel). 49. *Gazdagrét* (el. Reiche Ried). 50. *Hosszúrét* (el. Lange Ried). 51. *Madárhegy* (el. Staarentanz). 52. *Határrét* (el. Letzte Ried). 53. *Spanyolrét* (el. Spaniolwiese). 54. *Péterhegy* (el. Petersberg). 55. *Órmező* (el. Feldhut). 56. *Istenkút* (el. Strassbrunnen). 57. *Meződomb* (el. Wieseberg).

Látnivaló, hogy bár egynéhány név nem gyökeresedett meg, nehány eltolódott, nagyjában az egész névadás mái napig fennmaradt. Budapest földrajzi kalauzában, kiránduló könyvében e nevek magyarázatának nem szabadna hiányoznia, hogy a fővárosunkban amúgy is gyenge történeti érzéket erősítse.

Ezzel kapcsolatban említem még, hogy a *Zugliget*-et a disznófőből csorgó forrás után eredetileg *Sauwinkel*-nek nevezték; a Biedermayer széplélek egy hang elhagyásával a költőibb *'Auwinkel* csinálták belőle. Ez 1833-ban szórul-szóra lefordították *Ligetzug*-nak, Döbrentei pedig 1836-ban a Balaton-melléki *Szigliget* mintájára *Zugliget*-re változtatta. (vö. Magyar Nyelv. 9 : 455; Szily: Nyelvújítási Szótár.)

Tolnai Vilmos.

Politikai-földrajzi kutató-intézet..

Az 1918. évi nagy összeomlás okai egyrészt a gazdasági háború le-
kicsinylése, az elégtelen felkészültség arra, másrészt kétségtelenül a poli-
tikai földrajzi ismereteink hiányossága.

Igen érdekes fejtegetésekkel olvashatunk erről a kérdésről a Geogr.
Zeitschrift 1920. évi 3-ik füzetében. A cikk szerzője, Dix Arthur, a
legtágabb értelmezésben politikai földrajzba kívánja foglalni a liziológiai
országismertetést és a néplélektant. Ezeknek az ismereteknek a terjesz-
tése manapság kiváltképpen fontos, hiszen az elnyomott népeknek saját
kezükhöz van politikai jövőjük. Ezért igen kíváncsiak volnának, hogy az a
szomorú állapot megszűnjék, melyben a politikai földrajz és a néplélek-
tan, melyeket a legtöbb egyetemen még ma sem adnak elő, tengődik.

Rámutat a fizikai, vegytani és egyéb kutatóintézeteknek a háboru-
ban elért megbecsülhetetlen eredményeire. Kétségtelennek tartja, hogy
egy politikai földrajzi kutatóintézet szükség esetén ugyanily
gyakorlati haszonnal járna. Tüstént elkészítette az intézet szervezetének
a tervét is :

Politikai-földrajzi kutató-intézet.

I. Földrajzi rész.

1. A településlehetőségek kutatása (fizikai földrajz, éghajlatlan).
2. A gazdasági lehetőségek kutatása (növény- és állatföldrajz, az
ásványok és kőzetek földrajzi elterjedése).
3. A közlekedési lehetőségek kutatása (szárazföldi, vízi és légi-
közlekedés, áru- és személyforgalom, hírszolgálat).

II. Néprajzi rész.

1. Néplélektani kutatás. 2. Világtörténelmi kutatás. 3. Társadalom-
történeti kutatás. 4. Művelődéstörténeti kutatás.

III. Országismereti rész.

A mai államalkotó népek és a függő viszonyban élő nemzetiségek
földrajzi, népi, társadalmi, művelődési, gazdasági és közlekedési tényleges
viszonyaiknak és hatalmi törekvéseiknek tanulmányozása.

Dix ugyan az intézmény egyes részeit, sőt a különböző kutatási
területek szerveit is intézet-eknek nevezi, azonban mindvégig csak föld-

rajzi kutatásokra gondol. Az egész földfelszínt átfogó térszemlélet volna a végcél, mellyel különösen az annyira ügyefogyottnak bizonyult német diplomáciát szeretné megajándékozni.

Jellemző tünet mindenesetre, hogy csaknem ugyanegy időben a németek másik nagy földrajzi folyóiratában, a Petermann's Mitteilungenben Pohle Richard cikkezik az állami geográfus munkábaállításiának szükségességéről (1921. I. füz.). Előtte nem a nagy külpolitikai kérdések megoldása lebeg. Tekintete a háboru okozta belső, főként gazdasági átalakulásokra irányul. Arról van szó, hogy a jövőben új, tökéletesebb gazdasági módszerekkel mindenképpen megakadályozzák a német nép teljes elszegényedését. Kétségtelenül a nemzetgazdász és a statisztikusé a munka oroszlánrésze. Kiváló mezőgazdákra, erdészekre stb. van szükség. Új életteret kell teremteni a parlag helyén, új településeket teremteni. Csakhogy amint az utolsó félszázad hatalmas fejlődésében, a 30 milliós Németországnak helyét egészen más geográfiaú 60 milliós ország foglalta el, most is tér-viszonyok, térkérdések megváltoztatásáról van szó és a tanácsadók között első hely illeti a geográfust.

Az ember más eloszlására, átcsoportosításra van szükség. Az állam szolgálatába állított geográfusnak ezeket a mozgalmakat kell elsősorban térképre vetnie. Ebből a munkából lesz végül az ország atlaszgyűjteménye, mely a térviszonyokat mindenfelől megvilágítja. Az állami geográfus hivatalában futnának egybe a táj kutatás szálai is.

Pohle eme szerény tervezete és Dix nagy elgondolása között áll a Magyar Földrajzi Társaság 1918-ban, a bécsi katonai földrajzi intézet megszüntekor készített tervezetével (I. Földrajzi Közlem. 1919.). Pompásan mutatja a tervezetek egyidejűsége a gondolat időszerűségét. A földrajz tudományának valóban megdőbbentő semmibevevése az a körülmény, hogy asztrofizikai, csillagászati, geofizikai, geodéziai, földrengési, meteorológiai, vízrajzi, földtani, egy egész sereg biológiai, néprajzi, statisztikai stb. intézetünk, muzeumunk stb. van már, csak éppen a földfelszín tényeinek kapcsolatait tanulmányozó földrajznak nem jutott semmiféle intézmény, melynek falai között csakis tudományának élhetne néhány tudós.

Apró közlemények.

† **Dr. Czirbusz Géza.** Úgy éreztük, kötelességünk e helyen megemlékezni dr. Czirbusz Gézáról, a budapesti Tudományos Egyetemnek mult év júliusában elhunyt földrajztanáráról. Ő volt ugyanis fáradhatlan hirdetője írásaiban és egyetemi előadásaiiban az anthropogeográfia jogosultságának és fontosságának, képzelt bajnoka a természet-tudományos irányú geográfia egyeduralmát kifogásoló geográfus, de még inkább nemgeográfus köröknek. Alapos, különösen természettudományi előképzettség híján, enciklopedista irányú autodidakta volt, tágkörű olvasottsággal, de kellő elmélyedés és fegyelmezettség nélkül. Sokat és sokfélét, köztük számos emberföldrajzi vonatkozású, de nem konkrét témáról szóló cikket is írt, de ezek éppen ezért, bár gyakran eredeti felfogásról és sok finom megállásról tesznek tanubizonytságot, nem maradandó értékűek. *Magyarország a XX. század elején* című nagy könyve, minden fogyatkozása mellett is, emberföldrajzi szempontból is önálló gondolkodásról és összefoglaló képességről tanuskodó munka. Talán ennek, vagy még sokszorta nagyobb *Egyetemes földrajzának* képe lebegett szeme előtt, mikor a földrajzról vallott anthropocentrikus hitvallásának egy négykötetes munkában akart maradandó épületet emelni. Ebből csak három kötet látott napvilágot. A merészen kigondolt épület azonban nem sikerült. Ingatag alapra helyeztetett; anyag, szerkezet egyaránt kifogásolható benne s egyáltalán messze van attól, hogy a mesteri alkotás büszke és nemes nevére igényt tarthasson. Félig rendszeres tankönyvféle az ifjúságnak, tele zavarossággal, következetlenséggel, félig rapszódikus vitairatféle a nagyközönségnek. A földrajztudomány komolyságának — mint bírálói kimutatták — határozottan ártott e munkájával, mely csupán az avatatlanokat tudta megtéveszteni. De magyar nyelven mégis az első kísérlet e téren s

ezt az érdemét feltétlenül el kell ismer-nünk, valamint azt is, hogy általa is felkeltette és táplálta az érdeklődést az emberföldrajz iránt. Ezt a célt szolgálta egyetemi katedráján szertelenkedő, erősen szubjektív, támadó és vitatkozó, pongyola és elkalandozó, de sok talpraesett megjegyzéssel fűszerezett előadásaiival is. A vezetése alól kikerült emberföldrajzi doktori dolgozatok nem ütik meg a mértéket. Tanárkodása is — sajnos — a földrajz tudományos színvonalának lesüllyedését eredményezte. Ha temperamentumát fékezni tudta volna s ha tehetségét — különösen élete végén — erején felüli munkák compilálása helyett mélyenjáró magyar emberföldrajzi témák módszeres kidolgozására fordítja, legjobb geográfus-munkásaink egyike lehetett volna.

B.

Magyarország megcsonkítása.

„Ez a könyv nem megnyugvást jelent, sőt bizik abban, hogy a földrajzi tényezők örök törvényei, a gazdasági erők vonzása nem marad gyöngébb fél a békeokmány papirosával szemben. Azt a helyzetet azonban, amibe kerültünk Magyarország megcsonkítása folytán, ismernünk kell, hogy a közeljövő kisebb számvetéseit megtehecssük s az újabb fejlődés nagy körvonalait fölrajzolhassuk.” Ezek a szavak olvashatók Buday László nemrég megjelent, az Akadémia Léway-díjával kitüntetett hatalmas tanulmányának elején.*) Mi is ezekkel kezdjük közléseinket, mert amikor adataiból néhány fontosabbat itt közreadunk, ugyanaz a szempont vezérelt bennünket is. Nem mindenkinek áll módjában a drága új könyvek megszerzése, viszont minden magyar ember jöhet olyan helyzetbe, hogy a statisztika sokatmondó fegyvereivel kell élnie.

*) Buday László: *A megcsonkított Magyarország*. Budapest, 1921. 296 l. 120 korona.

	kilométer	%	lakos	°	sűrűség km.-kint
Ép-Magyarország (Horvátország nélkül)	282.870	100	18,264.533	100	64·7
Csonka-Magyarország	91.114	32·2	7,481.954	41·0	82·1
Cseh megszállás	62.937	22·2	3,575.685	19·6	56·7
Oláh megszállás	102.787	36·4	5,265.444	28·7	51·2
Rác megszállás	20.956	7·4	1,499.213	8·2	71·5
Osztrák követelés	5.055	1·8	392.431	2·2	77·6

Figyelemreméltó Csonka-Magyarország népsűrűsége, mely felülmúlja Franciaországot, Dániát is. A megszállott részek itt közölt népsűrűségét is csaknem kivétel nélkül az elszakított magyarság adja, a tiszta nemzetiségi vidékeken jóval alacsonyabb az.

Ép-Magyarországból marad Csonka-Magyarországnak: a szántóföld 43 százaléka, a kert 25 százaléka, a rét 25 százaléka, a szőlő 68 százaléka, a legelő 30 százaléka, az erdő 14 százaléka, a nádas 54 százaléka és a nem termő terület 39 százaléka Csonka-Magyarország területéből a fenti művelési ágakra esik: 60·3, 1·1, 7·2, 2·4, 11·1, 11·4, 0·3 és 6·2 százalék. A szántó, kert, rét és szőlőterületeken kilométerenként 115 ember él.

A népesség anyanyelv szerint való megoszlása (1910. évi adatok ezekben, százalék zárójelben):*)

Ép-Magyarország 9,945 m (51·4), 2,948 o (16·6), 1,946 t (11·9), 1,908 n (11·9), 464 ru (2·5), 462 r (2·6), 195 h (1·1), 401 e (2), Mt: 11,821 (64·7);

Csonka-Magyarország 6,612 m (88·4), 522 n (7·0), 166 t (2·2), 49 o (0·6), 41 h (0·6), 93 e (1·2), Mt: 7,133 (95·4);

Cseh megszállás 1,102 t (47·6), 1,084 m (30·9), 436 ru (12·2), 266 n (1·4), 88 e (2·5), Mt: 1,537 (43);

Oláh megszállás 2,800 o (53·2), 1,705 m (32·5), 560 m (10·6), 200 e (3·7), Mt: 2,290 (43·5);

Rác megszállás 458 m (30·4), 384 r (25·6), 304 n (20·3), 88 h (59), 265 e (17·8), Mt: 694 (46·3);

Osztrák követelés 250 n (53·6), 80 m (20·3), 48 h (12·2), 15 e (3·9), Mt: 156 (39·7).

Mezőgazdaságunk vesztesége aránylag nem oly nagy, mint ahogy a területi veszteségből következne. ami termézetes is. Ép-Magyarország 5,752 ezer holdnyi búzával bevetett területeiből Csonka-Magyarországon maradt 2,620 (45·7 százalék), 1,880 rozsterület-

ből 1.182 (62·9), 1,929 árpterületből 912 (47·3), 1862 zabterületből 599 (32·2). 4.267 tengerterületből 1,493 (35·0) és 1.078 burgonyaterületből 421 (39·1). A szántóföldből Ép- (és Csonka-) Magyarországon búzára esett 25·5 (26·0), rozsra 82 (11·9), árpára 7·7 (8·2), zabra 8·0 (6·5), tengerire 18·5 (16·3), burgonyára 4·1 (4·0) százalék. 12.858,000 hold erdőterületünk 2.029.000, azaz 15·7 százalék maradna meg.

A bányászat veszteségeit jellemzik a következő számok: Magyarország 210,000 bányamunkásából megmaradt 85,000 (40 százalék). A 203 millió korona értékű termelésből maradt 83 millió (41 százalék).

Az iparral foglalkozók 4·6 százaléka marad Csonka-Magyarországnak. 4241 gyártelepből megmaradt 2029, azaz 47·8 százalék és ezek az értékesebbek.

16,929 elemi iskolánk 6402, az 532 polgári iskolából 237, a 264 középiskolából 123 maradna meg. A városi népességnek mintegy 60 százaléka, a falusinak ellenben csupán 36 százaléka marad Csonkamagyarországon.

Emberföldrajz és földrajzi légvára meg szörnyszülöttek. Ezt a különösen hangzó kijelentést a Földrajzi Közlemények nem régen megjelent, múlt évi számának (1920.) 45. lapján olvashatjuk Cholnoky Jenőtől, Lóczy Lajos életrajza című cikkében. Szól pedig a következőképpen: „Az emberföldrajznak, ha ugyan helyes ezt a szót használnunk, még ma sincsen kiépített szilárd alapja, mert ezen a téren a legfelélméletesebb légvárakat, ha akarom vemhes, ha nem akarom (így), nem vemhes szörnyszülötteket produkálja az irodalom”. Gyantitjuk ugyan, hogy ez a pennából kicsúszott s talán nem az életrajzba való röpke kiszólás nem az emberföldrajz magyar és nem magyar irodalmának, hanem valószínűleg alkalmosszerűleg egyvalakinek szól, de a távolról állók előtt mégis úgy tűnhet fel, mintha az egész anthropogeográfia értékéről vallott felfogása

*) m = magyar, n = német, t = tót, o = oláh, ru = rutén, h = horvát, r = rác, e = egyéb, Mt = magyarul tud.

lenne Cholnokynak. Így értelmezve pedig téves is, káros is — a földrajzra. Ezért tesszük ezt itt szóvá s kérjük, hogy a földrajz érdekében legyen óvatosabb kijelentéseiben.

Hogy azután helyes-e az emberföldrajz szó használata, arra egyebet nem is említve, utaljuk az olvasót Cholnokynak a Földr. Közl. 1910. évfolyamában megjelent „A földrajzról” című cikkére, ahol megállapítván, hogy „a földrajz éppúgy természettudomány, mint humanisztikus tudomány”, részletesen foglalkozik az emberi szférával s még programot is ad egy az „ember földrajzáról” szóló könyv számára. Merti hiszen ha van „A levegőnek fizikai földrajza” (egyetemi tankönyv, írta Cholnoky), akkor lehet az embernek is szerinte „leíró és fizikai földrajza”, vagyis „anthropogeografia és demologia” (6. lap). Ne lovagoljunk tehát a szavakon a nagyközönség előtt — úgy se ez a lényeg — mert könnyen félreértenek bennünket, az anthropogeografiát pedig — melynek természetszerűleg nem lehet olyan egyetlen (!) szilárd alapja, mint a geografiának a geologia — ne akarjuk utólag még ilyen módon sem, meg nem lévőnek tekinteni (ha ugyan jól értelmezzük szerzőt), mert „az már készen van”, mondja Brunhes Géographie humaine-jének (II. kiadás) egyik lelkes, tudós ismertetője (I. kötetben az I. kötet „lelkes” ismertetését Telekitől, Földr. Közl., 1911., 363 l.) Mi ugyan azt valljuk, hogy igazában még nincs készen s magunk se szeretjük a sokféle „földrajz”-elnevezést, de még a „földrajz” sincs, pedig írtak és írnak földrajzot.

B. Zs.

Újabb gazdasági vasúttervek Magyarországon. Az úgynevezett gazdasági vasutak közforgalmú vasutak, melyek a helyi érdekű vasutak és a magánhasználatú vasutak (erdei, mezőgazdasági stb. iparvasutak) között mintegy átmenetet alkotnak. Többnyire keskenyvágányú vasutak, melyek a meglevő vasúti vonalak és a helyi piacok közötti forgalmat közvetítik, másrészt lehetővé teszik a drága közúti fuvarozás mellőzésével az egyes gazdaságok egymásközi forgalmát is. Többnyire valamely vidéki városból, közlekedési és kereskedelmi gócpontból sugárszerűen ágaznak ki s egyrészt azoknak belső helyi közlekedését, másrészt a

környékkel való összeköttetését biztosítják. Az ilyfajta vasutak leglényegesebb kelléke s egyben előnye, hogy a lehető legkisebb befektetési költségek mellett a lehető legtakarékosabb üzemmel létesíthetők; a keskeny nyomtáv s a kis-sugarú kanyarulatok lehetővé teszik, hogy a vasút meglevő utakon, mesgyéken haladjon, a terepviszonyokhoz alkalmazkodjék és a termő és idegen magánterületeket lehetőleg megkímélje. Fokozott jelentőséget nyernek napjainkban e vasutak a földbirtokreform küszöbön álló végrehajtása s a mezőgazdasági többtermelés szempontjából s, de különösen nagy jövő vár rájuk az építkezések mai rendkívüli drágaságára való tekintettel azért, mert aránylag a legkisebb költséggel építhetők meg.

Hazánkban már több jól jövedelmező ily vasúthálózat létesült (Alföldi Első Gazdasági Vasút, Bodrogházi, Gyulavideki, Nyíregyházi stb.) s dacára közgazdasági életünk pangásának s a közforgalmú vasutak építésében beállt teljes szünetnek, a gazdasági vasutak tervezésében máris némi élénkség jelei mutatkoznak.

A kommunizmus letörése óta a következő gazdasági vasutak előmunkálatai folynak:

A tatavideki gazdasági vasutak, a Pápa—városlódi gazdasági vasút, a Debreczen—nádudvari gazdasági vasút, a Tapolcza—nagyvázsonyi gazdasági vasút, a Sárospatak—sátoraljai helyi vasút, az alföldi gazdasági vasút hálózat-bővítése, s Szekszárd—Hidasbonyhád, Keszőhídegutgyőnk—Hidasbonyhád, Hidasbonyhád—Villány—pécsi gazdasági vasút, a Komárom—Bokod—Dad—pusztavámi gazdasági vasút, a Szentesei gazdasági vasúthálózat, a Jászszegi gazdasági vasúthálózat, a Bak—becsehelyi és a Kerkaszabadhegy—zalabaksai gazdasági vasutak.

Európa szerb térképe 1914-ből.

Érdekes térképet közöl Oberhummer, a hírneves bécsi anthropogeográfus a Petermann's Mitteilungen 1920. szeptemberi számában. Belgrád elfoglalásakor csapataink egy térképet zsákmányoltak, mely a jövőendő Európa politikai térképet ábrázolja. Készítője Nikasinović Božidar, rajzolta Smrehar Slawko 1914-ben. Belgrádban. Četinjeben megalálták a második kiadás nyomatait is. Oberhummer azzal a meg-

jegyzéssel adja közre, hogy nem kívánja a tudományos köröket megfosztani attól a tanulástól, melyet ez a térkép nyújt. Különösen szembeszökő, hogy Magyarország megcsonkítása mennyire élt már a pánszlávok tudatában a háború kitörésekor is. Cseh-Szlovákia Szláv-szövetséges állam alakjában jelenik meg, mely magába foglalja a Felföldet, a Csallóközt, Alsó-Ausztriát, Porosz-Sziléziát. A határok — csupa geográfiai remekmű — Zakopanen, a Garam völgyén, Besztercebányán, Zólyomon, Léván, Komáromon, Pozsonyon, Bécsújhelyen, Linzen, északon pedig Boroszlón és Oppelnén haladnak keresztül. Az oláhok megkapják Erdélyt, amelyet azonban Magyarországtól egy Biharon átvonuló orosz korridor választ el. A Délvidék csaknem pontosan a mai viszonyoknak megfelelően „Új-Szerbiának” jut, csupán a Muraköz maradna magyar kézen. „Új-Ausztria” Stájerországból, Salzburgból, Karinthia és Felső-Ausztria részeiből állana. Melléjük egyébként az érdekes dokumentumot magát.

Németausztria köztársasága az 1920. október 1. törvényikk értelmében államszövetség, melynek önálló részei: Burgenland, Kärnten, Niederösterreich-Land (Bécs nélkül), Oberösterreich, Salzburg, Steiermark, Tirol, Vorarlberg és Wien.

A Szász-Kóburg-Hercegség 1920. július 1-én egyesült Bajorországgal, mely ilyformán 562 □ km.-rel és 74.000 lakossal gyarapodott.

Izland. 1918-ban Izland és Dánia szerződést kötöttek, mely szerint Izland önálló állam, Dániával perszonálunióba. A dán külügyi képviselőket egy-egy izlandi attaséval gyarapítják. (Geogr. Ztschr.)

A Spitzbergák norvég fenhatóság alá jutottak a folyó évi februári párisi egyezmény alapján.

Barlangkutató bizottságot alakított az osztrák földmívelésügyi minisztérium. Ennek feladata a denevérguzont és csontokat tartalmazó barlangok rendszeres kitermelése. A jelenlegi piaci árak alapján milliárdokra rúgó jövedelmet várnak Bécsben ettől az új természeti kincstől. A stájerországi Mixnitz mellett a Drachenhöhle egy-maga pl. napi 10 vagon 15—22 százalékos foszforsavat tartalmazó anyagot

szolgált, a foszforsav kg-ját 30 K-val számítva tehát ez az egyetlen barlang is 200 millió koronánál többet jövedelmez évente.

A német közoktatásügyi hatóságok a következő közleményt bocsátották ki: „Az Ált. Német Iskolaegyesület arra figyelmeztet, hogy az egyik iskolai atlasz a *versaillesi békében* Németországtól elszakított területeket nem jelezte külön és a birodalom egykori határait is csak részben tüntette fel. Utasítjuk a tartományi kormányokat stb., hogy az iskolai atlaszokat ily értelemben csak akkor engedjék az iskolákba, ha az elszakított területeket világosan egykor német birodalmi területekként ábrázolják.”

Németország vízkészleteit Halbfass 600 köbkm-re becsüli. Ebbe beleérti a talajvizet, álló- és folyóvizeket, valamint a légi vízgőzt is. A felhasználható víztereket 2.7 millió lóerőre teszi.

Alsószilézia szénkészletét H. E. Böker 529 □ km. területen (329 □ km. ebből porosz) 2944 millió tonnára becsüli. Még a mainál fokozottabb bányászat esetén is évszázadokra elegendő mennyiség.

Németország népessége 1919. okt. 8-án: 59,668.000 (már a csonkítás figyelembevételével, de a népszavazások területeit hozzászámítva). A városok népessége: Berlin 3422, Hamburg 1231, Köln 630, München 623, Lipcse 606, Drezda 529, Boroszló 489, Essen 438, Frankfurt a M. m. 432, Düsseldorf 399, Hannover 391, Nürnberg 352, Elberfeld-Barmen 314, Stuttgart 310, Chemnitz 297, Dortmund 295, Magdeburg 279, Königsberg 261, Bremen 255, Stettin 231, Mannheim 228, Duisburg 199, Kiel 197, Halle 180, Gelsenkirchen 169, Kassel 159, Augsburg 153, Aachen 145, Bochum 142, Braunschweig 139, Karlsruhe 136, Gladbach-Rheydt 130, Erfurt 127, Mühlheim a Ruhr m. 126, Crefeld 124, Hagen-Haspe 116, Lübeck 112, Hamborn 110, Mainz 109, Plauen 105.

A Zuider-Zee lecsapolása. A világ egyik legnagyobb méretű lecsapoló munkálata indul meg a hollandi törvényhozás határozata nyomán. A Zuider-Zee 3600 □ km.-nyi területéből óhajt a fáradszátlan ember kb. 2100 □ km.-nyi részt a földmívelés céljaira meghódítani. A munkálatok sorrendje a következő: Nord-Hollandból a Wieringen-szigeten

EUROPA FELOSZTÁSA 1914. ÉVI SZERB TERVEK SZERINT

Tervezte Nikašinović Božidar
rajzolta Smrekar Slavko Belgrádban.

át a Friez-partig 29 km. hosszúságú zárógátat építenek, amely az öblöt az Északi-Tengertől elzárja s. egyuttal vasúti töltésül is szolgál. A következő 15 év feladata lesz a Zuider-Zee nyugati partján elterülő legtermékenyebb — mintegy 450 □ km.-nyi kiterjedésű, alig 3 méter mélységű területek lecsapolása. (Wieringer Poldernek és Hoornscher Poldernek nevezik a tenger megfelelő részét már most is.) Ennek költségét 100 millió hollandi forintra becsülik. Később az 1000 □ km.-nél nagyobb déli Polder és végül a keleti kerül sorra. Amsterdam és Kampen felé nyitva maradna az út, a Zuider-Zee helyén ellenben csupán keskeny öböl: az Yssel-Meer marad meg. Tudvalevőleg Amsterdam kikötőjének legfontosabb viziútja már ma sem a Zuider-Zee, hanem az IJmuidennél és Helderneél az Északi-Tengerbe torkolló csatornák.

Svédország népessége 1917. dec. 31-én 5,800.847 főnyi, népsűrűség 14,1. Stokholm lélekszáma (ezekben) 413, Göttenburg 196, Malmö 112. — 4,153.886 falusi lakossal szemben áll 1,646.961 városi.

A világ legnagyobb vízvezetési hálózata. Befejezéséhez közeledik az a ragyszabású, igazi amerikai méretű munka, amely hivatva van Apuliát, ezt a rendkívül vízszegény olasz tartományt Európa egyik legtermékenyebb vidékévé varázsolni. A munkálatok méreteiről fogalmat alkothatunk, ha a hálózat hosszát összehasonlítjuk más hasonlóan nagyméretű vízvezeték hosszával; míg a Catskill (New-York) vízmű hálózata 145, a Los Angeles-környéki (Kalifornia) 380, a Coolgardie-menti (Ausztrália) 665 kilométer hosszú, addig az apuliai 1600 kilométer hosszú lesz.

Apulia lakossága eddig nagy nélkülözésnek volt kitéve, mert egész évben abból a csekély vízmennyiségből élt, amit a téli csapadékból ciszternákban fogott fel. Súlyosította a helyzetet az is, hogy a déli Appenninek keleti lejtőjén alig vannak források. Ezért a vízmű vízellátása az Appenninek nyugati oldaláról történik a Caposele környékén körülfogott forrásokból. E víztömegnek az Appenninek hegygerincén való átvezetése a keleti lejtőre egy 151,2 kilométer hosszú alagútban történik.

A fővezeték Caposeletől Fasanoig terjed (214 kilométer) s érinti Ripa-

candidát, Melfit, Venosát, azután párhuzamosan halad az Adria-tenger partjával, attól mintegy 30 kilométer távolban. Az egyes mellékezetek Barlettaig, Bariig, Molaig, Tarentoig, Brindisiig, Franiig, Andriaig s Gioia del Colleig vezetnek, ezenkívül nagyszámú másod- és harmadrendű elágazás készült a kisebb községek felé is.

A vízvezeték, melynek létesítése rendkívüli technikai nehézségekkel járt, naponként félmillió köbméter ivóvizet szállít, ami a lakosság lélekszámára átszámítva, fejenként és naponként 40—90 liter. Különleges technikai berendezésekkel elérték azt is, hogy a víz hőfoka nyáron Bariban 11 foknál, Tarentóban pedig 13 foknál nem nagyobb, tehát hidegnek mondható. (Der Bauingenieur.)

Alagutak a Pirenéekben. 1915-ben elkészült az első alagút, mely a Pirenéek láncolatát áttöri. Most újabb ilyen átjáró készült el, miáltal Páris-Barcelona között 21 órától 16-ra csökkent a menetidő.

Az „önrendelkezés”-ről a következő epés megjegyzéseket találjuk a *Muslim Outlook* 1920. évi április hó 8-iki számában: Irországgal kapcsolatban azt mondja Lloyd George. „Az önrendelkezés nem azt jelenti, hogy valamely országnak bármelyik része, mely évszázadok óta az ország tartozéka, most már kimondhatja, hogy külön köztársaságot alakítsunk.” De a legmulatságosabb kísérlet az önrendelkezés magyarázatára az a válasz, melyet Lloyd George Asquith felszólalására Mezőpotámia jövőjét illetőleg adott. Eszerint itt az önrendelkezés egyértelmű Mosul gazdag petróleummezőivel. Mosulban önrendelkezésnek kell lennie, mert később majd brit mandátumot faragnak abból. Törökországban az önrendelkezés értelme tartományról tartományra változik. Szíriában francia, Adaliában olasz, Szmírnában és Thrákiában görög, Palesztinában és Mezőpotámiában brit rendelkezést jelent. Ciliciában, Anatoliában és Konstantinápolyban pedig a „Nemzetek” Ligájára (így!) háramlík ez a jog. Mióta a Nyugatot az első kísérletet tette az önrendelkezés értelmének a magyaráztatására, a Kelet népeinek megvan arról a maguk nézetük: egyet jelent az olajmezőkkel és széntelepekkel!

Japán népessége. Az 1920. évben Japánban megejtett népszámlálás meg-

lépő eredménnyel végződött. Kitűnt ugyanis, hogy a lakosság száma az 1918-iki népszámlálás eredményéhez hasonlítva kb. 1¹/₄ millióval csökkent. Ennek a feltűnő eredménynek a japán lapok szerint az a magyarázata, hogy az 1920. évben megejtett népszámlálás volt az első, modern, európai alapokon végrehajtott népszámlálás, míg az előzőek inkább becslések voltak.

A számszerű eredmény a következő:

Az anyaország lakossága	55.961,140,
Korea	" 17.284.207,
Formosa	" 3.554.396,
Sachalin	" 105,765,
összesen	77.005,510.

A nagyobb városok lakosságának száma: Tokió 2.173, Osaka 1.252, Kobe 608, Kyoto 591, Nagoya 429, Yokohama 422.

Ezen kívül hét város van 100,000-en felüli lakossággal: Nagasaki, Hiroshima, Hakodate, Kanazama, Kure, Otaru, Sapporo. (The World Salesman.)

A Bagdad-vasút. A Bagdad-vasút teljes hossza Konjától Bagdadig 1749 kilométer. Ebből 1300 kilométer hosszban (Konjától Mosulig) a föld- és alépitményi munkák elkészültek s 1101 kilométer hosszban (Konjától Nisibinig) a vágányt is lefektették. Ezenkívül Bagdadtól észak felé a sargati olajmezőig is üzemben van a pálya, úgy hogy csak mintegy 280 kilométer hosszú szakasz hiányzik a Konstantinápoly—bagdadi közvetlen összeköttetéshez.

A vasút a Taurus-hegységet a tenger színe felett 1468 méter magasságban lépi át egy 3795 méter hosszú alagúttal. az Amanus-hegyláncot pedig Bages közelében 741 méter magasságban egy 4900 méter hosszú alagúttal. A vasút egyvágányú s Konja és Aleppo, valamint Aleppo és Bas-el-Ain közt naponként 8, Ras-el-Ain és Nisibin közt pedig naponként négy vonatpár közlekedik. A jelenlegi angol uralom első üzemi évében a bevételek 350,000 fonttal haladták meg a kiadásokat. (Organ f. Fortschr. d. Eisenb.)

Asszir-khaldens delegátus a békekonferencián. A *Muslim Outlerk* (1920 ápr. 22.) szerint az angolok immár az asszir-khaldensokat is mozgósították, akik egyebek között *Mosul* vidékén is laknak. Jogaik és követeléseik megal-

pozására csupán 6000 esztendőre nyúlnak vissza. Wilson elnök támogatását kilitásba helyezte. Egvébként saját állításuk szerint 460.000-en vannak Mezopotámiában, 350,000-en Törökország többi részeiben, 150,000-en Perzsiában és — 750,000-en Indiában! Mi lesz ezek önrendelkezésével?

Vasutak villamosítása Afrikában.

A gőzüzemű vasutak villamosításával járó nagy közgazdasági előnyök utóbbi időben mind fokozottabb mértékben terelik a figyelmet a villamosítások felé. Legújabbban a Fokföld és Natal egyes vasútvonalai (Capetown—Simonstown és Durban—Pietermaritzburg) villamosításának előmunkálatai is megkezdődtek. Az áram szolgáltatására Capetown és Durban közelében két széntüzelésre berendezendő hatalmas központ fog szolgálni. (The World Salesman.)

Új csatorna az Atlanti- és Csendes-óceán közt. A Panama-csatorna forgalma az utolsó évek folyamán oly rohamosan emelkedett, hogy Harding elnök véleménye szerint 15 év múlva már nem tudják a forgalmat lebonyolítani. Az előrelátó amerikaiak ennél fogva máris előkészületeket tesznek egy új csatorna tanulmányozására. Az új csatorna rendszerére nézve máris kialakult az az egységes nézet, hogy a mai szilipes csatorna helyett mélybevéágású csatornát kell építeni. Miután pedig a mai csatorna leemélyítése a geológiai viszonyok miatt nagyon kockázatos, valószínű, hogy az új csatornát Nikaraguán keresztül fogják vezetni. Építését az Egyesült-Államok hadügyminisztere is sürgeti, mert a jelenlegi csatorna — az épülő hyperdreadnaughtok nagy szélességére (32 méter) való tekintettel máris keskenyek bizonyult. (The World Salesman)

A japánok Braziliában. A braziliai államszövetség 1914-ben megengedte São Paoio állam területén a japánok bevándorlását. 1925-ig 2000 családnak engedik meg a letelepedést és ezeknek 5000 hektár földterületet adnak át ingyen. Egyidejűleg megalakult a japán telepítő-társaság, mely pénzen vásárolt területekre csalogatja honfiai. São Paolo városaiban is megjelentek már a japán munkások és határozott eredménnyel vették fel a más nemzetiségűekkel a versenyt. (Weltwirtschaft)

Szemle.

Magyarország gazdasági térképekben. Szerkesztették *Edvi Illés Aladár* és *Halász Albert*. IV. bővített kiadás, 68 térképpel és 6 grafikonnal. Budapest, 1920. Hornyánszky Viktor nyomása.

Egyik jelentős láncszeme ez a mű ama tekintélyes sorozatnak, mely mind egy célt szolgál: Magyarországnak a külfölddel való megismertetését. Sajnos, nagyon későn váltotta valóra a háború azt, amit mi geográfusok mindenütt és mindenkor a külföld informálása kedvéért sürgettünk.

Amikor 1918-ban elvesztettük a háborút, már a Wekerle-kormány megérezte az országismertetés fontosságát. Nagy összegeket bocsátottak ennek a célnak a szolgálatába. Már ekkor az a néhány geográfus, akit a sors történetesen összehozott Budapesten, egyéb sürgős munkálatok közepette többször tárgyalt egy *magyar atlasz* tervéről. A kommunizmus mindent megbénító korszaka azonban szétszórta a munkatársakat, megakasztotta a munkát. Csúpan a kereskedelmi minisztérium gazdaságstatisztikai osztálya folytathatta nyilván csendes munkáját, mert 1919 végével *Edvi Illés Aladár* vezetése alatt *Halász Albert* szorgalmas munkája: *Magyarország gazdasági térképekben*, elkészült. Ezt az első kiadást „Heinrich Ferenc keresk. miniszter adta ki” és a Pátria r.-t. nyomdájában készült.

Ez a munka nem az, ami a geográfusok szeme előtt lebegett végcélként. Címe is mondja, hogy 57 térképe csupán a gazdasági viszonyok ábrázolására szolgál. Ebből 5 térkép a forgalom, 13 a mezőgazdaság, 4 az energia-szükségletek és energiaforrások feltűntetésére szolgál, 1 térkép a vasbányák, 1 a sóbányák termelését mutatja, a hátralevő 32 pedig az ipar viszonyait.

Még 1920-ban megjelent az atlasz *második* kiadása, tetemesen bővített

tartalommal: 74 térkép és 6 grafikon. A kiadó Emich Gusztáv. Ez a kiadás eltért az eredeti céltől s valószínűleg nem tévedek, amikor a meteorológiai, geográfiai, kulturtörténeti és néprajzi térképeknek utólagos felvételét és ezzel az atlasz egységének megbontását külső tényezők hatásának tulajdonítom.

A *harmadik* kiadásról nincsen tudomásom, ellenben a magyar béke-küldöttség *Jelentése* III/B. kötetének VIII. melléklete atlaszunknak már *negyedik* kiadása és kiadója a kormány-változásoknak megfelelően *Rubinek Gyula* (Rámutatok erre, mert nagyon furcsának találok, hogy tudományos munkákon a miniszterek névszerint szerepeljenek csak azért, mert a mű kiadásának költségei történetesen tárcájukat terheltek). A másodikhoz viszonyítva, *összevont* kiadás ez, mert hiányzanak belőle Magyarország hegyei és vizei, gróf Teleki Pál néprajzi térképe, Pokorny domborműve. Valamennyi kiadás közül kétségtelenül ez a legsikerültebb. Nemcsak a címnek jobban megfelelő tartalom miatt, de könnyebb kezelhetősége folytán is.

Még így is fölöslegese a hőmérsékleti térkép (2.), a legrégibb és a vaskorszakbeli kultúrtelepek térképei (17. és 18.), az erdőövek térképe (26.), sőt szorosan véve az írni-olvasni tudás (19.), a hírlapok (22.) és a megjelent könyvek (23.) térképei is.

Edvi Illés A. bámulatos kitartásáért, *Halász A.* nagy szorgalmáért a legnagyobb elismerés jár ki. Csakhogy az elismertetés, melyben ez a mű a kormányhatóságoktól részesült és aminek következtében egyetlen esztendő leforgása alatt több új kiadásra került a sor, a szerzőkre is új feladatokat ró, de kötelezi a kritikát is. Hogy a szerzők ezt érezték, bizonyítja, hogy minden egyes kiadás tartalmán változtattak, néhány új térképet vettek fel, egyet-

egyét a régiékből kihagyogattak. (Sajnos, a szerencsétlenül választott sokszorosító mód következtében az egyes térképeken már nem javíthattak semmit sem). A kritikától eddig a békekötés körül folyt munkásságot valami önkéntes, hallgatólagos, hazafias védelem óvta. Ez a tudományos téren tovább már nem észszerű s fokozott mértékben helyénvaló a tárgyalagos bírálat ennek a műnek az esetében, hiszen miközben e sorokat írjuk, ismét újabb kiadása jelent meg. Miért ne hasznosíthassák a szerzők a bírálatban elhangzottakat a következő kiadásokban.

Az anyag megválogatását, a szerkesztést illetőleg alapvető ellenvetésünk, hogy ha szerzők „Magyarország gazdasági viszonyait kívánták bemutatni”, kissé egyoldalúan favorizálták az ipart és kereskedelmet 49 térképpel és grafikonnal, ugyanakkor a mezőgazdaságra csupán 13 térképlapot hagyták.

Az egyes térképek módszerét illetőleg csak egyetlen lényeges kifogásunk van. Mi célja van annak, hogy a statisztikai tabella vármegyei összesítéseit térképen grafikonokkal ábrázolják? Ezzel csak azoknak tettünk szolgálatot, akik a tabellák olvasása közben e vármegyei adatokat nem tudják gondolatban a tér megfelelő részébe elgondolni. Aki ezeket a térképeket használja, soha olyan képességre nem tesz szert, hogy fejben elossa a nagyobb és kisebb jeleket a különböző nagyságú megyék területére s így a fajsúlybeli különbségeket meglássa. Ezért nem is térkép az ilyen *kartogramm*, hanem csupán nem betűsoros megismétlése a tabellának. A legkevesebb, mit a kartografusnak ilyenkor el kell végeznie, hogy az önkényes közigazgatási területek szerint egybegyűjtött statisztikai adatokat a területegységre — szükség esetén a népességre — elossa és *területileg* ábrázolja. Tulajdonképpen még ennyi sem elég. — Az egyetlen helyes eljárás a település vagy legalább a községenként való feldolgozás nagyméretű térképen és ennek utólagos kisebbítése és *összevonása* a kívánt mértékre. Beszédes példa erre magában az atlaszban a szántóföldeknek különböző két térképe (20. és 28. lap, IV. kiad.) Aki pedig a községenként való feldolgozás értelmére kíváncsi, vessen egybe a Stat. Közlemények 27. köt. IV. térképét (a népsűrűség járásokonként 1910-ben) néprajzi 1 : 1.000.000 térképet (Budapest,

1919., M. Földr. Int.) népsűrűségi mellékterképével,^{*)} mely községenkénti adatok alapján készült. Vagy hasonlítsuk egybe a parasztházak járásokonként készült, a jelen füzethez mellékelt térképeit az 1919. évi Zsebatlasz megfelelő, megyénként tagolt térképeivel. Az ábrázolásmódok egyébként a térkép mérete szerint is változtatandók. Nem helyes például, hogy a nagy megyei átlagok semmitmondó adatai helyett egyik-másik térképen szerzők a legaprólékosabb adatokat közlik, melyeket a kis térkép már nem bír el s amelyeket senki térbelileg azonosítani nem tud (legjobb példa a 70. térkép: Kőbányák). Kíváncsot lett volna, hogy az egyes szakemberek a térképeket kiadás előtt felülbírálják. A 26. térképen, mely az „erdőöveket” és fűrésztelepeket egyesíti, Bács-Bodrog kétharmadrésze a kevert lombos erdők övébe tartozik, melyen két kisebb fűrésztelep található. Bámulva ismertük fel ebben a térképben Treitz Péter klimazonális *talajtérképének* pontos másolatát. *Ezt talán mégsem lett volna szabad erdőövekkel összeveteni és a fűrésztelepekkel összevetíteni!* Az atlasz szerint a Fertő hajózható belvizeinkhez tartozik.

Néhány szót azonban az atlasz technikájának is kell szánnom. Ezen az atlaszon, sajnos, nagyon meglátszik, hogy a jó térkép egyik főkelléke, a tervezésnek és a sokszorosításnak az egyékes tervszerűsége hiányzik. Eltekintve attól a rengeteg papírpazarlástól, mely kivált a korábbi kiadások alkalmával történt, a könyvnyomtatás útján cinklisékről való sokszorosításnak számos hátránya mutatkozik. A fényképezésre szánt rajzok írása túlságosan apróra méretezett, a kisebbítés után kivált külföldieknek a vízrajz nomenklaturája használhatatlan (a 2. laptól végig). Az egyes színek egymás hegyire-hátára kerülnek, ami a könyvnyomtatás természeténél fogva nem szokott meggesni (különösen a 18., 53. és 61. lapon.) Vármegyenevek, helynevek és megyei statisztikai adatok sem olvashatók. A legtöbb térképpel vagy annyira nagy, hogy egymásba kapát s óriási területeket takar el, vagy pedig olyan apró, hogy fel sem ismerhető. Nem szerencsés megoldás a demarkációs vonalat tartalmazó oleátala-

^{*)} A Néptanítók Lapja 1920. 32. sz. 9. lapján is látható.

pok melléklése. Mindenekelőtt nagy anyagpocsékolás, melyet az atlaszhoz mellékeltek egyetlen oleátával teljesen elkerülhettek volna. A térképek szerkesztése amúgy sem alkalmas az ilyen oleáta használatára. Egyrészt nincs, aki éppen a vitás határsávba eső jelekről megmondhatná, hogy központjuk melyik területre esik immár. Másrészt a megyei összegeket ábrázoló grafikonokat éppen-séggel nem a területi arány szerint metszi a demarkációs vonal: ez is mutatja, hogy a legtöbb esetben mennyivel megfelelőbb lett volna a területre való elosztás módszere.

Kogutowicz Károly.

Die Aufgaben einer Ernährungs-Geographie und ihr Anteil an einer „Vergleichenden Ernährungslehre“, v. A. Lipschütz (Geographische Zeitschrift, 1919). Egy igen érdekes, az emberföldrajzi vizsgálódások javára új szempontokat felvető tanulmány, mely megérdemli, hogy kissé részletesebben ismertessük.

A táplálkozás problémájával élet-tani és egészség-tani laboratóriumokban újabban behatóan foglalkoznak. A kérdés azonban nemcsak ide, hanem a társadalmi állapotok vizsgálatának körébe is tartozik, sőt nyomatékosan hangsúlyoztatunk kell azt is, hogy a táplálkozás „jelene“ mellett „annak“ „multját“, történetét is kutatnunk kell, egy adott nép tanulmányozása körében. Az egyes embercsoportok, lakóföldjük szerint mások és mások, vagyis anyagi és szellemi kultúrájuk teljes állománya „korológiai“ szempontból is tanulmányozható. Itt kapcsolódunk tehát bele a geográfiába, mert magától értetődik, hogy a „táplálkozási szokások“, mint az emberi művelődés egyik kifejezésformája, a geográfiai vizsgálat tárgyai is lehetnek, amennyiben helyileg eltérnek egymástól. Hogy ez pedig így van, nem szorul bővebb igazolásra. Gondoljunk csak arra pl., hogy az emberiség egyhármada sem a kenyeret, sem a tejet nem ismeri, holott számunkra mindkettő nélkülözhetetlen. Világos azonban, hogy a földrajzi lakóhelyek különbözősége mellett még egész sereg olyan nem földrajzi tény is figyelembe kell venni, melyek szintén lényegesen befolyolnak a táplálkozásmódok miként való kialakulásába. Ilyenek azok, melyek az emberi művelődés menetének folyamán támadnak, melyeket egyetlen

szóval „kultúrretegeknek“, vagy gazdálkodásnak nevezhetünk. A táplálkozási szokások tehát az emberi gazdálkodás vagy oekonomia egy részét alkotják, vagyis a földműveléstől, állattartástól, közlekedéstől, kereskedelemtől stb., továbbá az ember ideológiájától, vallási szokásaitól stb. függenek s így a gazdaságföldrajzba, tehát az emberföldrajzba tartoznak. De hangsúlyozzuk, hogy nem csupán ide, mert korológiával nem lehet mindent megmagyarázni. A történeti és szociális momentumok éppen olyan lényegesek, mint amazok. Azt a tudományt, mely a legtágabb értelemben vett táplálkozási szokásokkal foglalkozik, „összehasonlító táplálkozástannak“ nevezhetjük. Az előbbieik alapján jogosan beszélhetünk már most „táplálkozásföldrajzról“ is, mely a táplálék termelésével, szétosztásával és fogyasztásával foglalkozik s mint ilyen, lényeges alkotórésze az összehasonlító táplálkozástannak. Gyakorlati szempontból természetesen a korológiai momentumok állanak előtérben vizsgálódásaink alkalmával. Ezek természetesen annál eredményesebbek lesznek, minél kisebb s minél egyöntetűbb földrajzi területet fogunk vizsgálat alá. A mi szempontunkból e célra a kisebb politikai egységek (országok) is alkalmasak, mert azok, vármhatárokkal körülfogva, bizonyos mértékig gazdasági egységek is.

Brunhes példájára vegyünk most elő egy ilyen kis egységet, még pedig Bulgáriát. Ehhez bocsássuk előre a következő (megkurtított) táblázatot;

az egyes élelmiszerek aránya
a táplálék összes kalória-
tartalmában

	Németországban o/o	Bulgáriában o/o
Gabonaliszt	36.1	52.59
Tengeri	0.06	20.67
Burgonya	12.3	0.21
Cukor	5.58	2.08
Alkoh. italok	4.66	1.46
Hús.	16.95	8.1
Tejtermék	13.57	7.06

Ez a táblázat már az első pillanatra elárulja, hogy a két ország táplálkozása lényegesen különbözik egymástól. Szerző ezt részletes taglalás alá veszi, mi csupán néhány bennünket érdeklő pontot ragadunk ki belőle. Így azt látjuk, hogy Bulgáriában másfélszer annyi lisztet fogyasztanak (ennek 70%-a buzaliszt), mint Németországban, kukoricát pedig kereken 350-szer annyit.

Az évi kukoricafogyasztás itt (1903—1911) 66—68 kg. fejenként, még pedig Ény, Bulgáriában 182 kg. (az összes kalória-fogyasztás 57%-a), míg Dny. Bulgáriában 46 kg. Azt látjuk tehát, hogy ez az amerikai származású növény, rövid meghonosodása óta uralgó szerephez jutott a néptáplálkozásban (a tengerivel beültetett terület 1897-től 1911-ig 80-7 százalékkal gyarapodott). Nagyon tanulságos volna a kukoricatermelés és fogyasztás magyarországi adatainak feldolgozása. A Zsebatlasz 1919-iki évfolyamában közöltük a vármegyei adatok alapján a kukoricatermelés fejenkénti mennyiségét métermázsánként s a Földrajzi Közlem. 1918-iki (33. l.) és 1915-iki (305. l.) évfolyamában érintettük a varas megyei kukoricatermelés feltűnő intenzitását, mely — mint mondtunk — alkalmasint a népsűrűsége is kihatással van. (Ezt a gondolatunkat azóta egy jeles geográfusunk konkrét tényként vette át). Amint a Zsebatlasz kis térképe mutatja, nálunk rengeteg kukoricát termelnek — átlagosan annyit, mint huzát — Szerémben, Bácsban, Temesben és Torontálban fejenként több mint 600 kg.-ot, de hogy ebből mennyi esik állattakarmányozásra s mennyi néptáplálékra, nem tudjuk. Hogy ez a két kategória Bulgáriában hogyan aránylik egymáshoz, szerző nem mondja meg.

A másik amerikai termesztett növény, t. i. a burgonya tekintetében éppen fordított, bár nem arányban álló viszony van Bulgária és Németország között. Hogy a német burgonyatermelés nagy része ipari célokra való, az is köz tudomású, de annyi bizonyos, hogy a burgonya éppoly kevéssé hódította meg Bulgáriát, mint pl. Romániát vagy Dél-oroszországot. De ennek nemcsak történeti, hanem természeti okai is vannak (éghajlat, talaj). Kecskeméten is igen tanulságos a burgonyatermelés földrajzi megoszlásának mikéntje, a tengeri-termetéssel szembeállítva is (Zsebatlasz, 1919).

Szerző hosszasan foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy a bulgár gabona- és kukorica-fogyasztás túlnyomó voltából előálló egyhangú táplálkozást a bolgár nép milyen hagyományos eljárásokkal próbálja változtatossá tenni s e tekintetben egy csomó olyan táplálkozásmódra és elkészítési eljárásra bukkantunk, melyek nálunk szintén otthonosak voltak, vagy még ma is otthonosak.

Itt csak éppen a tarhonyát (bolgárul és törökül: „tarhana“) említjük meg, melynek északi határa nálunk az Alföld déli fele vagy közepe, de amelyik éppúgy hagyományos megvan Kizásziában, mint a „bulgur“ nevű goromba búzadara (Györffy István fényképfelvételei Kizásziából a Néprajzi osztályban). Egész sereg magyar vonatkozású művelődéstörténeti és emberföldrajzi kérdés kapcsolatos ezzel a balkáni—kizásziai területekre való rámutatással s nagyon megérdemelné, hogy kultúr-földrajzi szempontból valaki vizsgálat alá fogja őket. Az olajos növények és tökfélék hazai földrajzi elterjedésének és termelési intenzitásának tanulmányozása emberföldrajzi fontosságára a Földr. Közl. említett évfolyamában egy-két szóval már hivatkoztunk.

De térjünk át az állati eredetű táplálékokra. A táblázat azt mutatja, hogy a két, nyugateurópai fogalmak szerint igen fontos, a valóságban azonban korántsem olyan fontos táplálékanyag tekintetében Németország kétszerite jobban áll, mint Bulgária. Pedig Bulgáriában aránylag több szarvasmarha van, mint Svájcban, csak hogy ezek túlnyomó többsége igavonó, nem pedig hús- és tejtermelő jószág. A bolgár tehén és bivaly (ennek a Balkán felől beszarmazott délázsiai baromnak is nálunk van a nyugati földrajzi határa) legalább tízszer kevesebb tejet ad, mint nyugateurópai társai. Ezért nem helyes a tápláléktermelés értékének megállapítása végett egyszerűen csak az állatok számára hivatkozni — mondja szerző. Igen tanulságos figyelmeztetés ez a tanítás számára, amire különben mi is rámutattunk (Zsebatlasz, 1916, 29.). A szarvasmarhán kívül Bulgáriában a juhnak és kecskének van még nagy, sőt amannál nagyobb szerepe a néptáplálkozásban. A fejenkénti 81 kg.-nyi tejből pl. 23 kg. a tehén, 126 kg. a bivaly, 33 kg. a juh és 13 kg. a kecske-tej; a 21·5 kg.-nyi húsból pedig 35 kg. a marha- és 5·2 kg. a juhhús (a többi sertés, bivaly és kecske).

Cikke végén szerző tanulmányainak eredményeit foglalja össze, hogy azok a táplálkozás-problémák megvitatása tárgyában milyen általános jelentőségűek. A fontosabbakat ebből a referátumból is megállapíthatja a figyelmes olvasó.

Bátky Zsigmond

A béke gazdasági következményei. I. M. Keynes. Fordították Bíró Sándor és Sárkány Ferenc. Révai-kiadás. Budapest, 1920. 187 lap.

I. M. Keynes a britt államkincstárt hivatalosan képviselte a párisi békekonferencián. 1919 júniusában a képviseletről lemondott, mert látta, hogy a békeszerződések esztelen gazdasági részei tönkretennék Európa gazdasági életét. Egyúttal ebben a könyvben mérészen, éles logikával megmutatja, mi az, ami következménye lesz a békeszerződés gazdasági vonatkozású rendelkezéseinek.

Keynes munkája hét részre oszlik.

I. Bevezető. Anglia még mindig kívül áll Európán. Külön kis világ a kontinens mellett. Gazdasági élete a háború alatt alig módosult, a drágaság pusztítása civilizációját elkerülte éppúgy, mint Amerikát. A háborúból visszatértek fölverték ismét a félbeszakadt munkát. A kontinensen a térdre kényszerített központi hatalmak gazdasági pusztulása kérelhetetlenül magával rántja a győzteseket is. Az erősnek bosszúvágya s a tehetetlennek dühe párosult a békeszerződés létrehozására. Amíg a legfőbb gazdasági tanács tagjai óráról-óra kapták Közép- és Kelet-Európa nyomorúságának, szertehullásának híreit és bizonyítékait, addig a Négyek üres, reménytelen intrikákat szövögtettek.

II. Európa a háború előtt. A háború előtti utolsó fél évszázad békés termelési és ipari fejlődése az igények kielégítésével az embereket tévhitbe ringatta. Természetesnek hitték, hogy Németország Közép- és Kelet-Európának a gazdasági életéhez szükséges tőkét s szervezettséget szolgáltatja. Ez államok együttes lakossága Európa lakosságának kétharmada. Európának a Rajnától keletre fekvő része így a németek vonzáskörébe került. Európa egész gazdasági és társadalmi szervezete a tőke felhalmozásának céljait szolgálta, a népesség nagy tömegeinek életfeltételei is javultak s az új gazdagok figyelme az új és új befektetésekre irányult. Az így gyűjtött tőke elég jelentékeny részét Amerikában fektették be, hogy annak termelését fokozzák, viszont annak népessége az utolsó fél évszázad alatt bámulatosan gyarapodott, úgy, hogy az Unió jelenlegi gabonaszükséglete az 1909—13. évek termésátlagának 80 százalékát meghaladja. Nem lehet tehát

arra számítani, hogy az Új világban befektetett tőke sokáig és nagy mennyiségben hozzon élelmiszereket Európába, Nyugat- és Közép-Európa Kelet-Európának termésfőleségére van utalva. A háború végével beállott forradalmak Európa létválságát jelentik, mert szervezete rombadőlt, közlekedési rendszere megszakadt, élelmiszerforrásai elapadtak, pedig a lakosság sokkal több, mint amennyi részére az élet lehetősége fennáll. A békekonferenciának kellett volna a termelés és vele az élet lehetőségeit helyreállítani, lássuk, hogyan tette ezt.

III. A békekonferencia. Négy ember vette kezébe a világ sorsának intézését. A Négyek tanácsának legkiválóbb tagja feltétlenül Clemenceau volt. Ő beszélt angolul is. Wilson és Lloyd George ellenben csak angolul s így ők nem is tudtak közvetlenül beszélni Orlandoval, aki az olaszon kívül csak franciául beszélt! Clemenceau szentül meg volt győződve, hogy ő a németet jól ismeri, a német csak a megfélemlítéshez ért, nincs benne tisztesség, büszkeség vagy részvétel, tehát vele nem lehet tárgyalni, annak diktálni kell. Látta, hogy háború mindig lesz, amíg ember van a földön s hogy most Európában két nemzet küzd életre-halálra, a francia és a német, most a francia győzött (idegen segítséggel), de ha nagylelkű a némettel szemben, akkor a német csak hamarabb áll talpra és vág vissza. Ezért kellett a sok „garancia”, de minden garancia az elkövetkező „revans” valószínűségét növelte. Ez volt az aggastyán nézete a múlt tapasztalatai alapján s ez volt az eredete a békeszerződés egymásra halmozott rendelkezéseinek, amelyek egy nagyszerűen szervezett gazdasági rendszer tönkretételét célozták. De hogyan lehetett ezeket az ideális felfogású 14 pont helyébe csempészni s hogy fogadta el ezeket az Elnök? Az Elnök tartotta kezében a győzelmet hozó fegyvermezett hadsereget, Európa egészen az Unió élelmiszerzállításától és pénzügyi segítségétől függött. De az Elnök nem volt hős, sem próféta, sem filozófus, csak nemes szándékú ember, akiből hiányzott a szellemi fölkészültség a ravasz ellenfelekkel való mérkőzéshez, amely játékhoz ő egyáltalában nem is értett. Fogalma sem volt róla, hogy lehetne 14 pontját Európa jelenlegi helyzetére alkalmazni. Európáról

igen keveset tudott és lassú észjárása volt. A 14 pontot tartalommal tehát a többi három látta el. Így történt, hogy Clemenceau győzött: a németeket nem szabad meghallgatni.

IV. A békeszerződés. 1918 november 5-én a háborúskodó felek aláírtak egy szerződést, amely szerint a 14 pont alapján szilárdan óhajtják a békét. A háború előtt a német gazdasági rendszer három nagy tényezőtől függött: 1. tengerentúli kereskedelme, 2. szén és vas, 3. szállítási- és tarifarendszer. A létrejött békeszerződés célja éppen ezek rendszeres tönkrétéle lett. Elvették Németországnak minden 1600 tonnánál nagyobb kereskedelmi hajóját, 1000—1600 tonnás hajói felét s ha a szövetségesek kívánják, köteles öt éven át 200,000 tonnányi hajót építeni nekik. Evvel Németország tengeri kereskedelme hosszú időre megszűnt. Németország lemond tengerentúli birtokairól, még a magánosok tulajdonáról is, de azok adósságai továbbra is Németországot terhelik. Ugyanez áll Elzász-Lotharingiára nézve is. A Jóvátételi Bizottság pedig követelheti, hogy az új Németországon kívül eső területek német vállalatait, szabadalmakat hat hónapon belül át kell adnia az Ententének. Azonkívül 1921 május 1-ig a Jóvátételi Bizottság követelhet Németországtól egy milliárd fontnyi értéket akár aranyban, akár árúban. Más szavakkal kifejezve, szabad rablás a szövetségesek javára.

Azután elveszik ipara alapját, a szenet és vasat. Elveszik a Saar-medence szenét egyelőre 15 évre, azután népszavazás lesz, hogy a medence lakossága akar-e visszatérni Németországhoz s ha igen, úgy Németország köteles arannyal visszavásárolni. A Saarvidék 1000 év óta német s 650,000 lakosából 100-nál kevesebb a francia! Felső-Sziléziában, ahol a német széntermelés 23 százaléka rejlik, népszavazás lesz (ez a legfontosabb a németeknek tett engedmények közül) s ennek, valamint a terület földrajzi és gazdasági körülményeinek mérlegelésével szabják meg a szövetségesek az új határt. Azonkívül Németország szállít Franciaországnak öt évig 20,000,000, további öt évig pedig 8,000,000 tonna szenet évente az elpusztított francia szénbányákért kárpótlásul. Jóvátétel fejében pedig szállít Franciaországnak 10 évig évi 7 millió tonnát, Belgiumnak

ugyanaddig évi 8 milliót, Olaszországnak pedig 45—85 millió tonnát. Mivel Németország termelése 100 millió tonnára apadt s ebből évi 40 milliót a szövetségeseknek kell átadnia, a megmaradó rész fűtés, ipar, közlekedés számára nem elég, ipara tehát csökkenni fog. Elzász-Lotharingia adta Németország vasérctermelésének 75 százalékát; ez is teljesen elvész, ami nehéz iparát még jobban sújtja.

Németországnak a szövetségesek számára át kell adnia 5000 mozdonyt és 150,000 vaggont jókarban, tartalékanyaggal és minden fölszereléssel.

V. Jóvátétel. Keynes mindent figyelembe véve, Belgium kárát az okozott károkkal, rekvirálásokkal és elkobzásokkal együtt 500 millió fontra becsüli, ezzel szemben Belgium többet számít fel, mint volt 1913-ban hivatalos kimutatás szerint a teljes nemzeti vagyona! Franciaország kárát 800 millió fontra teszi s ezzel szemben most 3000 millió fontot számítanak föl, sőt a pénzügyminiszter 1919 szeptember 5-iki beszéde 5360 millió fontot mond. Angolország kárát, melyet leginkább hajóiban szenvedett, 520 millió fontra, a többi szövetséges országéit összesen 250 millió fontra becsüli, volna tehát fizetendő e címen 2120 millió font s ezt Németország valószínűleg ki is fizethette volna. De kimondták, hogy Németországnak fizetnie kell és nem kutatták, hogy vajon mennyit tud fizetni. A legsebezhetőbb pontja a jóvátétel kérdésének, hogy még csak tájékoztató adatot sem tartalmaz a kirovandó összegről. A szerződés függeléke pedig áthárítja jóvátétel címen az Entente államaiban kiutalandó hadinyugdíj, hadisegély stb. összegét is, ami egymaga 5000 millió fontnyi összegre rúg!

Németország fizető képességét Keynes a következőképpen állapítja meg: Fizethet aranyban és ezüstben 60 millió fontot, átadandó hajókban 120 milliót, külföldi állampapirosokban 250 milliót, az átadandó területeken levő német vagyon értékében (amelyet beszámítás nélkül egyszerűen csak elkoboztak!) kb. 80 millió fontot s így mintegy 450—500 millió fontot összesen. Ehhez járulna még a több évre megállapított törlesztés, amelynek mértékét Keynes Németország fizetőképességének mérlegelése után 1200 millió font tőkének megfelelően öt százalék

kamat és egy százalék tőketörlesztés (évi 100 millió font) számításával kalkulálja, tehát Németországra nem róható ki több, mint 2000 millió font.

A központi hatalmakra kirótt és még kiírandó összegeket a Párisban székelő teljhatalmú Jótételi Bizottság fogja behajtani, ez tehát egész Közép-európa gazdasági diktátora lesz. Ily módon a központi országok megszűnnek államok lenni, egyszerű kereskedelmi alanyok lesznek, amelyeknek egyetlen feladata: minél többet fizetni.

VI. Európa a békeszerződés után. Európa sűrűn lakott és népe aránylag magas színvonalú életmódhoz szokott. Legsűrűbben lakott nyugati részei a szükséges létfenntartási eszközöket csak roppant keves szervezetnek köszönhetők, melynek alkotó részei voltak: szén, vas és közlekedés. Németországnak éppen ezeket az alapjait vonja el a békeszerződés. És a központi hatalmak gazdasági katasztrófája a többi, csőd szélén álló nemzetet is magával rántja s egész Európa civilizációja el-sorvad.

VII. A segítség módjai. Erre Keynes négy módot lát: 1. a békeszerződés revíziója, 2. a szövetségesek egymás-
közti adósságainak rendezése, 3. nemzetközi kölcsön és a valuta reformja, 4. Közép-európa és Oroszország viszonyának rendezése. A békeszerződés revíziójára a Népszövetség jogosult volna ugyan, de ehhez valamennyi tagjának egyhangú akarata szükséges. Németország jóvátételi összegét 2000 millió font sterlingben kell megzabálni, ebből a már átadott hajók, hadianyag, területek stb. fejében számítsanak le 500 milliót s a maradt 1500 milliót kamatok nélkül fizesse 50 milliós részletekben 1923-tól kezdve. Lényegesen meg kell változtatni még a szénre, vasra s a tarifákra vonatkozó részleteket is Németország javára. Közép-európa politikai fölaprózódását szabadkereskedelmi szövetkezéssel kell paralizálni. Anglia mondjon le minden készpénzigényéről Belgium, Franciaország és Szerbia javára s az így fizetendő 1500 millió font fedezné az elpusztított vidékek helyreállításának összes költségeit. Viszont Német- és Oroszország erőinek egyesítése is olyan fenyegető lehetőség, amellyel számolni kell. At kell ezt telerelni a gazdasági térre, támogatassa Németország keleti és déli szomszédait a gazdaság szervezésében s akkor ezek

visszanyerve produktivitásukat, Európát megmentik a mai gazdasági válságoktól. Meg kell tehát változni egész világnézetünknek, hogy az általános emberi eszmék győzzenek s akkor Európa és a civilizáció csődje még elkerülhető.

Keynes könyve bátor szókimondásával és világos logikájával gondolkodba ejtette az entente gazdasági férfait s előidézte már eddig is a revíziót több kérdésben, a jelenlegi világesemények pedig, amelyek Keynes jóslásait igazolják s fokozott súlyt adnak nézeteinek, mindjobban érlelik a helyzetet a békeszerződések alapos revíziójára.

Kerekes Zoltán.

Hóman Bálint: *A székelyek eredete.* (Magyar Nyelv 1921.)

Erre a sajnos annyit szubjektivitással tárgyalt s hovatovább mindjobban egyoldalulag a nyelvészet terére áttévedő, izgató és fogas kérdésre igyekszik szerző a történeti vizsgálódás elsődleges illetékességét hangsúlyozni, ismert világos és mélyenjáró s az eddigi gazdag és zavaros irodalom fölényesen emelkedett kezeléséről tanuskodó, tömör tanulmányában megnyugtató választ adni. Szerinte a történetbúvárnak a kérdést világosan így kell feltenni: 1. „ősfoglalók vagy királyi telepítvényesek, 2. magyarok vagy idegen nemzetiségűek voltak-e a székelyek és 3. mikor szálltak meg Erdélyben, illetőleg Magyarország területén?”

A kérdés első pontjára a székelység gazdasági, társadalmi és politikai szervezetének, valamint jogi intézményeinek búvárlata alapján a következőképpen felel: „Az erdélyi székelység nagyobb zárt tömegben megtelepült, ősfoglaló nép vagy törzs volt. Ők voltak Erdély egyedüli honfoglalói.”

A második pontra, a XII—XIV. századi források alapján ezt mondja: „A székely nép a magyartól (és a bessenyőtől is) különböző, de a magyarral rokonnak, avval együtt hún származásának tartott önálló törzs vagy nép volt.”

A harmadikra: „A székelyek erdélyi településének terminus post quem-ját a X. század végében kell megállapítanunk. Mivel azonban keletről a X. század folyamán — bessenyők miatt — nem jöhettek, Magyarország területén való megszállásuk legkésőbbi időpontját a magyar honfoglalás idejére kell fennünk.”

A 2. pontra t. i. a nemzetiség kérdésére visszatérve, így nyilatkozik: „A székelyekben egy, az avar birodalmához tartozó s annak bomlása után a IX. században Erdélybe húzódó néptörödéket kell látnunk. Mivel a hagyomány határozottan hűn ivadékoknak tartotta őket — s Hóman e hagyomány történeti forrás értékét a Hunfálv-féle tanításokkal szemben nagyra értékeli — mintha valószínűség szerint a hűnnal azonosnak tartott s a hűn hagyományt őrző törökfajú nép: az avar, bolgár, vagy az avar uralom idején hazánk területén történetileg kimutatható hűn törzsek valamelyikének ivadécai.”

Bennünket anthropogeográfusokat még különösen az a megállapítása érdekelt Hómannak, hogy a székelyek a nyugati népek támadásaitól való félelem miatt húzódtak be a Keleti Kárpátok barátságátalan, de számukra biztonságos heggyvidékére, amint azt a krónikák hirdetik (Meitzen gyakorlott szeme is észrevette, hogy a keleti székelyek ősbibbi települők, mint a nyugatiak) s hogy nomádokdó pásztor életmódjukból a XIII. század elején tértek át a nemzeti-ségi szervezkedés felváltó területi szervezkedés — „székek” — alapját alkotó községes települő formára. A szász székek mintájára alakult „hét szék” közül az utolsó t. i. Aranyos-szék 1291-ben még Kézdi-szék része volt.” B.

Bolgárok és szlávok. Irta Melich János. (Adalék Anonymus Szalán fejedelméről szóló fejczeteinek hitellesege kérdéséhez.) *Magyar Nyelv*, 1921.

Anonymus, kinek hitelességét a túlzó történetkritika napjainkig teljesen kétségbe vonta, munkájának egyik helyén azt írja, hogy az Árpáddal Munkácsnál bejött honfoglalók az ott talált hódoló szlávoktól a következő értesítést kapták: „azt a földet, mely a Duna és Tisza között fekszik, a nagy Keán, Bolgárország vezére, Szalán vezér ősapja foglalta el a ruthének és lengyelek határáig s oda szlávokat és bolgárokat telepített lakni.”

Kérdés már most, van-e ennek az elbeszélésnek történeti magva, be lehet-e bizonyítani, 1. hogy azok a szlávok jöhettek-e a Balkánról?, 2. ha igen, mikor?, 3. milyen fajtájú szláv népek voltak? A feleletet Melich nyelvészeti úton adja meg a „delka” köznév s a Nógrád, Csongrád, Tapoly, Tapolca és „Zemlin—Zemplén szláv eredetű helynevek vizsgálata alapján.”

A ritka történeti és nyelvészeti készséggel véghezvitt s minden oldalról a legszigorúbb kritikával ellenőrzött vizsgálat a következő meglepő eredményt szolgáltatott: 1. Hogy Anonymus szlávjai és bolgárai a nyelvtudomány tanúsága szerint csakugyan Bolgárországból jöttek. „Anonymus itt olyan forrás után dolgozott, amely hivatalos feljegyzéseket tartalmazott. Anonymus szlávjai különben nemcsak Ungban és Zemplénben laktak, hanem laktak Gömör—Borsod—Heves—Nógrád—Duna—Csongrád—Tisza által határolt területen, le egészen Zimonyig (Zemlin) és Belgrádig. 2. „Az Anonymus említette betelepülés legvalószínűbben 917. előtt, tehát Simeon bolgár cár birodalma megalapítása előtt történhetett.” 3. Amennyiben Szalán szlávjainak és bolgárainak egykori területén ma mások, mint magyarok lagnak, így tehát tótok, ruthének, lengyelek, németek, zsidók, szerbek, horvátok, egytől-egyig mind a magyaroknak későbbi lakosok. Vonatkozik pedig e megállapítás éppúgy az északon fekvő Zemplénre, Ungra stb., mint vonatkozik a délen fekvő Bács-Bodrogmegyére és a Szerémségre. Az itt levő nem magyar nyelvű lakósságot a magyar uralom telepítette. Az Ungban, Zemplénben, Sárosban, Abaujban, Gömörben lakó tótok is a magyarnál későbbi jövevények. Ezek is, miként az összes itt lakó szlávok a fentemlített földrajzi neveket, mondhatni azonban az összes honfoglaláskori magyar földrajzi neveket a magyarból vették.” B.

Fodor Ferenc dr.: Magyarország gazdaságföldrajzi térképe. — *Teleki Pál gróf dr. és Cholnoky Jenő dr.* közreműködésével, hivatalos adatok alapján szerkesztette. — 1 : 1,500,000; 75 × 55 cm.; négy színű nyomtat; hat grafikon; magyar, francia és angol szöveggel. — Budapest, 1920. — A Magyar Földrajzi Intézet r.-t. nyomása.

Mihelyt az aktuális politika rákényszerül a geográfia szakvéleményére, hirtelenében megtermékenyül a geográfiai irodalom. A gyakorlati szükség vallomásra szólítja a geográfiát, de mert a vállalat gyors, a válasz — elhamarkodott.

Ilyen ez a térkép is. Többet akar, mint amennyit mondhat s azt is egyetlen egy feleletbe gyömöszöli bele.

Lássuk, hogy mi mindent szerkesztettek össze egy lapon.

1. Különböző típusú gazdasági termelő területek:

1. Síksági „kültérjes. mezőgazdaság, kenyérmagfőléssel, építő- és fűtőanyaghiánnyal. 2. Dombvidéki-típusú termelőterületek kenyérmagkivitel- és bevétel nélkül, jelentékeny gyümölcs-termeléssel, elégséges erdőterületekkel. 3. Hegyvidéki gazdálkodás, erdő-termelés, hegyvipasztorkodás, bányaműveléssel. 4. Kisebb medencék, átmeneti gazdálkodási formák az előző típusok között. 5. Karszt.

A térkép felosztása alapján Épmagyarországon mindössze *ötféle* gazdasági termelő-terület volna. Ezt a felosztást nem helyeselhetjük, mert elvégre az ország *orográfiai* tagoltsága nem lehet egyben gazdasági termelésének tagolója. Hisz ezen az alapon csupán a megfelelő (200, 500 stb). szintvonalak lefutását kell követnünk s legott megkapjuk bármelyik ország termelő területeinek elosztását. Nagy a gyanúnk, hogy ez a térkép is ily módon rajzolódott, mert az elkülönített területek határai feltűnően hasonlóanak a szintgörbékhez. Ha gyanúnk alapos, így ez a szerző(k) megbocsáthatatlan tévedése. Csupán a karsztos termelő terület nem illik bele az orográfiai tagolásba. De magyarázat sincs hozzá, hogy milyen típusú termelő terület.

Különbben az egyes típusokhoz fűzött magyarázatok ellen is volna kifogásunk. Hogy alföldi mezőgazdálkodásunk típusa ma még *kültérjes* volna, szinte érthetetlen. Hisz a tanyai gazdálkodás — *belterjes*. A rónán pedig jó ideje ez a gazdálkodás folyik. Hogy nem elég *intenzív* a gabonatermelés az megint más kérdés. Zöltségben is bőven van fölöslege a síkságnak s ez — legalább is — említésre méltó. A síkság eszerint megélhet a maga erejéből, de nem építhetők és nem fűthet.

Ezzel szemben a dombvidék gazdasági élete mindenképen megelégtel. Tehát *autarch* terület.

A hegyvidék az an-autarchia tekintetében a síksággal vetekszik. De itt élelem nincs, viszont fa, kő, fém bőven van.

A kisebb medencék és a Karszt gazdasági típusát — kellő magyarázat hiányában — nem tudjuk megállapítani.

A *termelés* típusa és a terület *gazdaságpolitikai* jellege nem egy és ugyanaz. Összekeverni a kettőt nem

szabad, nem is lehet. A térképen mégis elvétik a kettőt. Mást *ígér* a cím a „Gazdasági termelő terület típusa”-ban és mást *nyújt* a tartalom, amikor az illető terület gazdasági egyensúlyát vagy ennek ellenkezőjét állapítja meg. Az egyes termelő területek ábrázolásában az alábbi tévedésekre akadunk.

ad 1. A morvamezei Bűr bucsakágán pl. — a valóságban — több az erdő (fenyves), mint a mező s a térkép mégis fahiányt állapít meg rajta. A Szigetközben ugyancsak van elég fa, valamint a Duna mentén, a Csepel-szigettől a Dráva torkáig. Hogy pedig a Hanságban gabona bőven volna — merő tévedés. Így vagyunk az Alföld többi lápjával, mocsaraival, valamint berkeivel is. És a Hortobágy? Ott is van gabona-főlése? — Hogy a térkép kis mérete nem engedi a részletezést? Eleve elfogadhatatlan ellenvetés, mert míg a Balaton környékén magányos bazalt-hegyek külön gazdasági típusként ötlenek szembe, addig a százeznéhányszor nagyobb területek kikülönítése hiányzik.

Ad 2. Háromféle (mező, kert és erdő) gazdálkodásnak egyensúlyozott területe hazánk *autarchikus* (önelégült) területén. Közrefogja a Kis-Alföldet, a Nagy-Alföldnek csak délen nyit utat, míg az Erdélyi-medencét és a Közép-Szamos mentét teljesen beborítja.

Nagyjában valóban ilyen elhelyezkedésű ez a terület, de kérdjük, hol, milyen munkákban fekszenek azok a „hivatalos adatok”, amelyek alapján az autarchikus gazdasági területeket ilyen *pontosan* határolták el. Megyék, avagy csak járások szerinti statisztika is *ily* pontos elhatárolást nem enged. Tudunkkal ilyen részletes és községenként szóló statisztikánk nincs.

E területen belül a hibák a következők: A balatoni Berek mocsarában — holott jóval kiterjedtebb a Somlyónál — a térkép szerint van *elég* kenyér és fa! Budán szintén, mind a három kerületben, míg Pesten csak fa-, szén és téglahiány van, kenyér azonban több van a kelleténél. Erdőgazdálkodás a Pilisben nincs (!), még csak nem is legettetnek.

Az autarchikus területet különben *túlnagynak* ítéljük. Túlnagy különösen a Dunántúlt s az elterjesztés a mezőgazdasági területek *róvására* történt. Nagy az elégedett lakosú vidék a Cserhát táján is, majd tovább, fel — Sátor-

aljaújhelyig. De csak a térkép szerint az, a valóságban jóval kisebb.

Ad 3. Ez négyféle gazdasági típusé, illetve háromfelé (erdészeti, legeltetés, gyér földművelés), mert a *bányaművelés* nem fogható egy kalap alá a többivel. Anautarch (önelégületlen) terület ez, a rónaság ellentéte. Ezt a területet is túlnagyra rajzolták, de ezúttal már az autarch területek rovására. Mert hogy a Közép-Garamon és a besztercebányai lapályon ne volna elég kenyere az ott lakóknak, nem állíthatjuk. Van elég ennivaló Zsolna körül is, szintúgy Kisszeben táján a Tarcsa völgyében, majd Rozsnyó körül, Szolovánál, Nagyenyeden, Gyulafehérvárt: de nincs pl. a Fruska-Gora tetején, mivelhogy ott erdő vagyon legalább akkora területen, mint pl. a Vác szőlőhegyeken.

Ad 4. Nem is két, de három típus között hidalja át a gazdasági különbségeket, azaz — a térkép magyarázata szerint — *kétféle*: vagy magas dombvidéki, vagy alacsony hegyvidéki típus. A valóságban azonban a 2. típus, mert a 2., a dombvidéki, ugyancsak *átmeneti* típus a síksági és a hegységi véglet között. Azaz autarch terület. S valóban, a hegyvidéki medencékben — talán a Szepességet nem számítva — van minden bőven. Csakhogy ilyen kicsi területű több van a hegyek között (a Garam mentén, Gömörben). Hogy az erdélyi kisebb medencék (Gyergyó, Csík, Kászon stb.) fehéren maradtak (t. i. síksági típus), az nyilván sajtóhiba. Ha nem, úgy vaskos tévedés.

Ad 5. Hogy a Karszt másminyen gazdasági *kulturájú*, mint a többi terület, az természetes, de amikor a térkép nem a gazdasági kulturák típusait keresi, hanem csak azt, hogy még tud-e élni az a területdarab a *mag* erejéből vagy sem, úgy a Karsztnak a kikülönítése — fölösleges volt. S a szerkesztő az 5. tipushoz mi magyarázatot sem ad. És a szőlőt, fűgét termő tengerpart? Az is karszt, azaz — hegyvidéki szükségesség?

II.

Most az *ipari területek* kerülnek sorra. És pedig: bányák, energiaforrások és gyárak. A térkép ugyan nem csoportosítja őket a jelmagyarázatban, de a kellő méltatás miatt rendet kell tartanunk.

1. Legelsőbb a *széntelepek* ábrázolása elleni volna igen komoly szavunk. Már csak azért is, mert ebben gyökerezik ma Csonka-Magyarországnak leg-súlyosabb bel- és külpolitikai problémája.

Csonka-Magyarországnak a területén akkora hatalmas kiterjedésű széntelepeket mutat a térkép, hogy örömtelt szívvel néznők, ha tényleg is így volna. Széntelep van a térkép szerint a Zengő csúcsán, a bátaszéki gránithegyekben, Zalában, a Vértes tetején, a János-hegyen. A váci Naszály mészköve csupa szén. A lábatlani cementet — úgy tesszük — szénből őrlék, a Zsámbék körüli meszet viszont szénből égetik. A salgótarjáni széntekről *óriási*. Ha tényleg akkora lenne, hogy a Kékes és Mátrátető közelébe nyúlna, nem kellene külföldön könyörögni szénért. A helyi apátfalvi cementgyár széntelepek fölött áll, holott itt szén nincs. Van a Sajó mentén, de azok a telepek jóval kisebbek. Van azután szén — a térképen — a *Hortobágyon* (!), Hajduböszörmény közelében.

A térkép — angol és francia szövege után itélve — külpolitikai céllal szerkesztett. A külföld, látva a hivatalos magyar adatok alapján 1920 őszén készült térképet, ránk olvassa gazdagságunkat.

Ahol tényleg van szén, ott nem tünteti fel, pl. Malaczká, Somod, Bánszka (Zemplén), Ungvár környékén. Kelet-Magyarországon szintén elrajzolt több széntelepet, Brassó táján több helyt is van, de ennek a térképen semmi nyoma.

Szén és szén között nagyok a különbségek. Nemcsak a telepek vastagságát és a szén kalóriáját, hanem a széntelep *hozzáférhetőségét* illetően is. Gazdasági térkép pedig — ha aktuális tájékoztatónak készült — theoretikus szénmedencéket nem ábrázolhat.

2. A földgáz-„mezők” megnevesztéséből még súlyosabb tévedések következnek. *Szerencsére* a dunántúliakról a hivatalos adatok — úgy látszik — még nem tudnak, mert a térkép nem árulja el. Csonka-Magyarország e — reménységét. De viszont — talán az oláhok megtévesztésére — Erdélyben akkora gázterületet ábrázol, amekkora talán a föld kerekéig együttvéve sincs. Ahol pedig só van a felszínen, ott *már* nem lehet földgáz. (Szentagotánál pedig a térképen só is, gáz is van!)

3. A földgázzal kapcsolatosak a *sótelepek*. Itt is sok hiba esett az ábrázolás körül, itt is nagyítottak és szaporítottak. A sómezők és sóforrások még korántsem sótelepek.

4. A hasznosítható vízierők dolgában ugyancsak szegényen állanánk, ha csak ott használhatnók ki, ahol ez a térkép mutatja. Hogy a térkép csak a legjobb, a legtöbb erőt szolgáltató helyeket jelölne, nem állíthatjuk, mert vannak valóban jó helyek, amelyekről a szerző, illetve forrásai nem tudnak. Ilyen helyek a *Dunán*: Pozsony, Kis-erősi, Budapest—Ferencváros; a *Vágon*: Kralován; a *Garamon*: Szent-Benedek, Berzencze; az *Ipolyon*: Dámasd, Litke; a *Hernádon*: Igló, Márkusfalva stb. Vannak azonban a térképnek olyan helyei, ahol *nincs* ugyan víz vagy alkalmas hely, de van „vízenergia-telep”. Így pl. Nagysalló, Bajmóc, Szilács, Szepesófal, Taksony, Jak, Rudóánya, Fancsál (Abau), Szürte, Ávasfal, Kapnikánya stb. táján.

5. A természeti kincsek sorozatában a Nyírség (!) déli zugában tüntet fel — egy nagyobb és egy kisebb — vasérctelepet. Ez nyilván *sajtóhiba*.

Azt hinnők, hogy az ércbányászat lehetősége, az érctelepek és tüzelőanyagok ábrázolása után a *kohók* helyeinek feltüntetése következik. Nem. Egyetlen egy kohót sem jelez a térkép. Honnan vettük a fémek *azelőtt*, ha a vasgyárakon kívül nincs kohó sehol — a térképen. Viszont a *gyárakat* a térkép sorra veszi mind. Jut mindenkinek valami jel és jelét pontosan rögzíti az illető helyen. A gyárak jelei picinyek, mint ahogy nem is lehet nagy, mert a térkép mértéke nem engedi. Az apró és többnyire felismerhetetlenségig olvashatatlan jelek kiböngészése a térképen nehéz. Ezért nem is kapunk áttekinthető képet gyáriparunk területi elhelyezkedéséről, sem pedig annak természeti kincseinkhez való viszonyáról. Ezen a térképen, amelyen már különben is éppen eleget ábrázoltak, igazán kár volt a gyárakat is feltüntetni. A térkép sarkába helyezett mellék-térkép jobb szolgálatot tett volna. Vagy ha már mindenképpen egy lapon akarták ábrázolni egész gazdasági életünk térbeli eloszlását, egyszerűsítették volna a gyárak ábrázolását, úgy, hogy egyes *csoportokat* alakítanak.

III.

1. Sikerült eszméjű az a két *grafikon*, amelyik gazdasági veszteségeinkről százalékos kimutatást igyekszik adni. De ha már rovatozták a veszteséget, miért nem húzták a vonalakat *végig* a megmaradt értékek mezején is. Mert csak a két idom egybevetése nyújt szembeszökő képet. Aztán ha az egyik grafikon a másíknak mintegy folytatása, miért *nem egyenlő* a mértéke mindkettőnek. Az „ipari” csak félakkora, mintha az iparban csak félakkora veszteségünk volna. S a papirgyártás, a pamut-, ipar, a növényi konzervipar és a többi megannyi gyártás nem ipar? Miért kellett ezeket a „gazdasági” rovatban felejtetni, amikor van külön „ipari” grafikon is.

2. Még öt grafikon van a térkép jobb felső sarkában *Külföldi forgalmunk* mérlegét ábrázolja — útirányok szerint „m”-ekben* (?) — egy térképpel kombinált grafikon. Ez ügyes, csak betűi nagyon kicsinyek és vékonyak.

IV.

1. Ezzel azonban még koránt sincs kimerítve térképünk tartalma. Az adatok súlya alatt szinte roskadozó térkép tetejébe még történeti túlteher kerül: „A magyar városok gazdaságföldrajzi eredete”. Ilyenek: *vásár, híd, kapu, hid, banya, kikötő, útmenti városok*, továbbá *földművelési központok, medencék központjai, hajózási végpontok*. Pont. Nem több, nem kevesebb típus. Eszerint ebbe a sorozatba *minden* magyar város ősi része beleszorítható. Hogy és miként, azt néhány, csak éppen kikapott példa igazolja.

Legtöbb a vásárváros, mert elvégre vásárt *minden* városban tartottak. Ez a típus a városok lomtára. Vásárainak köszöni *eredetét*: Pozsony, Nagyszombat, Zágráb, Székesfehérvár, Esztergom, Nyitra stb. Nem vásárváros azonban *Marosvásárhely*, *Hódmezővásárhely*, *Kézdivásárhely*. Talán bizony egyik „vásárhely” sem az. Pozsony, Esztergom és Arad — a térkép szerint — *nem* hidváros, azaz folyami átkelőhely, ellenben Zombor az (talán az ősi Ferenc-csatorna révén!). Budapest sem az, hanem a benne hemzsgő sok gyárjel miatt talán gyárváros. De ilyen típus meg nincs. A Szepesség köz-

* A térképszervező szövegei közlése szerint az *m* millió korona.

pontja Poprád, a Háromszéké Sepsiszentgyörgy! Debreczen — a térképszerint — csak földművelési központ, akárcsak — Orosháza. Umenti város csak Zalaegerszeg és Varasd, de Gyulaféhérvár, Lugos nem az. Uj-, Baka-, Béla-, Tata-, Ruda-, Rézbánya stb. nem bányavárosok, ellenben az: Zólyom. A hágó- és kapuvárosoknál még nagyobb a zavar. Hágón ugyanis egyetlen egy várost sem találunk. Hogy miért kapuváros Késmárk és Kolozsvár, viszont Lugos és Karánsebes nem az, azt nem értjük. A Dráván van hajózási végpont (Barcs), a Száván és a Tiszán nincs. Vagy csak nem tudjuk megtalálni? S valóban nehéz az agyon-adatolt térképen a városok eredetét ki-jelmagyarázni. De kérjük, oly fontos-e nekünk, vagy az ántátnak, hogy melyik gazdasággeográfiai típusban ringott városaink bölcsője?

2. Ide tartozik, mert a nyerselő és nyersanyag előfordulásai között nincs helye (a térképen ott találjuk) — a *vásárvonal* is. Ezzel az előzőleg említett gazdaságtörténeti túlterhelés fölébe még elméleti gazdaságföldrajzi nyomtaték kerül. Kirívó piros vonallal kanyarog a szelid-zöld alapon — a vásárvonal. Bővebb magyarázatot azonban csak az irodalom ad. A térkép szövege nem s így a külföld, mert magyarul nem tud, nem érti meg a jelentését. Jelentősége a vásárvonalnak ezen a térképen egyáltalán nincs.

A *vásárvonal* kétféle gazdasági terület határa mentén húzódik végig. Lefutása jelzi ama *vásárhelyek* sorozatát, ahol — a különböző gazdasági területek népei — árút cserélnek. S mégis, ha a vásárvonalak lefutását az egyes gazdasági területek határával hasonlítjuk össze, érthetetlen *eltérésekre* akadunk.

Nem a szükségleteikkel és fölöslegeikkel egymásra utalt gazdasági területek érintkezésénél fut végig, hanem legtöbb helyt a síksági és a dombosági terület határa mentén. Ezek között pedig — a térkép nyomán — csak gyümölcs- és gabonakereskedelem fejlődhetik ki, mert csak ez van fölöslegben a két területen. Van különben olyan eset is, ahol a vásárvonalak egymást derékszögben metszik, ami egészen furcsa, geográfiaiilag el sem gondolható csereforgalmat kíván meg. Fából vas-
karika. Már csak ezért is jobb lett volna a különben teljesen fölösleges vásárvonalat a térképen mellőzni.

3. A fontosabb *vasutak* közül kimaradt a térképről a sopron—nagykanizsai (Bécs—Fiume), a balatoni északi, a zágráb—belgrádi és a pozsony—galgóczi vonal és az eszék—brodi összeköttetés.

4. A hajózható *víziutak* közül a Maroson haladót alighanem tévedésből nyújtották meg — Szászvárosig, a tiszait — a Szamos torkolatáig. A tervezett víziutak közül hiányzik a pozsony—szeredi csatorna, a Rába, Mura víziútjának megjelölése, helyette azonban a Duna-Tisza közén négy-öt csatornát mutat a térkép.

Végül műszaki és esztétikai szempontból találunk igen sok hibáztatni valút a térképen. A jó térképíróknak okvetlenül otthonosnak kell magát éreznie a sokszorosító műhelyben is. A térkép olyan irodalmi termék, mely csak akkor lesz kvalitásos, ha a szerző művészi irányítást tud adni a kivitelnek. Nem rajzolni kell tudnia, csak tőkéleg elgondolni. Magyar térkép-sokszorosító iparunk már sok kiváló térképet termelt; ez a térkép nem tartozik azok közé. A verszegény színek megválogatása, a fekete jelzések egymás fölébe helyezése, a fölöslegesen nagy térképjelek hemzsgése együttvéve rendkívül nyers hatást gyakorol. Ugyanazzal a fáradsággal, talán kevesebb költséggel olvashatóbb és csinosabb térképet lehetett volna készíteni.

Strömpl Gábor.

Die Siebenbürger Sachsen in ihrer geschichtlichen Entwicklung.
Dr. Karl Reissenberger (Petermann's Geographische Mitteilungen, 1920.)

Reissenberger, aki régebben a nagyszebeni városi szász főreáliskola igazgatója volt, írja a fenti címmel az erdélyi szászokról szóló cikket, melyhez Paul Langhans rajzolt térképeket az erdélyi szászok földrajzi elterjedéséről. A cikk az első részben foglalkozik a német betelepülések történetével, melyek szerinte már Szent István idejében megindultak, amikor az Gizella bajor hercegnő feleségül vette. Ekkor keletkeztek a legelső német települések a Szamos völgyében, ilyenek: Burgler (Dés), Offenburg (Offenbánya), Gross Schlotten (Abrudbánya), Klein Schletter (Zalatna), Thorenburg (Iorda) stb. Téves Reissenbergernek az a beállítása, mintha ezek német alapítások volnának, mert mindezek a helyek már a rómaiak

idejében is bányavárosok voltak. A Kisküküllővidéki szász betelepülés II. Gejza király idejében (1141—1161.) keletkezett, hasonlóképpen ugyanekkor Besztercze vidékére is települtek be németek. A Barcaság (Burzenland) területét II. Endre adta a német lovagrendnek, hogy ott várakat építve, a határt védelmezze. Reissenberger a magyar elnevezéseket vagy meg sem említi, vagy csak zárjelben közli. Még a Marost is Miereschnek nevezi, mely szót soha szászoktól sem hallottam Erdélyben.

Hogy a szászok II. Endre aranybullájában teljes polgári jogokat nyertek, kiváltságaik voltak, nyelvüket szabadon használhatták, külön grófjuk volt, aki a legfőbb bírójuk és hadvezérük volt stb., ezt Reissenberger természetesen találja. Szerinte V. István (1270—1272.) alapította Erdélyben német telepésekkel Klausenburtot (Kolozsvárt.)

A mongolok, törökök pusztításai ellen a székely, magyar és szász nép testvérileg egyesült, ezt fejezte ki az 1437-iki kápolnai testvéri egyezmény is. 1486-ban Mátyás megerősítette az aranybullának a szászok kiváltságaira vonatkozó részét. A XVI. században a magyar nemesség kezdte a szászokat elnyomni, Báthory Gábor alatt szinte szolgáskorba jutottak, de Bethlen Gábor alatt enyhült a helyzetük s a Diploma Leopoldinum 1691 december 4.-én ismét megerősítette jogaikat. Az 1711-i szatmári béke végre békét hozott Erdélyre is, de a szászok és magyarok fizikai és gazdasági ereje a harcokban megtört, a lepadt és elnéptelenedett falvakba lassankint a hegyek közül oláhok telepedtek le.

A török dúlás után csak 1734—76 közt. voltak megint német betelepülések, de ezek száma is aránylag kevés volt. Más helyütt meg, mint pl. Kolozsvárott is, hiányzott a német környezet, sok volt a magyar betelepülő s így a város lassan elvesztette eredeti német jellegét. 1846-ban a Siebenbürgisch-Sächsische Landwirtschaftsverein hozta be ismét német telepéseket Württembergből. Az ellentét a magyarok és szászok között különösen 1830 után éleződött ki. *Erdélynek Magyarországgal való egyesüléséről a szász nép többsége hallani sem akart*, sőt egy szász pap, dr. Roth Dániel könyvet is adott ki 1848-ban a szász nép kívánságáról: „*Dakorumänische Monarchie*

unter Österreichs Krone“ címmel. Amikor a magyar forradalom kitört, a szászok a románok mellett a magyarok ellen fordultak s a császár partján állottak. Ezekkel a szomorú tényekkel a szászok a magyar uralom idején ugyancsak hallgattak. Hogy most Reissenberger oly sietve és fennhangoztatja, hogy a szász mindig az oláhokkal tartott (ami pedig akkor is és most is csak a vezetők, de nem a nép óhajításának felelt meg), ennek az oka az uralomváltozás. Hangoztatja, hogy a világháború s az azt követő összeomlás új helyzetet teremtett. 1919 január 8-án a medgyesi szász népgyűlés Nagyromániához csatlakozott az 1916 december 1-i gyulafehérvári román népgyűlés határozataira támaszkodva. A szász nép elvárja, hogy: „neki, mint egy nemzetiségű öntudatában élő népnek nem fogják lehetlenné tenni a szabad nemzeti fejlődést —.“ Biztosítéka ennek a gyulafehérvári román népgyűlés ama határozata, hogy Erdély minden nemzeti jogát saját fiai fogják vezetni, tanítani s a törvényhozásban, igazságszolgáltatásban megfelelő képviselést, helyet fognak számukra biztosítani. A politikai oportunizmus cinikus példája ez a páfordulás.

Cikkéhez mellékel Paul Langhans a szászoklakta vidékekről nemzetiségi térképeket. Adatokat ehhez a magyar statisztikai közleményekből vett, de ellenőrzésül felhasználta a „*Jahresberichte der Evangelischen Landeskirche in Siebenbürgen*“ adatait is. Számbavehető eltéréseket azonban a kétféle adat közt nem talált. Mentegeti magát, hogy a román elnevezéseket a térképen föl nem tüntethette a német mellett, de ennek csak az az oka, hogy a román helynevek és azok hivatalos írása még nincs megállapítva. De nem mondja, hogy a századok óta használt magyar neveket miért nem tüntette föl a térképen. Ami a térkép ábrázolásmódját illeti, arról röviden elég jellemzően csak annyit mondani, hogy községhatáronkénti részletezésben a fő nemzetiség színével festi át a község területét, az 50 százalékon alul levő kisebbségeket pedig a községgel karikájának négy részre osztásával fejezi ki, egy negyed színe abból a nemzetiségből 10 százalékot jelent. Így még 40 százalék nemzetiséget is el lehet bújtatni a kereső szem elől.

Kár a földrajzi folyóiratok egyik legelőkelőbbjének, a Petermann's Mittheilungen-nek teret engednie egy olyan leplezetlenül „alkalmi” cikk számára, mint Reissenbergeré. Ha érdemeket akar szerezni a szászág számára az oláhok előtt, azt tegye napilapban vagy politikai, de ne tudományos folyóiratban.

Kerekes Zoltán.

Lötschen. (Landes- und Volkskunde). Irta: H. és K. Anneler. Max Drechsel, Bern, 1917. Ezt a pompásan illusztrált hatalmas monográfiát két testvér készítette: dr. phil. Hedvig Anneler írta és Karl Anneler látta el sikerült képekkel. A nagy folio-alakú kötet csaknem 400 lapra terjed és Svájc egyik eldugott völgyét ismerteti kimerítő alapossggal. A monográfia a következő főfejezetekre oszlik: I. a Lötschen-völgy. II. A lötscheniek. III. A lakóhelyek. IV. A mindennapi kenyér. V. A társadalom. VI. A templom. Ezek a főcímek azonban mindent felölelnek, ami egy apró tájegység jellemzésére szükséges. Ami az olvasót leginkább megkapja, az a minden sorból és minden képről feléje sugárzó meleg szeretet, mellyel ez a két testvér feladatát végezte. Irigység fog el bennünket, hogy miért is nincsen nekünk ilyen, a nagyközönségnek szánt, népszerű és mégis alapos honismertető irodalmunk. A munka melléklete egy térképlap a svájciak ismert szép 1:50,000 szintvonalos térképéből.

—z.

Magyarország népességi statisztikája 1910-ben. Irta Kovács Alajos. Különnyomat a Magyar Statiszt. Közl. új sor. 64. kötetéből. Budapest, 1921. Ára 12 korona.

Ez a terjedelmes kötet (233 oldal), mint az elődik népszámlálás záróköete, az 1910-iki népösszeírás „gazdag anyagát igyekszik a lehetőség szerint kihasználni s a fejlődést több évtizedre visszamenőleg feltüntetni. Különösen súlyt helyez azoknak az adatoknak bemutatására, melyek az előző népszámlálási művekben egyáltalán nem, vagy csak részben voltak közölhetők”.

A munka a szokott három főfejezetre tagolódik, úgymint: lakóházak és lakóviszonyok (4. fejezet), általános népleírás (11. fejezet) s a népesség foglalkozása (8. illetve 24 fejezet). De a korábbiaktól eltérően nem sablonos és száraz összefoglalása és annak a rengeteg anyagnak, mely a népszámlálás

munkálataiban le van fektetve, hanem valóságos hatalmas, élő és szerves egészet alkotó tanulmány, hazánk anynyira változatos demográfiai állapotáról. Azzal a szakavatottsággal, gondossággal és szofidssággal megrajzolja, mellyel szerző minden munkájában találkozhatunk. Tartalmát bővebben ismertetni ilyen szűkre szabott helyen lehetetlen, úgyis forgatni és tanulmányozni kell mindenkinek ezt a ma hazánkban legolcsóbb könyvet, akit bármely szempontból Magyarország demográfiája érdekel. Szomorú és átalakulásoktól vajdó napjainkban pedig bizonyára sokkal többben lesznek most ilyenek, mint bármikor voltak. A munkához tartozó térképek — bár még több lenne belőlük — a fentemlített kötetben találhatók.

B.

Mezőgazdasági földrajzzal foglalkozik Krzymowski Richárd legújabb művében (Philosophie d. Landwirthschaftslehre. Stuttgart, 1919). Ebből a munkájából kiviláglik, hogy a földrajz eme minket magyarokat kiváltképpen érdeklő ágának a német tudományos irodalomban már több művelője is akadt.

P. Wagner. *Methodik des erdkundlichen Unterrichts.* Lipcse, 1919. Kiváló útmutatások, tárgyilagos, nyugodt előadás. A könyv anyaga: 1. A földrajz mivolta. 2. A földrajzi szaktanár. 3. A földrajzi tanítás célja, eszközei. 4. A tanterem berendezése. 5. A földrajz a tantervben.

A. v. Hoffmann. *Das deutsche Land und die deutsche Geschichte.* 603 l., 54 térkép. Stuttgart—Berlin, 1920. Újszerű felfogásokat nyújtó könyv, melyben történelem és földrajz szorosan összefon. A német tájak történelmi jelentőségének mesteri vázlata.

N. Aaberg. *Das nordische Kulturgebiet in Mitteleuropa während der jüngeren Steinzeit.* Két kötet, 288 l., 320 kép, 11 térkép. Uppsala, 1918. A lütköbalták, a kerámiai leletek és a sírfarmákból következteteli, hogy már ekkor az Elba és az Odera vidékéig nyomultak a germánok, míg a szász-thüringiai kultúra, mely egész Délnémetországra és Csehországra kiterjed, szerinte a kelták elterjedésére vall. A Rajnától nyugatra más nép lakott.

Th. Arldt. *Germanische Völkerwelten in der Bevölkerungs-Geschichte von Europa.* 226 l. Lipcse, 1917. A világ-

történelem egy nagy néparadatnak megismétlődő szabályos hullámaiból áll. Európát számtalan kőkorszaki, majd az indogermán, végül az északi fészékből kisugárzó germán hullám özönlötte el a nagszerű mozgalom folytatódtott a normann-csatangolásokban és napjainkban a tengerentúli kivándorlásban.

Falles—Mairey. *L'Europe nouvelle.* 346 l., Paris, 1920. Elsőrendű nagyhatalom már csak három van: Nagybritannia, Franciaország és Olaszország. Európa 1914 óta elvesztette gazdasági hegemoniáját, mely áttolódott Északamerikába és Japánba.

Wirth W. *Zur Anthropogeographie der Stadt und Landschaft Schaffhausen.* 174 l., térképpel. Zürich, 1918. A schaffhauseni kanton felszínét, talaját, vízrajzát és éghajlatát tárgyalván a bevezetőben, áttér a falusi lakosság települési és gazdasági viszonyainak tárgyalására. A továbbiakban a város viszonyait ismerteti. A zuhatag vízierejének felhasználása óta rohamosan szaporodott a város lakossága (1870 : 10,000, 1910 : 18,000), míg ezzel szemben a kanton 36 községéből 25-nek lakossága 5—35 százalékos fogyást mutat. Nálunk talán Tatabánya és vidékének hasonlóak a viszonyai

E. Banse. *Expressionismus und Geographie.* Braunschweig, 1920. Passarge a Petermann's Mittheilung-ban ezt írja: „Banse a modern földrajzi művekben az eleven szemléletes leírást nélkülözi, ajánlja ezért a művészi leírást. A tudományos cél helytelen. (!)“

Stern, Herlt, Schultze. *Geld, Industrialisierung und Petroleumschätze der Türkei.* 171 lap, Berlin, 1918. Reimer. Herlt szerint a török ipar csak fokozatosan fejleszthető és kizárólag a mezőgazdaság virágzásától függő belföldi felvevőképeség függvénye. Elsősorban az élelmiszeripar esik latba. A törökök kívánsága, hogy az ipar tisztán török legyen. Fejlődésének előfeltételei a közlekedés, közigazgatás, a jogviszonyok és a műveltség javulása.

L. v. Südland. *Die südslavische Frage und der Weltkrieg.* 796 l., 3 térkép. Bécs, 1918. A szerbek és horvátok

viszonyait ismerteti és lehetőleg tárgyi-lagosan foglalkozik a nagyhorvát tervekkel.

H. Niklas. *Bayerns Bodenbewirtschaftung unter Berücksichtigung der geologischen und klimatischen Verhältnisse.* 15 l., 17 színes tábla. München, 1917. Ez az ügyes atlasz a gabonafélék, burgonya, répák, takarmányfélék és rétek elfoglalta területek százalékarányát és az 1913. évi termés eredményeit ábrázolja 434 statisztikai kerület szerint. Geográfiai tekintetben mindenesetre hiba, hogy csak egy esztendő eredményét és azt is önkényes kerületek területein mutatja be. A bevett területek térképei tanulságosan mutatják az egyes vidékek jellegét: a harmadkori halmok és a Dunavölgy búzát és árpat, a homokos és homokkőes területek rozsot és burgonyát, a gipszközetes talajok ismét búzát, a meszes talajok burgonyát és árpat teremnek. A földművelés belterjessége itt is a földbirtok nagyságától és bizonyos növények favorizálásától függ. A Pfalz és Unterfranken a legnagyobb termést adják: kisbirtok és burgonya, meg takarmánynövények lermelése.

H. P. Steensby. *Indledning til det geografiske studium.* Koppenhága, 1920. Bevezetés a földrajz tudományába. G. Braun azt írja róla: „St. szerint a földrajz „a földfelszín magyarázó leírása“, miben tökéletesen egyetérték vele. Szempontjai: az elterjedés, a koordináció (együtthatás) és a genetika. A tudományos földrajz és a földrajz mint egyetemi tárgy szerinte kizárólag emberföldrajz, sőt a földrajz megjelölését egyértelműnek szeretné tekinteni az emberföldrajzzal, hiszen az országleírás a regionális földrajzban, az iskolában és az egyetemen végül is az emberföldrajzban csúcsosodnak ki. Más tudomány nincsen, mely ezekkel a kérdésekkel foglalkozik.“ Érdekes Braunnak keserű megjegyzése, mely szerint St. „bár elismeri a német geográfusok alapvető munkásságát, a 93. lapon kijelenti, hogy az emberföldrajz terén a vezetést az angolok és franciák vették át.“ (Vidal de la Blache iskolája, Brunhes stb.)

Könyvészet.

Rendkívül mostoha körülmények között indul meg ez a rovat. Szinte lehetetlen nehézségekkel kell megküzdenünk. Azt szeretnők, hogy az emberföldrajzzal foglalkozók ebből a rovatból tudományunk állásáról minél teljesebb képet kapjanak. A könyvészeti közléseinkben csak az emberföldrajzra szorítkozunk s ezen a téren a magyar irodalomról lehetőleg hiánytalan beszámolót kívánnánk szolgáltatni. Ehhez különösen a vidéki földrajztanárok segítségére szorulunk, kiket kérünk, hogy minden az emberföldrajzzal kapcsolatos helyi vonatkozású irodalmi műről, értekezésről, újsággözcikléről értesítsenek — lehetőleg a művet magát küldjék be szerkesztőségünkbe. A külföldi irodalom rendkívüli gazdagságára való tekintettel már a kiválóbb művek felsorolásával is meg kell elégednünk. Sajnos, ma még ezt sem tehetjük meg, hiszen még egyre tart az a kegyetlen szellemi blokád, melyet ellenségeink velünk szemben elrendelni jónak láttak s amelyről az utókor fog ítéletet mondani. A helyzet ma az, hogy a nevezetesebb külföldi geográfiai folyóiratok egyellen példányban sem jutnak el hozzánk. Magyarországnak — bátran mondhatjuk, — nincs ma olyan intézménye, mely csak a legszükségesebb új szakmunkák beszerzési költségeit elő tudná teremteni. Láthatlanul kell tehát arról az irodalomról beszámolnunk, melyről többnyire csak német folyóiratokból szereztünk tudomást. Csak kellellenül folyamodtunk a megoldásnak ehhez az egyetlen lehetséges módjához és kötelességet teljesítünk, mikor a forrást: a góthai Petermann's Mittheilung-ot és Hettner Geographische Zeitschrift-jét ebelyt meg is nevezzük.

A rovat technikáját illetőleg helyszűke miatt csak a legszükségesebb adatokat közöljük. Ha valamely műről közelebbi adataink hiányzanak, azt a folyóiratot közöljük zárójelben, melyben utalás található. Ha a folyóirat címe ninesen zárójelben, akkor önálló, abban közlélt értekezésről van szó.

Rövidítések:

G, g = geográfia(i)

fr. = földrajz

l. = lap

f. = füzet

G. Anz. = G. Anzeiger

G. Journ. = Geographical Journal

G. M. = The Geographic Magazine

(Washing.)

G. Z. = Geogr. Zeitschrift

Jb. = Jahrbuch

P. M. = Petermann's Mittheilungen

Rd. = Rundschau

Scott. G. M. = The Scottish Geographical Magazine

Apponyi A. gr.: The Peace—Treaty proposed to Hungary, Budapest 1920

Batky (Kogutowicz—Pécsi): La Hongrie. Cartes et notions géographiques, historiques etc., Budapest 1918 Athenaeum

— (Kogutowicz): Magyarország néprajzi térképe 1:200.000. 52 kézzínezésű lap. M. kir. állami nyomda 1918

— (Kogutowicz): Magyarország településszerinti néprajzi térképe 1:300.000. 12 lapon, helynévgyűjteménnyel. Budapest 1919

— (Kogutowicz—Pécsi): Magyarország egysege. A „Szózat” röpirata 1919

- Battorich*: The Martyrdom of Croatia
Björkman: Ofen zur Türkenzeit. (Abh. aus d. Gebiet d. Auslandsk. III. 95 1.) Hamburg 1920
- Böckh—Lázár* stb.: Mining and Stone-industry of Hungary. Tevé 1920
- Buday*: Magyarország gazdasági egy-sége. Stat hiv 1919
- Cvijics—Radonic*: La question du Banat, de la Batchka et de la Baranya. 68 1 Paris 1919
- Dainelli*: La popolazione. Riv. G. Ital. Firenze 1919 28 1
- Dárday*: The solution of the Fiume Question. Budapest 1919
- Dôme—(Lux)*: Magyarország néprajzi térképe. 1 : 900.000. Budapest 1920
- Draghiesco*: La Transylvanie. Paris 1918
- Les femmes hongroises*: Le problème de la Hongrie. Budapest 1919
- Fodor F.*: The geogr. impossibility of the Czech. State. Budapest 1919
- A képviselőválasztások térképei 1861—1915-ig. (Béketárgyalások III. B. köt.) Mérték? Budapest 1921
- Fodor—Téleki*: Románok a Kárpátok és a Tisza között. 6 térkép a „Béke-köt.” III. B. kötetéből. Mérték? Budapest 1920
- Foreign Office* (Historical Section): Handbooks (Magyarországról is). London 1920 Stationery Off
- Geöcze Sarolta*: Az ezeréves ország. Néptanítók Lapja 1920
- Göttinger*: D. Phosphathöhle v. Csok-lavina. Mitt G G Wien 1919 VII
- Grosvenor*: Races of Europa (The Mag-yars 497—500.) G Mag 1918 II 441
- Györffy I.*: A moldvai csángók nép-rajzi térképe (Békeköt. III. B. köt.) 1 : 800.000. Budapest 1920
- Imendörffer*: Bedeutung des ungar-ländischen Deutschtums. Weltw 1920 III
- Jancsó B.*: Defensio Nationis Hungaricae. Tevé 1920
- B.: Critiques sur l'essai de Comnène „La Terre Roumaine à travers les âges”. Budapest 1920
- Kalmár G.*: Magyarország földrajzi helyzete. Budapest 1918
- Karácsonyi I.*: A magyar nemzet törté-neti joga területéhez. Budapest 1916
- Les droits historiques de la nation hongroise. Budapest 1916
- Kogutowicz—(Bátty—Pécsi)*: La Hongrie. Cartes et notions géogr. hist. etc. Budapest 1918 Athenaeum
- Kogutowicz—(Bátty)*: Magyarország nép-rajzi térképe 1 : 200.000. 52 kézi-szinezésű lap. M kir államnyomda 1918
- (Bátty): Magyarország település-szerinti néprajzi térképe 1 : 300.000, 12 lapon, helységnévtárral.
- K.: Magyarország néprajzi térképe 1 : 1,000.000. Budapest 1919
- K.: A nemzetiségek megoszlása Magyarországon. Néptanítók Lapja 1920 50 sz
- Kovács A.*: Establishment of three sta-tes in the place of one. Budapest 1919
- Can Roumanian Rule in East-Hun-gary Last? Budapest 1919
- Au lieu d'un, Trois États de natio-nalités. Budapest 1919
- Les peuples de la Hongrie. Buda-pest 1920
- Alajos: Magyarország népességének fejlődése a török uralom megszűnte óta. Stat hiv 1919
- A.: Nemzetiségi viszonyaink kiala-kulása az utolsó két században. Néptanítók Lapja 1920 33 sz
- A.: A protestánsok száma és hely-zete a románok követelte 26 keleti vármegyében. Stat hiv 1919
- A.: Egy helyett három nemzetiségi állam. Stat hiv 1919
- A.: Életképes-e a román uralom Magyarország keleti felében? Stat hiv 1919
- A.: A magyar népszámlálás anya-nyelvi adatainak hitelessége. Stat hiv 1919
- A.: Ellenérvek a cseh, román és szerb területi követelésekkel szem-ben. Stat hiv 1919
- Kvassay*: Die ung. Donau ein Teil d. Verkehrsstrasse nach d. Orient. Bu-dapest 1916
- Langhans P.*: Geschichtlich-etnographi-sche Karten d. Siebenbürger Sachsenlandes. P M III 1920
- P.: Sprachgebiet d. Siebenbürger Sachsen einst und jetzt. P M 1910 VI
- Lehmann*: Beiträge z. Morph. u. Sied-lungskunde Siebenbürgens. M G E Leipzig 1917- 19
- Lóczy L.*: A magyar szent korona orszá-gainak földrajzi, társadalomtudományi stb. leírása. Budapest 1918
- L.: A geographical, economie and social survey of Hungary. Buda-pest 1919
- L.: La Hongrie géographique, éco-nomique et sociale. Budapest 1919

- Lux-* (Dörre): Magyarország néprajzi térképe 1: 900.000. Budapest 1920
- Magyar Földrajzi Társaság Szózata* a világ földrajzi társaságaihoz (térkép-el). Budapest 1919
- Pécsi-* (Bátky—Kogutowicz): La Hongrie Cartes et notions géogr., hist. etc. Budapest 1918 Athenaeum
- Pröhle:* La verité sur la Hongrie Budapest 1919
- Reissenberger K.:* Die Siebenbürger Sachsen. P M 1920 I—III
- Schmidt Tibolt:* Az erdélyi oláh kérdés és Nagy-Románia. Budapest 1920
- Stat.* hivatal: Magyarország népessége
a) hitfelekezetek szerint 1910-ben;
b) írni-olvasni tudók; c) analfabéták nemzetiségenként; d) magyarul tudók. (3ékeköt. III. B. köt.) Kb. 1: 2,000.000. Budapest 1920
- Szinnyei:* Die Herkunft d. Ungarn, ihre Sprache und Urkultur. 57 l Berlin 1920
- Teleki P. gr.:* Magyarország néprajzi térképe 1: 1,000.000. Budapest 1919
- Thirring G.:* West-Hungary. Budapest 1920
- Tolnay:* Hungarian railways and territorial integrity. Tevel 1920
- Treitz:* Geographical unity of Hungary. Tevel 1920
- Viczián:* Waterways, hydraulic powers and territorial integrity of Hungary. Tevel 1920
- Wallis:* The peoples of Hungary. G. Journ. 1918. térképekkel
- Deutsch-Westungarn:* (Mit der alten u. neuen Landesgrenze) 1: 200.000. Wien 1920 Mil G Inst
- A magyar béketárgyalások. 4 kötet. Külügyminisztérium 1920
- La question de la Transylvanie. Budapest 1920
- La question slovaque. Budapest 1920
- La question ruthène. Budapest 1920
- La Hongrie du sud. Budapest 1919 Hungary. Scott G M 1920 II 106
- Lehmann:* Zur hist. polit. G. von Öst. Ung. Mitt G. Ges Wien 1919 IV
- D. höchsten ständigen Wohnsitze (u.) d. Ostalpen. M G G Wien 1919 VIII
- Linsmayer u. Waagen:* Karte des Bergbaues u. Hüttenwesens in Öst. Ung. 1: 1.500.000
- Oberhammer:* Zuckerrübenbau in d. ehem. öst. ung. Mon. Mitt G Ges Wien 1920 58
- Szana:* Die Internationalisierung der Donau. Die Friedensverträge u. d. Wasserstrassen. 32 l Wien 1920
- Charts showing deaths by fighting and famine (Austria-Hungary) G Mag 1918 337
- Heiderich F.:* Wirthschafts g. Karlen u. Abhandl. 2. Wirthschaftskunde d. ehemaligen Öst. Ung. Monarchie. 10 f Wien 1919
- Broz:* First Year of Czecho-Slovak Republic. (Scott G M 1920 211)
- Holdich:* The limits of the Czecho-Slovak republic. Scott G. M 1919 107
- Boundaries of the future Czecho-Slovak state. Scott G M 1918 431
- Lange:* Deutsch-Österr. u. d. Tschecho-Slowakei. 1: 1.000.000 Berlin 1919
- Lutzw:* Bohemia. (Scott G M 1920 211)
- Niederle:* Puvod a pocsatky Slovanu zapadnih (A szlávok eredete és elei) 258 l. Prága 1919
- Nosek:* Great Britain and the Czecho-Slovaks. (Scott G M 1920 212)
- Oberhammer E.:* Wirtschaftskarte d. Tschecho-slovakischen Republiik. P M 1920
- Seton—Watson:* Future of Bohemia, Czecho-Slovakia G Mag 1919 II 437
- G Mag 1920 II 536
- Czechs desert to Liberty's armies. G Mag 1918 253 264
- Slovenska:* Podrobný přehled politického rozdělení. (Tótorsz. részletes politikai áttekintése.) Cseh-szláv katonai fr. int. Két lap. 1: 300.000. Prága 1920
- The boundaries of Čecho-Slovakia. G. Journ. London 1919 185
- Milit. G. Inst.:* Übersichtskarte d. Tsch. Slov. Rep. 1: 750.000. Wien 1920
- Cseh-Szlovákia részletes térképei:* 1: 200.000. Ideiglenes kiad. A régi Ált. tk. alapján. Prága 1920. Megjelent 16 lap
- Argilec:* Et le Montenegro? (Scott G M 1919 200)
- André:* Les États Chrétiens des Balkans depuis 1815. (Scott G M 1919 74)
- Bojidarovich:* La Serbie au Congrès de la Paix. La G 1918/19 375
- Commène:* Roumania through the ages. Paris 1919
- Cvijic:* Frontière septentrionale des Yougo-Slaves, 30 l. Paris 1919
- Unité ethnique et nationale des Yougo-slaves. (Scott G M 1918 400)
- La Péninsule Balkanique Géographie Humaine (Scott G M 1918 475)
- Dainelli:* La Dalmazie.

- Davies*: Serbian Life. (Scott G M 1920 61)
- Day*: Commerce of the Balkans. (Scott G M 1920 8)
- Diouritch* (Gyurics?): A survey of the development of the Servian nation. Jour Roy Statist Soc London 1919 293
- Freytags*: Karte v. Rumänien mit d. neuen Grenzen. 1: 1,000,000. Wien 1920
- Gravier*: Frontières historiques de la Serbie. (Scott G M 1919 120)
- Kaindl*: Polit. u. völkische Lage d. deutschen im Südslawenstaat. Weltw 1920 XI
- Kaurinsky*: Jugoslawien. Leipzig 1920
- Newbiggin*: The problem of the South Slavs (Yugoslavs). Scott G M 1919 1
- Nitz E.*: Milit. g. Beschreibung von Rumänien. Berlin 1919 Engelmann
- Popovici*: La question Roumaine. (Scott G M 1919 200)
- Preller*: Dalmatia. Scott G M 1918 448
- Prezzolini*: La Dalmatie. (Scott G M 1918 440)
- La Rovine*: La nouvelle Roumanie. Dacia Felix. Carte ethnographique d'après l'histoire. Genf 1919
- Seton-Watson*: The rise of nationality in the Balkans. (Scott G M 1918 34)
- Ursu*: Pourquoi la Roumanie a fait la guerre.
- Wendel*: Aus Südslavien. Berlin 1920
- Barnes*: Albania. A Suggested New Frontier. (Scott G M 1918 467)
- Dako*: Albania. The master key to the near east, 301 l. Boston. Mak 1919
- Georgevitch*: La Macédonie, 207 l. Paris 1919
- Haberlandt*: Betracht. ü. d. Muhadsir von Basar-Sijak in Albanien. Mitt G Ges Wien 1919 II
- Hall W.*: Under the heel of the turk. G Mag 1918 II 51
- Indian Khilafat Delegation*: Le traité de paix avec la Turquie, l'attitude des Musulmans et de l'Inde. Paris 1919
- Kermack*: Notes on the Historical G. of the Dardanelles. — 241
- Mehmed Ali Tefvik*: La Turquie et les Turcs. Bern 1918
- Morgenthau*: Secrets of the Bosphorus. 1919 77
- Morrison*: The Turkish Problem. — 1919 132
- Ostrorog*: The Turkish Problem. — 1919 119
- The Turk in History and Geography. Scott G M 1919 140

Földrajzi oktatás.

Ezt a rovatot a földrajz pedagógiájának tartjuk fenn. Célunk, hogy tanártársainkat ezáltal minél jobban meggyerjük ügyünknek s bennük nemcsak támogatókra, hanem munkatársakra is leljünk. Az emberföldrajznak nagy hívatottsága volna földrajzi oktatásunkban, melyben az ember, a száraz adathalmazal telített topográfiai leírás és utóbb az egyoldalú fizikai földrajzi oktatás mellett, eddig csak nagyon alárendelt szerepet játszik. Pedig a földnek nemcsak természeti, hanem emberi jelenségei s e jelenségeknek egymással való kapcsolata és egymásra gyakorolt hatásai is érdekelnek bennünket. Az emberföldrajzi érzéknek át kell hatni ezután egész földrajzi oktatásunkat, mely ily módon egyúttal földrajziabbá is válik.

Ebben a rovatban az emberföldrajz pedagógiájával összefüggő elméleti és módszertani kérdéseket szándékozunk tárgyalni s reméljük, hogy földrajzi oktatásunknak jó szolgálatot teszünk ezáltal.

Emberföldrajzi tankönyveink.

A geográfiai oktatás megreformálásában egy lépcsőfokot jelent már az az ideiglenes reform is, hogy a közoktatásügyi minisztérium elrendelte a középiskolák III. osztályában az emberföldrajz alapelemeinek oktatását. A szakkörök tanárok számára alkalmas vezérkönyvek kiadását javasolták. Ebből

semmi sem lett, tankönyv ellenben hivatottak és nem hivatottak tollából három is jelent meg. Megjelenésük sorrendjében a következők: 1. *Dr. Hézszer Aurél*: Az emberföldrajz elemei (Anthropogeográfia). Budapest, 1921. Szent István-Társulat, 8°, 38 lap; 2. *Dr. Dékány István*: Ember és föld. Az emberföldrajz vázlata. Budapest, 1921. Kath.

Tanáregyesület. 8°. 31 lap; 5. Dr. Vargha György: Az emberföldrajz elemei. Az ember és a föld. Budapest. 1921. Franklin-Társulat. 8°. 50 lap. Érdekes egymás mellé állítani a három szerző definícióját, mert felfogásukra igen jellemző: Vargha: „A természet és az ember egymásra hatásával ismeret meg bennünk az emberföldrajz, amely tárgyalása központjába az embert teszi”; Dékány: „Az ember- vagy kultúrföldrajz az összefüggéseket keresi a természet és az ember élete között”; Hézsér: „Az embernek a földhöz való viszonyát tárgyalja az emberföldrajz.” Vargha felfogása tehát a definíció ezérint anthropolocentrikus, bár könyvében ezt a felfogását sem tudja megtartani, sőt az embert helyenkint egészen elveszti és fizikai földrajzzá válik, Dékány már definíciójában is földrajzi helyett kultúrhistoriaivá válik s ezt az irányt könyvében is következetesen megtartja, Hézsér végül a legtisztultabb felfogásával az embert és a felszín többi tényezőit egyenlőképpen hangsúlyozza, a közöttük levő viszony geográfiai jelenségeit (és nem biológiai jelenségeit, mint Dékány igen gyakran) kutatja.

Vargha anyagának összeválogatása éppen felfogásának nem eléggé kiforrott volta miatt nem elég rendszeres, túlságosan bő, emberföldrajzi színű fejezetei mellett tisztán fizikai földrajziak is vannak. Bár definíciójában az embert külön kiemeli a felszín életének tényezői közül, tárgyalásában gyakran elveszti s a kölcsönös viszony helyett a felszínnel foglalkozik, amelynek céljaira való idomulását az ember mintegy a távolból szemléli. Az ember és a felszín többi tényezői erősen elvannak egymástól választva, nem látjuk jól a kölcsönös viszonyt. Ez a, hol a fizikai, hol az ember felé kilengő tárgyalás természetesen a könyv módszerességének föltétlen kerékkötője. (Pl. Emberiség és emberfajta című fejezet módszere és anyaga tisztán anthropologiai, A síkság, dombvidék és a hegység című fejezet nagy része tisztá fizikai földrajz.) A könyvben számos tárgyi tévedés is van.

Dékány könyve ellen az egyetlen kifogás a tárgy felfogásában van. Kultúrtörténet és a biológiai szociológiai jelenségek megfigyelése közben gyakran elveszti a geográfiai szemlélődést. Maga az anyag kiválogatása, a követett

sorrend feltétlenül helyes, csupán a tárgy felfogása az, amiben nem tudunk Dékánynyal egyetérteni. Ha könyvében több volna az elterjedés vizsgálata s nem fektetne olyan súlyt a szociológia geográfiai jelenségeinek megfigyelésére, könyve sokat veszítené merev tömörségéből s meg kell jegyeznem, nehézségéből is, mert hiszen alsó osztályú tanulóknak van szánva. Dékány az anyagon feltétlenül uralkodik, ismeret-tanának, módszerének kiváló elméleti készültsége van, de a geográfiai tények autopszián való megfigyelésével szerezhető geográfiai értéket nélkülözzük kissé nála. Ez azután módszerének gyakorlati kivitelében érezteti hátrányait. A kis könyvnek okvetlenül értéke van, az ifjúság, sőt a nagyközönség is szép anyagot talál benne, de mint tankönyv, nem eléggé földrajz.

A tankönyvek harmadika Hézsér műve. Röviden jelezhetjük, hogy mint tankönyv, a legalkalmasabb. Anyaga kitünően van megválogatva s felfogásának helyessége a kellő módszert is kezébe adta és állandó egyensúlyban tartotta az egyes földrajzi tényezőket. Az előadott anyagban állandóan a föld és az ember kölcsönös viszonyát és pedig a térbeliség alapján vázolja. Az anyag szerencsés megválasztása, biztos kezelése, a középiskolai alsó osztályú tanuló színvonalához való állandó hozzámerése, jó pedagógiai érzéke, a tárgy és a módszer valóban geográfiai felfogásával párosulva, igen sikerült tankönyvet eredményezett. Tárgyalási módja élénk, élvezhető. A három könyv közül ezt tartjuk a legsikerültebbnek.

Dékány kitiűnő kis könyvének csupán egy hibája van, a nem eléggé földrajzi felfogás, míg Hézsér művének éppen ez az utóbbi a legnagyobb erőssége.

Fodor Ferenc.

A világháború ismertetése. (A világháború. Szerkesztette Imre Sándor. 2. kiad. Bpest, 1918. A M. Paed. Társ. könyvtárának I. kötete. 248. l.)

A világháború soha nem sejtett változásokat hozott létre. Egész bátran mondhatjuk, hogy benne egy világ sülyedt el s az újvilág az emberiség súlyos szenvedései közepette most van kiemelkedőben. Az iskola sajátos természeténél fogva nehezen fordítja figyelmét a napi eseményekre, mert ezekre alig alkalmazható még az az értékelő kiválasztás, mely a tanítás anyagát meg-

szabja. De ily világrengető események iránt ez sem lehet teljesen közömbös. A történelemnek olyan napjait éljük, amelyek világalkotó fontosságát az ifjúság is átérzi, ezért nagyon helyes gondolat volt, mikor a Magyar Paedagogiai Társaság szükségesnek vélte, hogy a jelen története bevonuljon az iskolába és ott háborús összefoglaló előadások tartassanak. A világháborúval kapcsolatban ezer és ezer kérdés vetődik fel, amelyekre igen különböző feleletek adhatók. Hogy e nagyfotosságú kérdések tárgyalása ne történjék az egyéni tet-szcs vagy tájékozatlanság szeszélyes útbaigazítása szerint, az említett Társaság még 1917-ben Imre Sándor szerkesztésében egy vezérfontalat adott ki az iskolai tanításokhoz, mely egyuttal a nagyközönség számára is kitűnő tájékoztatónak bizonyult. Ebben a könyvben szakemberek tájékoztatták a nevelőket azokról az eseményekről és szempontokról, amelyek a világháború iskolai tárgyalásában szóba kerülhetnek. Így olvashatunk itt cikket a háború világtörténeti előzményeiről, a hadieseményekről, hazánk háborús belső történetéről, a hadviselő államok földrajzáról, a háború és a gazdasági élet viszonyáról, továbbá azokról a jelenségekről, melyeket ez a világrengés közművelődésben, társadalomban, közegészségügyben és közérkölciségben létrehozott. Egy cikk a jövő fátylát óhajítja föl-leb-benteni, végül a szerkesztő a háborús kérdések iskolai feldolgozására nyújt a szakember avatottságával megszívle-lendő tanácsokat.

A könyv hasznos. szolgálatot tesz minden a jövő sorsáért aggódó nevelő-nek, mert rendkívüli módon megköny-yíti neki az anyag értékelését és vi-lágos áttekintést nyújt a különben khaotikus események közepette. De fájdalom, egész tárgyalási anyaga a háború első pár esztendejével lezárul, holott a jövő érdekében a rettenetes végnek és a fertőbőn való lassú kiemel-keedésnek rajza volna igazán tanulságos. Hogy a nemzetek sorsa az önmaguk kezében van, az sohasem volt előttünk annyira világos, mint éppen az össze-omlást követő évek szomorú napjaiban. Ez a kép bármennyire fáj, éppen tanul-ságai miatt mindennél inkább bekíván-kozik az iskolák falai közé. Eppen ezért kívánatos volna, hogy az a munka, mely ezzel a kötettel elkezdődött, hozzáértő kezekkel újra folytatassék és az ese-

ményeknek feldolgozását megkaphassuk az iskola számára legalább is Horthy Miklós kormányzóvá való megválasz-tásáig. N. J.

Philip G. *New series of economic maps of school use.* (Geogr. Journ., 1917.) Nagyon érdekes és követésre méltó kísérlet. Philip gazdasági térképén Ázsia népsűrűségét, növényi takaróját, a forgalom útvonalait, a kereskedelem és ipar göcpontjait egyesíti. Tanul-ságosak a tengeri kereskedelem útvonalai mentén közölt adatok a mindkét irány-ban szállított javakról is. A térkép nagy előnye, hogy a mérséklettel választott adatok nincsenek az olvashatóság rová-sára, maga Philip megjegyzi azonban, hogy már Európára egészen más, bo-nyolultabb módszert kellene alkalmazni.

Geistbeck A. *Grundlagen der geo-graphischen Kritik.* 46 l. München, Berlin, Oldenburg, 1918. Abból az alkalomból jelent meg, hogy Bajor-országban elrendelték a földrajz taní-tását a felsőbb osztályokban s az érett-ségin is szerepel. Szerinte a geográfia fejlődése az országleírásból a gazdasági földrajzon át a földrajzi állam-ismeretig emelkedett. Ez utóbbi a nép életfelfogását felöleli, fontos támasza az állampolgári nevelésnek és ezzel a legméltóbb befejezése a felsőfokorvaló földrajzi oktatásnak.

Burrall J. L.: Light-seeing in school. G Mag 1919 489

Carpenter: Around the World with the Children. Scott G M 1918 120

Ebersbach: Praxis d. Heimatkunde.

Filbig: Fliegerbild u. Heimatkunde 47 l. München 1920

Harms: Zur method. Neugestaltung d. erdkundl. Unterrichts. G. Anzg. 1920 85

Hasselt K.: Wesen u. Bildungswert d. Wirtsch. G. Berlin 1919

Herbertson: The Senior G. Scott G M 1918 76

Hettner A.: Die Einheit d. G. in Wis-senschaft u. Unterricht. Berlin 1919

Hoffer: Lichtbild u. Heimat. Kart. Zeits. 1919 VII

Kornis Gy.: Kultúrpolitikánk irányetvei. Uj Magyar Szemle 1920

Lampe F.: Der bildende Wert des erd-kundl. Schulunterrichts. Berlin 1919

— Erdkunde. höh. Schulwesen. 1918 Berlin

- Partsch J.*: Der Bildungswert d. polit. G. Berlin 1919.
- Rathsburg u. Krause*: Grundsätzliche, zur Neugestaltung d. g. Lehrplans. G. Anz. 1919 169
- Richter W. R.*: Zur Methodik anthropogeogr. Lehrfilme. G Z 1920 IV
- Ricchiari*: L'Insegnamento della Geografia nella progettata Revisione dei Programmi delle Scuole Medie. 1918
- Schneider*: Heimatkunde als Unterrichtsfach u. U. princip, G Aur 1920 II!
- Sölch*: Die Erdkunde in Lehrplanentwurf für deutsch-österreich. Staats-erziehungsaustalten. G Z 1920 III
- Wagner P.*: G. Unterricht u. Auslandskunde. Berlin 1919
- Walther J.*: Geologie der Heimat. 229 l. Leipzig 1917
- Whitehouse*: G. Teaching Methods. Scott G M 1918 321

Társulati ügyek.

A Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztálya az 1920. évi únius havi választmányi ülésének határozata alapján szeptember hó 25-én alakult meg. Vezetősége: Bátky Zsigmond, Györfly István, Hézszer Aurél, Littke Aurél, Madarassy László, Milek-ker Rezső, Prinz Gyula, Kogutowicz Károly szakosztályi előadó. Az intézőbizottság tagjaiul megválasztották: Baranyay Bélát, Bartucz Lajost, Bezdek Józsefet, Bibó Istvánt, Bodor Antalt, Csánki Dezsőt, Czákó Elemért, Ebner Sándort, Ecsedi Istvánt, Farkasfalvi Kor-reít, Fekete Józsefet, Gergely Endrét, Hendel Ödönt, Jancsó Benedeket, Karl Jánost, Kemény Györgyöt, Kéz Andrást, M. Kiss Lajost, Koch Istvánt, Körösi Albint, Lakos Bélát, László Gábort, ifj. Molnár Bélát, Papp Györgyöt, Pécsi Albertet, Prohászka Ferencet, Schilling Gábort, Schréter Zoltánt, Steinecker Ferencet, Strömpl Gábort, Szmetana Józsefet, Tagányi Károlyt, Timkó Imrét,

Vargha Györgyöt és Visky Károlyt. A szakosztály több szakülést tartott a tél folyamán, melyeken Bátky Zsigmond, Györfly István, Hézszer Aurél, Kogutowicz Károly, Prinz Gyula és Strömpl Gábor tartottak előadásokat. 1921 május havában a szakosztály a budapesti tanárság számára előadás-sorozatot rendezett az emberföldrajzról. Ennek a sikerült sorozatnak előadói Fitos Vilmos és Hézszer Aurél voltak. Szakosztályunk első évi működésének legszebb eredménye, hogy a magunk erejéből megindíthatjuk a szakosztály közleményeit, a „Föld és ember“-t.

A „Föld és ember“ pályázata. Szakosztályunk ez év elején a napilapok útján pályázatot hirdetett magyar vonatkozású emberföldrajzi tárgyú értekezésekre. A kitűzött határidőre három pályamunka érkezett be. Az eredményt a „Föld és ember“ második számában tesszük közzé.

A magyar közönséghez.

A Magyar Néprajzi Társaság annak tudatában, hogy a néptudományt és a honismeretet a kor időszerűvé tette és nemzeti fontosságát megsokszorozta, tisztán látja, hogy a reánk következő kor tőle az eddigénél jóval fokozottabb tevékenység s nehéz feladatok megoldását várja.

A múltban nagy mulasztások történtek. Ezt az új nemzedéknek keserves munkában, lelkiismeretes kitartással jóvá kell tennie. Aki érzi ennek az igazságnak a súlyát, aki részt óhajt venni abban az elkövetkező nagy munkában, melyet a néphez való hozzáférközésben, műveltségünknek magyarrá tételeiben, a magyarság megismeréséért és megismertetéséért óhajtunk kifejtetni, az csatlakozzék a Magyar Néprajzi Társaság táborához.

A Magyar Néprajzi Társaság megnövekedett munkaprogramjának megvalósítása érdekében több szakosztályt alakított, egyebek között az

emberföldrajzi szakosztályt

is. (I. Föld és ember I. sz. 96. l.). Ezeknek a szakosztályoknak a munkájában a Magyar Néprajzi Társaság mindenik tagja, külön tagsági díj nélkül résztvehet, ha a szakosztályba való felvételét kéri.

A Magyar Néprajzi Társaságnak mindenki tagja lehet, aki levelező-lapon kéri a titkárságnál felvételét (Budapest, VII., Városligeti Iparcsarnok. Néprajzi Múzeum).

Evi tagsági díj rendes tag részére 10 korona. (Alapítótág fizet 5000 koronát, pártfogó tag 1000 koronát).

A tagok jogai és kedvezményei: Résztvesznek a Társaság munkájában, ingyen látogathatják az előadásokat, kedvezménnyel kapják a Társaság és a szakosztályok folyóiratait. (Ezek: Ethnográfia, Társadalomtudomány, Föld és ember, és legközelebb megindul a népszerű folyóirat is).

A „Föld és ember“-t a Társaság tagjai félévre a 60 korona bolti ár helyett 45 korona előfizetési áron kapják.

A Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztályának közleményei.

A «Föld és ember» szerkesztősége: V., Katona József-u. 28. Kiadóhivatala: VII., István-ut 91—93. (Erzsébet-Nőiskola).

Minden pénzküldeményt kérünk a postatakarékpenztári folyószámlánkra beutaltatni.

A «Föld és ember» 1921. évi kötete 2 füzetből fog állni (fél évfolyam). 1922. január 15.-én megjelenik a második évfolyam első füzete. Előfizetőinknek megígérjük, hogy az érdeklődésnek megfelelően fogjuk egyre jobban bővíteni a folyóiratot, mely egyébként az évfolyam 400 lapjával és mellékleteivel a mai viszonyok között máris terjedelmesnek ígérkezik. Minden előfizetőnek érdeke tehát, hogy az olvasótáborunk lehetőleg gyorsan szaporodjon.

A földrajz minden kedvelőjét kérjük, adja tovább a mutatónyiszámat, kérjen előfizetési gyűjtőlevelet, közölje velünk az érdeklődők névsorát. Önkéntes hiveinket és a lap terjesztőit utólag jelentékeny kedvezményekben részesítjük.

Dr. Kogutowicz Károly

új módszerű iskolai falitérképeiből

megjelent:

A Magyar Szent Korona Országai 1910-ben

Mértéke 1 : 500.000.

A 190×126 cm. nagyságu finom békebeli papiroson készült hatalmas falitérkép, melyet a m. kir. Allami Térképészeti Intézet sokszorosított, a szerző saját kiadása. A térkép kapható 1. papírborítékban, 4 külön lapon; ára 90.— korona.
(Az összeragasztásról a rendelőnek kell gondoskodnia.)

2. papírborítékban, összeragasztva, szegéllyel; ára 150.— korona.

3. lécekel, vászonszegéllyel és vászonra vonva, esetről-esetre megállapítandó áron.

A térkép Szent István-nak a japáni békeszerződésben ideiglenesen Európa térképéről letörölt 1000 éves Magyarországot mutatja be. Ha a győzőknek úgy tetszik, Ép-Magyarország történelmi térképe ez, melyet Nagy Lajos, Mátyás és a török kori történelmi térképekkel együtt soha ki nem üldözhetnek iskoláinkból. Nincs ezen semmiféle demarkáció. Nagyrománia, Csehszlovákia stb. hanem a háboru előtti Magyarország közigazgatási beosztása, közlekedési hálózata, népességi viszonyai abban az alakban, melyet emlékezetünkben nem törölhet ki semmi hatalom, melynek ismeretét azonban minden erőnkkel bele kell vésnünk az új nemzedékbe, mely közvetlenül nem ismerheti azt meg.

